

La construcció medial de la muntanya a Catalunya (Segles XV-XX)

**Una mirada al paisatge
des de la geografia cultural**

Francesc Roma i Casanovas

Programa de doctorat en geografia humana
Departament de Geografia, UAB. Desembre de 2000
Tesi doctoral dirigida per **Abel Albet i Mas**

2. 1. 2 - Montserrat a partir de la Il·lustració i del romanticisme

Un cop estudiats els tòpics que l'humanisme renaixentista i els autors posteriors varen anar repetint sobre Montserrat, ha arribat el moment d'aturar-nos en el període en què la ciència, o si més no un apropament més immanentista i utilitarista a la natura, va fer la seva entrada en escena. Amb la Il·lustració els tòpics sobre Montserrat varen començar a canviar ràpidament i amb el romanticisme una nova mediança esdevingué possible.

Els autors tractats en la segona part del capítol anterior, en passatges excepcionals, repeteixen allò que els humanistes havien proposat. El canvi més important en el *bassin sémantique* d'aquesta representació de la muntanya el farà l'il·lustrat **Guillaume Bowles**. William o Guillem Bowles, científic irlandès al servei de l'estat espanyol (c. 1721-1780), va estudiar dret i l'any 1740 es traslladà a París on s'interessà per les ciències i conegué Antonio de Ulloa, el qual el convidà a traslladar-se a Madrid per visitar mines i establir un gabinet d'història natural i un laboratori químic (1752). Sota la protecció de Richard Wall va viatjar per la Península, descobrint el potencial miner del país i millorant les tècniques, especialment a Almadén on va portar personal qualificat alemany. Va impulsar la creació de societats econòmiques. Fruit dels seus viatges publicà la *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España* (1775), traduïda al francès i a l'italià¹. Per a ell, la muntanya de Montserrat,

“Du côté qui donne sur le grand chemin, elle ressemble a un jeu de boules: ses pyramides sont séparées les unes des autres, & elle est entourée de plusieurs collines qui la joignent aux Pyrénées. Elle est composée de pierres calcaires, arrondies, de différentes couleurs, conglutinées avec une terre a chaux jaune & avec un peu de sable.”

A mida que s'ascendeix per la muntanya, desapareixen les flors i només s'hi troben “(...) roches pelées, séparées en colonnes, qui forment des pyramides (...)”. A grans trets, el discurs de Bowles és fonamentalment el d'un geòleg de la fi del XVIII, un geòleg que als nostres ulls actuals podria semblar una mica desorientat quant a l'origen de la muntanya montserratina:

“Selon moi, les partisans du système de la formation des montagnes, par le dépôt successif des sédiments de la mer, auront de la peine a concilier leurs idées avec la structure de la montagne de Montserrat; car il est difficile de concevoir comment la mer auroit pu y rouler des pierres, ni comment le quartz, les grais & la pierre de touche ont pu se former & se conglutiner avec la pierre calcaire”².

¹ *Gran Enciclopedia Larousse* Barcelona, Edt. Planeta, 1987.

² Bowles, Guillaume *Introduction à l'histoire naturelle et à la géographie physique de l'Espagne*. Paris, Chez, L. Cellot & Jombert Fils, 1776 Pàg 404

Fixat per Bowles, aquest tòpic va ser un dels que més es varen repetir des de llavors. Com dirien els teòrics de la comunicació, Bowles va saber posar el tema de l'origen geològic de la muntanya en l'agenda dels autors que el seguien. Per això, a partir d'aquest moment, veurem com molts dels autors que escriuen després d'ell repeteix el mateix tòpic sobre la impossibilitat, o si més no la dificultat, de l'explicació geològica a partir de la sedimentació marina.

No va ser aquest el cas d'alguns autors que seguien el corrent religiós que hem estudiat en el capítol anterior. Dins d'aquest corrent, l'any 1821 sortia a la llum pública el *Viage literario a las iglesias de España* del dominic i membre de l'Academia de la Historia **Jaime Villanueva**. Villanueva havia visitat Catalunya, i més concretament la diòcesi de Vic, l'any 1806. La muntanya de Montserrat va ser una de les meravelles i rareses que cridà la seva atenció:

“El monte de Monserrate (...) es uno de los objetos que llama la atencion de naturales y extranjeros, y admira aun á los acostumbrados á ver rarezas y maravillas de la naturaleza. No hay pincel ni pluma que pueda explicar las perspectivas que ofrece al que se interna en él. Grupos continuos de cilindros y conos de varios tamaños, unidos con mas ó menos estrechez, dejando en su union las grietas suficientes para que la naturaleza los adorne, y digamos los borde con sus verdes producciones, que ofrecen una labor vistosísima. Es singular la magnitud de uno de estos conos que digo, que se eleva solo en la cresta de la montaña, y llaman el Cavall Bernat (...)”¹.

Citat el monòlit del Cavall Bernat, segueix la descripció que en féu, en llatí, el pare Brenach. Malgrat que la seva sigui una visita a les esglésies del país, Villanueva en algun passatge dóna a entendre un paisatge que ja ha estat força, per no dir plenament, dessacralitzat². Visió aquesta que també és força present en la *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña* de Vicente de Frigola. Però la visió de Frigola, que era militar, s'aparta dels dictats de la línia humanístico-religiosa per incorporar el tema de l'origen i l'essència geològics del lloc:

“Otros muchos productos curiosísimos se encuentran en este Principado, como la famosa montaña de Monserrate, tan original en la forma y posicion de sus peñascos, como en la materia, que es una especie de aglomeracion conocida por los naturalistas con el nombre de pouding”³.

Una mica més tard, la nova representació científica va mantenir un important vincle dialèctic amb la visió poètica del món que proposava el romanticisme. Dins d'aquest corrent, no només artístic, l'any 1839 es començava la publicació dels *Recuerdos*

¹ Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España* València, Imp. Oliveres, 1821. Tom VII, pàg. 136.

² “La vista mejor del monasterio es desde la ermita que llaman de S Miguel (.). Puede darse por bien empleado todo el trabajo de subir dos horas por una cuesta muy agria desde el lugar llamado Collvató, por gozar de perspectiva tan graciosa”. (Villanueva, J.: *Viage a las iglesias de España* Op cit Pàg 137.)

³ Frigola, Vicente de. *Relacion de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña* Barcelona, Imp de la viuda e Hijos de D. Antonio Brusí, 1824.

y bellezas de España, obra de la ploma de **Pau Piferrer** que anava acompanyada dels gravats de **Josep Parcerisa**. Piferrer es demana:

“¿Descriurem aquesta famosa muntanya? Tret de les seves belleses naturals, ¿què en descriuríem sinó solitud i abandó, i que veuríem en el santuari sinó misèria i dolor per a l'ànima afligida que es recordés d'allò que fou? Més ens valdrà que guaitem ràpidament aquests feixos de ° i que ens abismem en la sublim i espantosa timba que s'obre al peu del monestir fins a tocar les aigües del Llobregat. Millor serà que pugem a sadollar-nos l'ànima amb la immensitat dels espais, que voregem els avencs, que ens enfilem per aquelles llargues i gairebé dretes escales que no han d'envejar res a les dels Alps, i que ens arribem fins a les ermites desertes on visqueren en pau homes de cor senzill i sant. Davallarem després pels pendisos rapidíssims mentre el vent grinyolarà per entre aquelles roques fantàstiques, tot fent arremolinar densos eixams d'aus fetilleres, els xiscles de les quals ens ompliran de santa horror. I quan estiguem cansats d'aquesta llarga correria i la nostra imaginació se senti embriagada de goigs i d'inspiracions, ens n'anirem a seure sota els claustres destruïts o al peu de la façana romànica i, embolcallats amb el mantell de l'esperit, evocarem la visió d'allò que la muntanya ha estat. I amb els ulls de l'ànima contemplarem aquesta visió, tot admirant la seva simplicitat, la seva religiositat i el seu misteri”¹.

Per entendre la posició de Piferrer cal recordar la destrucció a la qual fou sotmès el monestir arran dels fets de la Guerra del Francès. Aquest fet ajuda a entendre que fugí de la part construïda i vagi cap a la muntanya. El romanticisme va donar nova vitalitat al corrent humanístic-religiós, potenciant l'apropament subjectiu a la realitat i, en molts casos, mantenint-se dins d'una religiositat gairebé militant. Al seu costat, potser oposant-s'hi, creixia un afany de coneixement científic cada cop més important que pretenia entendre-ho tot. Un dels esforços que es dugué a terme en aquells moments per abastar aquest objectiu fou la redacció d'obres que pretenien explicar la globalitat, entre elles diverses enciclopèdies i diccionaris.

De fet, podríem dir que el segle XIX fou el segle dels diccionaris geogràfics. L'any 1832 una “Sociedad de Literatos” publica a Barcelona un diccionari geogràfic universal dedicat a la Reina d'Espanya, l'elaboració del qual havia tingut en compte els darrers diccionaris publicats en castellà, francès, alemany i anglès. En l'entrada Montserrat s'hi recull que aquest és un *monte* d'Espanya, separat de les altres muntanyes, les quals podrien competir amb ell en l'alçada, però no en la forma ni en l'estranyesa de la “*hechura*”. Aquest article parla de la composició de les roques que formen la muntanya i reprèn altres temes que ja han aparegut en Bowles. També per a aquest grup de literats, la muntanya sembla un joc de bitlles i al seu voltant hi ha “(...) *muchas colinas que la unen a los Pirineos*”. Per a ells, des del punt de vista geològic, suposa una gran dificultat el fet d'acceptar la teoria del seu origen vinculat a la sedimentació marina: com veiem, l'explicació geològica és clarament inspirada en Bowles.

¹ Piferrer, Pau *Records i belleses de Catalunya* Barcelona, Edt. Barcino, 1934. Es tracta de la versió catalana a cura de J. dels Domenys

El diccionari també insisteix en el fet que des del cim es veuen les Balears. Un altre tòpic repetit és el fet que, malgrat la manca d'aigua en superfície, la muntanya sembla un jardí¹.

Més endavant, a mitjan segle XIX, també a Barcelona, es publica un altre diccionari geogràfic universal, però aquest cop pintoresc. Montserrat hi és presentat en els següents termes:

“Monte de España, en la provincia de Barcelona, en la margen derecha del rio Llobregat. (...) Esta célebre y prodigiosa montaña, separada de los demás montes cercanos, es de figura tan particular, que no se conoce otra semejante. Su gran mole está formada de rocas cónicas, altísimas y escarpadas que cierran su circuito, dejando solo algunas pequeñas entradas angostas y difíciles. A la mitad de su falda y con exposición al E. se encuentra el famoso monasterio donde se venera la imagen de la Virgen, y en las puntas y picachos de las rocas se encuentran separadas unas de otras, hermitas construidas unas en las concavidades de las peñas y otras en las mismas cimas”².

Dos anys més tard, en 1847, es publicava l'*Itinerario descriptivo de Cataluña* de **Tomàs Bertran**, polític, escriptor i fundador de la Societat Literària d'Amics de l'Home. En aquest, el tema geològic torna a ser preponderant, tot i que es posa en relació directa amb el cas de Cardona³. I és que,

“Monserrate es famosa en Cataluña por el santuario de su nombre (...) y tambien es celebre en la historia natural por circunstancias que la distinguen de las otras montañas. Se compone de grupos de conos inmensos, elevados sobre una basa de peñascos de ocho leguas de circunferencia. Mirada de lejos parece del todo desnuda y sin rastro de vegetacion, mas con la proximidad va tomando un aspecto risueño. Hay en ella bosquecillos de árboles siempre verdes, y plantas aromáticas: en sus faldas hay muchos pinares: pero, á medida que se sube hácia la cumbre se ve cesar la vegetacion, y en la cima solo hay peñas peladas y separadas como columnas ó pirámides; de manera que, desde el llano, parece un juego de bolos; y esta configuracion la causa la desaparicion del gluten ó betun que las unió, y que por efectos naturales se desconpondria, dejando de la antigua montaña tan solo el esqueleto. Entre las referidas pirámides

¹ “Este monte sin embargo de que todo él es un jardín, solo tiene algunas fuentes de poca agua que casi viene a faltar en tiempo de sequedad ()” (AD Diccionario geográfico universal, dedicado a la Reina Nuestra Señora, redactado de los mas recientes y acreditados diccionarios de Europa, particularmente españoles, franceses, ingleses y alemanes por una Sociedad de Literatos S B M F C L D Barcelona imp de José Torner, 1832 Tomo VI Veu “Montserrat”)

² Diccionario geográfico universal pintoresco de las cinco partes del mundo, precedido de algunas nociones de geografia Redactado en vista de los mas recientes y acreditados diccionarios y de las mejores obras geográficas que se han publicado con mas de 300 viñetas que representan los pueblos monumentos y objetos mas notables de cada pais Barcelona, Imp de la Viuda de Mayol, 1845

³ “La Montaña de Monserrate se compone de piedras calcareas, arena y pedernal, de cuya conbinacion resulta una amalgama, que los naturalistas llaman ponding La mas singular es la montaña de Cardona, cuyas minas de sal son inagotables, sin que la alteren las aguas, y sin que se conozca la mas minima disminucion, despues de tantos siglos de proveer á todo el Principado La arrancan con pico, como si fuese mármol, y el Cardener, que baña la boca de dicha montaña, tiene las aguas saladas y mata los peces que remontan el rio, aunque estén á distancia de tres leguas” (Bertran Soler, Tomàs Itinerario descriptivo de Cataluña Barcelona, imprenta de Oliveres, 1847 Pàg 37)

las hay que tiene[n], hasta 150 pies de elevacion, y en parte se componen de la piedra de toque, llamada Lapis-lydios”¹.

Un altre diccionari publicat al segle XIX és el de **Pascual Madoz**. Per a Madoz, home de lleis, Montserrat és un *monte* de la província de Barcelona,

“Esta célebre y prodigiosa montaña, separada de los demás montes cercanos, que pudieran casi competir con ella en elevacion, aunque no con lo estraño y único de su admirable hechura, es de figura tan particular, que no se conoce otra semejante, y solo se le parece en algo la estructura de las montañas de la isla de Ntra. Sra. de Monserrat en las Antillas. Su gran mole está formada de rocas cónicas altísimas y escarpadas, que cierran su circuito, dejando solo algunas pequeñas entradas angostas y difíciles”².

Per a Madoz, tots els camins son “(...) ásperos y fragosos”,

“Las pirámides que se elevan de su gran mole, se componen de piedras calizas, redondas, cenicientas, rojas, amarillas, pardas y de color de carne, unidas y conglomeradas entre sí, con un betun natural (...) Por la parte que mira al camino real, parece un juego de bolos, porque sus picos ó pirámides estan separadas unas de otras, y alrededor tienen muchas colinas que la unen á los Pirineos”³.

Després, Madoz s’estén en una explicació geològica molt influïda per Bowles, per acabar dient que un bon motiu per anar a Montserrat és una visió que es qualifica de formosa:

“Aun cuando no fuese por el santo motivo de devocion á la sagrada imágen de esta señora, seria siempre bien empleado el trabajo que cuesta llagar allí, por la hermosa vista que se presenta y los caprichosos objetos de aquella frondosa montaña”⁴.

L'any 1853 es publicava la *Sucinta reseña* de **Grau i de Solà**. Per a ells la “mole” de Montserrat,

“(…) está formada de altísimas rocas cónicas á manera de pilones de azúcar que encierran su circuito, dejando en sus escabrosos flancos estrechas y azarozas entradas”⁵.

¹ Bertran Soler, Tomàs. *Itinerario descriptivo de Cataluña*. Op. cit. Pàg. 162.

² *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragó al “Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar” de Pascual Madoz*. Barcelona, Curial, 1985 2n tom Pàg. 150.

³ *Artículos sobre el Principat de Catalunya...* Op. cit. Pàg. 150

⁴ *Artículos sobre el Principat de Catalunya ..* Op. cit. Pàg. 151.

⁵ Grau i Solà: *Sucinta reseña del antiguo templo de Monserrate tal como existia antes del horroroso incendio que sufrió en 1811 con algunos apuntes de su fundación*. Barcelona, Imp. de F. Sanchez, 1853. Pàg. 5.

La comarcada se'ls presenta "(...) *cual un hermoso jardín, pero conforme se vá subiendo al monte pierde éste su vejetacion hasta que en su cima solo se hallan rocas peladas y desnudas*"¹. Amb tot,

"(...) *no se crea que por ello sea triste la montaña, pues presenta tanta variedad de objetos al viajero que es imposible describirlos*".

"*El artista tendrá mucho que ver en este monte; el naturalista que admirar y el filósofo (sic) que contemplar. Trazará el artista en su album los mas sorprendentes y fantásticos panoramas, el naturalista, á mas de la abundante mineralogia, admirará su rica y variada flora (...) Puede allí el filósofo contemplar las maravillas de la naturaleza, la obra de la infinita sabiduria: aquellos altos conos que se elevan hasta confundirse con las nubes, le harán comprender la pequeñez de sus obras; las grandes cuebas y profundos antros que existen en el Seno del monte le revelarán el incomprendible poder de Dios, y no podrá menos que humillarse y reconocer su pequeñez al verse rodeado de tanta grandeza como al Omnipresente le plugo crear. Tal es el rey de los montes: Montserrate*"².

Després d'ells fou el torn de **Joaquín Sala**. Aquest científic de mitjan segle XIX també concedí la palma de les muntanyes espanyoles a Montserrat:

"*Montserrat que de lejos se muestra con sus picos en forma de gradas y sus agujas parduzcas que el sol suele hacer brillar en medio de sus rayos de oro, es por la hermosa vista que ofrece y sus caprichosos y variados objetos, uno de los parajes mas bellos de la pintoresca Cataluña, de los que mas escitan la curiosidad de los viajeros, de los que mas sorpresa causan Y atiéndase que nuestro país es sin duda una de las provincias mas notables de España en bellezas naturales, en montañas sorprendentes: los Pirineos con sus elevados picos, sus atrevidos arcos y sonadoras cascadas; la espantosa aspereza y profundos desfiladeros del Orgañá, Vermandell y Flix; el Montseny, la Sierra de Nuria y el Canigó con sus eternas nieves; S. Miquel Delfay con su ondulante cabellera de plata y sus bellísimas grutas de estalactitas; las montañas de Cardona y de Aran con sus soberbios montes; la Costa-áspera y Costa-roja; las admirables sierras de Matagut, Cabanyils, Brito y Llena; las singulares crestas de Llorona y Besagoda; Monsech en fin en el territorio de Talarn, la Maledeta de Aran, las montañas de Cadí en Puigcerdá, las de las Molas y Escornalbou en Tarragona, son otros tantos testimonios que aseveran nuestro aserto. Sin embargo, Monserrate obtiene la palma de la hermosura entre todas las montañas catalanas, y esto es tanto por lo atrevido de sus formas, como por las riquezas naturales que encierra*"³.

¹ Grau i Solá *Sucinta reseña del antiguo templo de Monserrate* Op cit Pàg 5

² Grau i Solá *Sucinta reseña del antiguo templo de Monserrate* Op cit Pàg 6

³ Sala y Ramon, Joaquín *Obra científica de viajes* Barcelona, Imp y Lib Politécnica de Tomás Gorchs, 1855 4 toms Pàg 331

Montserrat té per a ell unes estranyes formes que li recorden gegants que amenacen la plana o un monument feudal. Referint-se a un reputat geògraf espanyol el nom del qual calla, assegura que la seva forma la fa diferent de totes les altres muntanyes, semblant-se només al Montserrat de les Antilles. Està formada per roques còniques altíssimes i escarpades que la tanquen deixant només entrades angostes i difícils. Les piràmides que la formen es componen de pedres calices vermelloses. Vista des del sud sembla un joc de bitlles i al voltant hi ha molts turons que la uneixen als Pirineus. La seva descripció, no és difícil de comprovar, es vincula molt clarament a la imatge que n'havia donat Bowles. I, si no, detinguem-nos un moment a explicar que per a ell és el resultat del modelat de l'aigua, tot i que la seva morfologia presenta problemes per als autors que creuen que és obra de les deposicions de sediments marins,

“(...) pues en la montaña de Monserrate no se comprende el modo con que esta pudo redondear las piedras, ni como el cuarzo, la piedra arenisca y la de toque, se pudieron formar y conglomerar con la piedra caliza.”

Si la inspiració geogràfica de Bowles resta amagada, Sala no té cap problema a reconèixer que aquesta completa la “*bellísima descripción*” que n'havia fet Pujades. “*Ambas autoridades llenarán cumplidamente este delicado punto de nuestro bosquejo histórico de un modo que no habria podido hacerlo nuestra insuficiencia*”¹. Llàstima que aquest autor es dediqués a repetir allò que ja estava escrit perquè hagués pogut aportar idees noves. Sobretot perquè sabem que va aventurar-se per llocs encara no massa visitats. Efectivament, a Montserrat, Sala va fer,

*“(...) una escursion por una parte inaccesible de la circunferencia de la montaña y recorrí un valle muy frondoso de su feraz campiña que en otro tiempo formaba una colina mas agreste y varias fisonomías ó paisajes menos simpáticos é incultos”*².

Amb Sala veiem que la ciència duu alguns estudiosos a la part occidental de la muntanya, però aquesta part encara resta desconeguda i poc visitada. Els excursionistes catalans, com veurem en un altre lloc, la trauran a la llum pública, pocs anys més tard, a la segona meitat del segle XIX. Un moment en què, una part de l'Església catalana deixà clares mostres de la seva estima per la realitat de la muntanya de Montserrat, tot i que no sempre acabà de trencar completament amb les visions transcendentalistes de la realitat. En aquest sentit, a la dècada dels seixanta, **Joan Martí i Cantó** (Barcelona, 1829-1887) escriurà diverses obres que més o menys faran referència a Montserrat. Aquí ens aturarem en la *Historia de la imagen y santuario de Ntra. Sra. de Montserrat* (1864).

Martí i Cantó diu que, aproximadament a set llegües de Barcelona, es troba una muntanya que “*(...) compite con todas en belleza por sus originales formas*”³. Més enda-

¹ Sala y Ramon, J *Obra científica de viajes* Op cit 334

² Sala y Ramon, J *Obra científica de viajes* Op cit 329

³ Martí y Cantó, Juan *Historia de la imagen y santuario de Ntra. Sra. de Montserrat* Barcelona, Imp de Magniá y Subirana, 1864 Pàg 5

vant (1875) també dirà que “*Montserrat es una bellísima y admirable montaña sentada en el corazon de Cataluña*”¹. Però, tot i aquesta bellesa, no deixa de ser per a ell,

“(…) una pieza espantosa de granito dispuesta por la Providencia divina para trono de María, cuya circunferencia mide hasta cuatro leguas, y la altura 3993 pies. Esta medida fue tomada por el P. Ametller, célebre naturalista de la comunidad de Montserrat, y contada des de la roca que se encuentra en medio de las aguas del Llobregat, delante del torrente de santa Maria”².

“Distinguen á Montserrat una multitud de hendiduras que dejan descubiertas rocas altísimas amenazando un desplome terrible que maguallaria al infeliz que topasen; no obstante, ni una sola vez ha debido lamentarse ninguna catástrofe en las varias caidas de trozos de montaña. (...) El origen de estas hendiduras ha sido atribuido al transtorno que sufrió la naturaleza en la muerte de Jesus; pero los geólogos afirman no ser otra cosa que las avenidas de las aguas”³.

Com deixa veure Martí i Cantó, religió i ciència ofereixen explicacions diverses i contraposades sobre l’origen de la muntanya, però nosaltres volem fer notar que científics i clergues s’acorden precisament a donar importància estètica a Montserrat, com acabarem de veure més endavant. Martí i Cantó és dels autors que parlen del tema dels ocells que prenen el menjar de les mans dels ermitans, de les plantes aromàtiques que creixen a la muntanya i repeteix de passada la poesia de Anselm Forcada⁴ en què es deia que era Maria qui cuidava aquest jardí natural. En ell, l’estima per aquesta muntanya és ben clara:

“Por último, se respira en toda la montaña una saludable admósfera (sic); las pocas fuentes que hay de la mitad abajo son muy fuertes y provechosas, y en la inmensa estension de su horizonte recrea sobre toda comparacion la vista, pues distínguese claramente desde su cumbre los montes de Valencia y de Aragon y las Islas Baleares, en un dia sereno y despejado”⁵.

Pocs anys després es publicava *La estrella del Montserrat* de **Francesc de Paula Fors de Casamajor**, advocat, auditor de marina, membre de l’Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona, soci i professor de la de Madrid, membre de l’Institut d’Africa de París i d’altres societats de l’època. La seva obra pretén ser una relació històrica de

¹ Martí y Cantó, Juan: *Modo de hacer con fruto una peregrinacion ó romería para visitar á nuestra señora de Montserrat en su célebre monasterio, precedido de una breve Reseña histórica de la veneranda Imagen y de su santuario, y completado con un itinerario, una nota exacta de los gastos mas precisos para realizar fácilmente esta romería, y de las indulgencias que pueden ganarse*. Barcelona, Imp. de Federico Martí y Cantó, 1875. Pàg 5.

² Martí y Cantó, J.: *Modo de hacer con fruto una peregrinacion*. Op. cit Pàg. 5

³ Martí y Cantó, Juan: *Modo de hacer con fruto una peregrinacion*. Op. cit Pàg 6

⁴ “Sin agua, sin semilla, y suelo poco, / Arboles, plantas, hierbas, matas, flores, / Las peñas visten de contento loco, / Sin que el Agosto ofenda á sus verdores: / Milagro es todo cuanto en ella toco, / Obras son de los cielos sus primores, / Que aquí, como es María la hortelana, / Medran las plantas sin industria humana” (Citat per Crusellas, F. de P.: *Nueva historia del santuario y monasterio de nuestra Señora de Montserrat* Barcelona, Tipográfica Católica, 1896. Pàg 16)

⁵ Martí y Cantó, Juan: *Historia de la imagen y santuario de Ntra Sra de Montserrat* Op. cit Pàg 7.

Montserrat i la seva inspiració prové en diferents passatges de Pau Piferrer. Per a ell, Montserrat,

“(…) por su naturaleza singular, y por las antiquísimas y religiosas fundaciones de su Monasterio, se presenta como una de las curiosidades mas notables de España Domina los caminos y principales eminencias de Cataluña”¹.

“(…) [C]ompuesta de rocas altísimas y escarpadas, de ramblas y torrenteras que no dejan sino pocas y angostas entradas”, té una elevació de 1139 metres amb 16 centímetres, i així,

“Por lo encumbrado puede inferirse lo delicioso de su vista, que se dilata por Oriente y Mediodía sobre el Mediterráneo, y por Occidente y Septentrion hasta los montes de Valencia, Aragon y Pirinéo (sic). Agradable y sorprendente es el espectáculo del bello panorama que desde la cima se presenta (…)”².

Però a més de la vista, del panorama que ens permet presenciar la muntanya, com en el cas anterior, aquesta forma també un objecte paisatgístic:

“A partir del Monasterio, pelada del todo la montaña, forma en varios paisajes, picachos y peñones á manera de las almenadas torrecillas de un edificio gótico, que algunos escritores han comparado a un juego de bolos. Desde luego se manifiesta como impenetrable é inaccesible por su extraordinaria figura, y aún parece de cerca que se aleja la esperanza de poderla reconocer cual se desea”³.

En aquesta dialèctica entre ciència i religió que més o menys veladament anem repassant, també considerem interessant de reproduir els termes en què els prelats de Tarragona varen demanar al papa la declaració de la Moreneta com a patrona del Principat de Catalunya. El text començava dient:

“Es lo Montserrat una montanya al mitx del pays situada, insigne per l'alsària, asperesa y forma singulas de las altas penyas, y mes insigne encara per los amplíissims monastir y temple, ahont se venera ab penne y honestíissim culto una antigua Imatge de la Mare de Deu, que pujan á visitatla seguidament moltíissim peregrins de tot Catalunya (…)”⁴.

Una altra obra molt important és el volum corresponent a Montserrat de l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya*, que sortia a la llum pública l'any 1881. Es tracta

¹ Fors de Casamayor, Francisco de Paula *La estrella del Montserrat Impresiones y recuerdos de esta montaña y de su célebre monasterio su descripción, su historia y sus tradiciones* Madrid, librería de los sres Viuda é hijos de D J Cuesta, 1867 Pàg 7

² Fors de Casamayor, F *La estrella del Montserrat* Op cit Pàg 7

³ Fors de Casamayor, F *La estrella del Montserrat* Op cit Pàg 8

⁴ “Carta de gracias á sa santedad dels Il ms y Rvms Senyors arquebisbe y Bisbe de la provincia eclesiastica de Catalunya” *La Veu del Montserrat*, 36 10 de setembre de 1881

d'una iniciativa del món excursionista que, com veurem en el seu lloc, jugarà un dels papers més importants en la difusió del sentiment del paisatge a Catalunya. D'aquesta obra, volem destacar-ne el fet que convida els lectors a emprendre excursions per la muntanya i dona nom a algunes de les roques que la formen:

“Elevadísimas rocas de figuras diversas, en lo general cónicas, donan á la Montanya l'aspecte més fantástich que puga imaginarse, y á sa extranya silueta deu, sens dubte, lo nom de Mont-serrat (montanya serrada ó en forma de serra). S'opina també que l'origen d'aquest nom deu buscarse en Mont-sagrat (montanya sagrada)”¹.

“La vegetació hi és espléndida, essent notable per sa espontaneïtat y per la varietat innumerable d'especies, algunas d'ellas peculiars d'aquesta montanya”².

A final de la dècada dels vuitanta es publica, simultàniament a Barcelona i a París, la *Guide a Barcelone* d'**A. Gelee-Bertal**, autor per a qui també *“Cette merveilleuse montagne, [és] la Reine des montagnes espagnoles (...)”³*. Aquesta guia parla d'una muntanya *“(...) dont l'aspect abrupt, aride, est loin -malgré son originalité- de laisser deviner les admirables beautés qu'elle renferme”⁴*.

“C'est une amas de cônes immenses, superposés les uns au-dessus des autres, nus, inaccessibles, au milieu desquels on ne peut passer qu'a grand'peine”⁵.

L'autor ha llegit Madoz, i el cita en la seva obra. Després de descriure'n la geologia, diu que,

“Le ton d'ensemble est d'un gris triste. Il offre a la vue deux cimes principales, qui sont séparées par une vallée composée d'angles et d'aspérités, dans laquelle les eaux qui, les jours de pluie, ruissellent en une myriade de cascades, ont creusé un ravin qui est la ligne limitrophe des évêchés de Barcelone et de Vich”⁶.

Una nova guia, la d'**Emilio Valverde Alvarez**, es va publicar a la dècada dels vuitanta, tot i que la datació ha estat feta per inferència de les altres obres que el seu autor va publicar i que han estat incloses en el repertori de Maria del Mar Serrano⁷. Aquestes

¹ Associació Catalanista d'Excursions Científiques *Album pintoresch-monumental de Catalunya Aplech de vistas dels més notables monuments i paisatges d'aquesta terra acompanyadas de descripcions y noticias históricas y de guías pera que sían fácilmente visitats* Barcelona, Comissió Particular de Publicació, 1878 Pàg 5

² ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Op cit Pàg 6

³ Gelee-Bertal, A *Guide a Barcelone* Barcelona i París, Alphonse Piaget, éd, 1888 Pàg 313

⁴ Gelee-Bertal, A *Guide a Barcelone* Op cit Pàg 315

⁵ Gelee-Bertal, A *Guide a Barcelone* Op cit Pàg 315

⁶ Gelee-Bertal, A *Guide a Barcelone* Op cit Pàg 216

⁷ Serrano, Maria del Mar *Las guías urbanas y los libros de viaje en la España del siglo XIX Repertorio bibliográfico de su estructura y contenido* Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993 Pàg 374-375

obres varen veure la llum pública entre 1884 i 1887. Per a Valverde, Montserrat és un “*fantástico monte*”:

“Esta aislada , célebre y prodigiosa montaña, de extraña y admirable hechura, forma su gran mole con rocas cónicas, altísimas y escarpadas, que cierran su circuito dejando algunas pequeñas entradas angostas y difíciles (...). Sus elevadas pirámides se componen de piedras calizas de varios colores, unidas y conglomeradas entre sí formando barrancos que dividen la montaña en mil ángulos diferentes, y constituyendo su cuerpo masas enormes de peñas con rajadas horizontales y verticales”.

“(...) En la cima sólo hay peñas peladas y separadas como columnas, formando pirámides que llegan hasta los 150 pies de altura, de piedras redondeadas calizas, areniscas, cuarzos blancos venados de rojo y con toques de color negro”.

“Recorriendo rápidamente con la imaginación aquellas misteriosas masas de granito, hundiéndose en el espantoso y sublime derrumbadero, subiendo á la más elevada cúspide tan cercana de la inmensidad de los espacios, deslizándose á orillas de tantos precipicios y contemplando aquellas agujas solitarias de tan rarísima textura, evócase fácilmente por el viajero la visión de lo que ha sido y representa Montserrat, admirando y comprendiendo el religioso misterio y la entusiasta devoción que se mantiene inalterable en las comarcas catalanas hacia el sacrosanto monte y su Virgen titular”¹.

Després dels autors estudiats vindrà l'obra de **Josep Roca i Roca**², autor molt interessant perquè ja en ell es veu un clar interès pels cims individuals. Amb ell, com amb **García del Real** o amb l'*Album pintoresch*, els autors començaran a parlar als visitants com a viatgers³, i aquest fet és molt important.

L'obra de García del Real parla de l'aridesa que mostra la muntanya a primera vista i com, en canvi, hi viuen moltes plantes medicinals. Per totes les esquerdes i forats creixen plantes i arbusts. Com veurem, són tòpics que han nascut en diferents moments i que s'han anat transmetent d'autor en autor. Evidentment aquests tòpics ajudaven a formar la visió dels visitants.

De fet, volem remarcar que hem arribat al moment en què la nostra informació es pot extreure, no ja de monografies sobre certs indrets, sinó d'obres que es qualifiquen elles mateixes de guies o de treballs que plantegen explícitament que volen guiar els seus lectors potencials. Aquest fet és molt important perquè la informació que hem recollit en els treballs específics sobre certs indrets es deixa veure a través de la *història* que s'explica del lloc quan l'autor considera que hi ha certes coses que se li fan agradables, però, amb les guies, aquest desig fins ara velat es fa explícit, i els autors pretenen “guiar” els seus lectors per la geografia per tal de conèixer allò que els sembla més interessant. Ja no es tracta d'un coneixement del país (un reconeixement exhaustiu i dut a terme amb afany investigador)

¹ Valverde y Alvarez, Emilio *Plano y guía del viajero en Manresa, Montserrat, Tarrasa, Mataró y Vich ilustrada con planos y grabados (Guías prácticas Valverde)* Madrid, Imp. de Fernando Lao y Domingo de Val, [18??] Pàg. 13-16

² Roca y Roca, J. *Barcelona en la mano Guía de Barcelona y sus alrededores* Barcelona, E. López, ed. , 1895

³ Com deia García del Real “*Nous parlerons comme voyageur à celui qui visitera Montserrat et nos principales guides seront les sentiments et les impressions*” (García del Real, L. *Montserrat* Op. cit.)

com durant la Il·lustració, sinó d'un re-coneixement del país, de tornar a visitar i a veure allò que altres han formalitzat i publicat amb anterioritat.

Aquest canvi d'actitud i del tipus d'obres ens indiquen també que ja existeix un públic prou ampli com per poder fer una edició d'un llibre que pretenia ser pràctic, com ho eren les guies. Els editors sabien que podien arriscar el que costava fer l'edició perquè hi havia un important "mercat" potencial i aquest mercat potencial és la mostra de l'extensió del nou sentiment de la relació objecte-subjecte o, més concretament, del nou vincle amb el món natural que es va anar establint després del romanticisme. La guia explica uns llocs i uns camins, però els explica d'una determinada manera: dóna a veure la realitat a través d'uns tòpics que esdevenen cada cop més formalitzats en uns sentits molt concrets. El lector de guies, quan esdevenia viatger, no buscava res de nou, allò inesperat, que no sabia què era; ans al contrari, buscava allò que calia trobar, i trobava el que altres anteriorment havien cregut interessant.

Resum:

En els darrers capítols hem vist que el procés de formalització de la mirada té a grans trets, per al cas del Montserrat modern, dues fases clarament diferenciades: una entre la introducció de l'humanisme i la irrupció de la ciència moderna, i l'altra a partir d'aquest fet. A un nivell testimonial o simbòlic, podem considerar la visió de Bowles com la frontissa que divideix ambdues etapes, encara que aquest científic d'origen irlandès estigui més clarament emmarcat dins del segon moment.

En un segon moment, la visió romàntica ha fet acte de presència i entre ambdues, entre ciència i esperit, s'aniran bastint els principals tòpics que definiran el Montserrat contemporani.

2. 2 - Les descripcions del Montseny

Comparat amb Montserrat, les notícies que tenim sobre el Montseny (i, en general, sobre les altres muntanyes) són molt més escadusseres. Sobre aquest massís s'ha escrit molt menys, però també s'han escrit coses amb molta menys dispersió de temes. Gairebé tots els autors es dediquen a repassar la mateixa sèrie de tòpics, tòpics que –a grans trets- van recollint els uns dels altres.

Quan **Jeroni Pujades** escriu el primer volum de la seva crònica, abans de començar a parlar de la història d'Espanya, amb la vinguda a la península de Tubal, considera necessari parlar de “(...) *lo siti, ambit, y continencia de aquella*”¹. Veiem clarament, doncs, que per a ell la geografia esdevé un pas previ per a l'estudi de la història pàtria.

Com molts altres autors, els Pirineus són per a Pujades una frontera que separa dues realitats polítiques. En surten una sèrie de braços que són el Montseny, Sant Llorenç, Montserrat, Montsec i Montiverri (sic), “(...) *tots famosos en Cathalunya, si be ninguna, o poca cosa se escriu dells*”². Com en altres passatges de la seva obra, Pujades s'entreté a parlar del Montseny, “(...) *perque quiça altra hora no podria sens apartarme molt de la historia*”³. A la història li cal la geografia, com dèiem més enrere, però la seva imbricació encara no està del tot resolta i així Pujades té una informació, però l'esquema del treball que es proposa (una crònica) no preveu on col·locar aquesta informació.

Entrant en el tema que ens interessa més directament, direm que per a Pujades, el Montseny és tan alt que és la primera muntanya que es veu venint d'Itàlia, per via marítima:

*“Lo mes alt della sol esser ordinariament molt copios de neu, la qual conservada en pous te proveyda a Barcelona en lo estiu, per comoditat de beurer fresch. Y en lo hivern la sua abundancia causa a totes les terres circumveines, molts, y terribles frets: tant que estantli la ciutat de Barcelona almenys set llegues lluny, y essent terra tant temprada com es, sent, y participa dels seus frets al temps que corre nevada”*⁴.

Lloc comú en moltes de les descripcions del massís, Pujades parlarà igualment del gorg de Gualba. Seguint Jeroni Pau explica que al massís abunden les mines d'or, argent i marbres finíssims, i sobretot els avets i altres llenyes per fabricar galeres.

Altres autors participaven d'aquests tòpics. L'any 1678 es publicava a Nàpols la *Cataluña ilustrada* d'**Esteban de Corbera**. Per a aquest autor, el Montseny és una de les muntanyes més altes de Catalunya i també la primera que veuen els navegants que vénen

¹ Pujades, Hieronym *Coronica universal del Principat de Cathalunya* Barcelona, casa H Margarit, 1609 Pàg 3

² Pujades, Hieronym *Coronica universal del Principat* Op cit Pàg 4

³ Pujades, Hieronym *Coronica universal del Principat* Op cit Pàg 4

⁴ Pujades, Hieronym *Coronica universal del Principat* Op cit Pàg 4

d'Itàlia tot just passar les *Pomas de Marsella*. Corbera també insisteix sobre el clima intempestiu de la muntanya, l'abundància de mines, avets, etc.:

“Sus cumbres estan de ordinario cubiertas de nieve, que a veces con el rigor, y aspreza de su frialdad se inquieta, y altera notablemente la suavidad, templança del Clima de Barcelona con estar siete leguas lexos. Dicen Autores graves que es muy abundante de minas de oro, y plata: pero estas no se ven Tambien dizen que ay canteras de marmoles finissimos aunque ahora, o no le saben, o no sirven. Lo que la experiencia no muestra es la riqueza que tiene de piedras preciosas, y señaladamente de Topacios, y Ametistas excellentissimos en grandeza, fineza, y hermosura que se hallan cada dia en ella en notables cantidades. Abunda assi mismo de Abietes, y otros varios arboles que se emplean en la fabrica de las Galeras. Otras muchas estrañezas pudieran dezirse que se dexan por no alargarnos tanto, y no es la menor ver entre tanta fragosidad tanta hermosura de arboles, y flores En una de sus pendientes que mira entre Levante, y Medio dia ay una fuente que el caño della sale, salta de un golpe mas de ciento, y sessenta varas de alto. Esta se llama lo Salt de Gualba porque cae çerca de un lugar deste nombre entre unos prados por extremo frescos, y deleytosos. Adonde da el agua a un estanque, o balsa que no se le halla fondo”¹.

D'altra banda, en *Les delices de l'Espagne & du Portugal*, **Juan Alvarez de Colmenar** explicava que anant cap a Girona,

“On laisse sur la gauche la ville de Vic (...) Entre Vic & les côtes de la mer, s'éleve une montagne fort haute, nommée le Mont-Seni (Mons-Signi) féconde en simples ou herbes médecinales, & en pierres rares & précieuses. On y trouve du crystal, & sur-tout une espèce d'amethyste de couleur violete, très-rare, entrecoupée de veines rouges fort brillantes”².

Fou l'any 1774 quan es publicà el tom XXVIII de la *España Sagrada* d'**Enrique Flórez**. En aquesta obra es dedica una part especial a parlar del Montseny. Les informacions que Flórez utilitza les ha obtingut del Comte d'Aranda, Capità General de Castella, que n'era el propietari. Flórez explica que la muntanya ha estat esmentada moltes vegades, però en general es mostra preocupat pel fet que les notícies que se n'han donat no han estat especificades concretament “(...) *por falta de inclinacion à Historia Natural*”³. Religiós (dominic), Flórez es preocupa per la manca d'interès científic, perquè no existeix un salt insalvable entre ambdues realitats.

També per a Flórez, el Montseny està relacionat amb Vic i amb les ametistes:

¹ Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 56

² Alvarez de Colmenar, Juan *Les delices de l'Espagne & du Portugal* Op cit Pàg 615

³ Flórez, Henrique *España sagrada Tomo XXVIII Contiene el estado antiguo de la Iglesia Ausonense, hoy Vique* Madrid, imp Antonio de Sancha, 1774 Pàg 17

“El nombre de Monseñ se aplica à una circunferencia de montes que en particular tienen varios nombres, y altura, en los confines de Viladrau, Seva, la Castaña, Brull (...) Monsén (...) y Arbucias (...). En medio de esta circunferencia hay un monte alto, y grande, llamado de S. Sagismundo, tenido por el verdadero Monsén: que de oriente à poniente ocupa cosa de una hora de camino; y media de mediodia à norte”¹.

Com el seu títol deixa entreveure, Flórez es preocupa per les esglésies de les zones que visita, però en aquestes visites no pot deixar de ressenyar algunes coses extraordinàries que surten al seu pas.

“No hay en él mas que una casa unida à la Iglesia de S. Sagismundo. En este monte es donde se crían las Amatistas, y no en los demas de la circunferencia: y en este, no por todos costados, sino por el del norte; que mira à Viladrau”².

Després de mesurar l'alçada respecte a Vic, pel fet de ser-ne la ciutat més propera, parla de la seva vegetació:

“Tiene peñas en algunas partes sin arboles, ni hierbas, pero en otras produce muchas especies de hierbas comunes, y medicinales, con variedad de arboles, especialmente los llamados Vets (sic), Faits, y Bladas, los cuales no se crían en la circunferencia del vulgarmente nombrado Monseñ, que solo tiene Encinas, Robles, Castaños, y Frutales plantados por los dueños de las tierras”³.

Si Flórez ressaltava el poc conreu de les ciències naturals al massís, més o menys per aquelles mateixes dates el naturalista **Guillaume de Bowles** ja en voldrà parlar en la seva història natural i geografia física d'Espanya. Amb tot, les seves referències són més aviat escasses i és força clar que Bowles, a diferència del que ha fet en altres llocs, tan sols es dedica a repetir tòpics més o menys coneguts sobre el Montseny:

“A quelques lieues de cette montagne de Monserrat, on trouve la ville de Vique, près de laquelle il y a une mine d'améthistes, de topaces & de crystaux colorés, que les Orfèvres de Barcelonne travaillent & vendent”⁴.

En el seu *Atlante Español*, **Bernardo Espinalt Garcia** també parla del Montseny, tot inspirant-se en Pujades, autor que no s'oblida de citar. Com els autors fins ara repassats, Espinalt informa del Montseny quan tracta la ciutat de Vic, deixant algunes puntualitzacions sobre la mina d'ametistes i el santuari de sant Segimon, temes que són represos en l'apartat dedicat a Viladrau. Per a ell, el Montseny es presenta,

¹ Flórez, Henríque *España sagrada* Op cit Pàg 17

² Flórez, H *España sagrada* Op cit Pàg 18

³ Flórez, H *España sagrada* Op cit Pàg. 18

⁴ Bowles, Guillaume *Introduction à l'histoire naturelle et à la géographie physique de l'Espagne* Op cit Pàg 405

“(…) cubierto de frondosos arboles, odoríferas flores, y abundantísimo en yervas medicinales: hay en él preciosas piedras amatistas blancas, moradas, y topacios. Está lo mas del año cubierto de nieve; y es tan alto, que es el primer desde donde se descubren los Navegantes que vienen de Italia: hay un gran numero de fuentes caudalosas, por lo que hace fértiles los llanos de su circunferencia: abunda en caza mayor, y menor, y hay muchos osos, y lobos”¹.

La presència de neu és un dels factors que Espinalt, com molts dels autors de l'època, subratllen. Així, en parlar de Sant Hilari Sacalm, diu que es troba en un lloc muntanyós i aspre, cobert la major part de l'any de neu, a causa precisament de la proximitat del Montseny, *“(…) que todo el año lo está”².*

Caldria destacar que quan Espinalt tracta les viles situades al peu del Pirineu (Camprodon o Ribes, per exemple) no parla de qüestions paisatgístiques. En general, per a ell, les muntanyes, excepte el Montseny, és com si no existissin. A tot estirar Espinalt s'interessa per les produccions, la història, la situació, etc. d'aquells indrets muntanyencs. Aquest afany és una tendència molt clara en aquelles persones del segle XVIII català, com veurem més endavant. Les muntanyes improductives no els interessaven si no era per motius científics; però no tothom practicava la ciència.

En aquest context, el Montseny era molt desconegut de la majoria d'autors. Un cas extrem, i que mostrarà fins a quin grau es pot parlar de desconeixement de la “realitat”, el trobem en el *Diccionario geográfico universal pintoresco de las cinco partes del mundo*, que es va publicar a Barcelona l'any 1845. Per a aquest diccionari, el Montseny és una *“montaña de España, en la provincia de Barcelona, que forma parte de la gran cordillera de la Figuera”³*. El desconeixement d'aquest massís queda ben patent en aquesta petita definició en què es pren la part (la Figuera) pel tot (la muntanya del Montseny). D'altra banda, hem d'anotar que el desconeixement del Montseny és també ben patent en tots els autors que, com hem vist, associen la muntanya a la ciutat de Vic, oblidant les altres ciutats que l'envolten.

Tomàs Bertran i Soler, en canvi, serà capaç de veure que el Montseny no es troba només al costat de Vic sinó entre Vic, Girona i Barcelona. Però això no impedeix que li apliqui algun dels tòpics que s'aplicaran a altres muntanyes, en aquest cas el fet que sigui la primera part de Catalunya que es veu en venir de Marsella:

“La Montaña de Monseny, que está entre Vique, Gerona y Barcelona, es tan elevada, que los marineros que vienen de Francia la divisan desde las Pomas de Marsella: su cumbre está casi siempre cubierta de nieve, y esto contribuye á los frios que se sienten en Barcelona, apesar de ser su clima tan templado, siempre que reinan en invierno los vientos del Norte. Al pie de dicha montaña hay una fuente, cuyas aguas se precipitan de un alto de

¹ Espinalt y Garcia, Bernardo. *Atlante español ó descripcion general geográfica, cronológica, é histórica de España..* Op. cit. volum VI, pág. 158

² Espinalt y Garcia, B.: *Atlante español* Op. cit. Volum VI, pág. 177

³ *Diccionario geográfico universal pintoresco de las cinco partes del mundo, precedido de algunas nociones de geografía. Redactado en vista de los mas recientes y acreditados diccionarios y de las mejores obras geográficas que se han publicado con mas de 300 viñetas que representan los pueblos, monumentos y objetos mas notables de cada país* Barcelona, Imp de la Viuda de Mayol, 1845 Veu “Montseny”

ciento sesenta varas, y á este salto le llaman los naturales Salto de Gualva, por hallarse alli muy cerca una poblacion de este nombre. La referida fuente forma una balsa muy profunda á la cual el vulgo atribuye los mismos prodigios y diabólicas escenas que al lago de Canigó. Tiene esta montaña muchos abetos, cuya madera es escelente para la construccion de buques: abunda tambien en minerales, en especial oro y plata, y tiene exquisitos mármoles”¹.

Després de llegir aquesta cita, sembla que tampoc Tomàs Bertran no ens ofereix gaire coses noves. De fet, potser entendrem la posició de l'autor si sabem que comença explicant que “*En la Cataluña todo es Pirineo (...)*”², entitat geogràfica que serveix per separar-nos de França.

A l'espera que els excursionistes declarin el Montseny terreny predilecte del seu excursioner, el mateix any que es fundava la primera entitat excursionista catalana, el geòleg **Jaume Almera** escrivia, en una memòria que més tard es llegiria en la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, una visió que possibilitava l'obertura cap a aquest massís prelitoral. Tot i que es va publicar l'any 1876, es tracta d'una memòria inaugural del curs 1882-1883, llegida el 14 d'octubre. Amb l'obra d'Almera, el Montseny esdevé gairebé de sobte “*(...) el gigante de la baja tierra catalana (...)*”, “*(...) el empinado monte donde se acumula la nieve que convierte en helados vientos el ambiente del país*”³. Visió que semblaria recordar-nos la por i la desconexió anteriors, però en realitat Almera possibilita un gran salt: la “descoberta” del Montseny. Per a ell, com que Déu va voler crear el massís, a la humanitat li toca investigar el partit que en pugui treure, com ja havia dit Mallada del Pirineu⁴. A més a més, Almera convida el “*pueblo culto*” a descobrir i visitar el Montseny, fet molt important en aquest procés de formalització que estem estudiant. Per arrodonir-ho, fixem-nos que aquest autor puntualitza que fins molt recentment no se n'havia dit res, del Montseny:

“Algo se ha dicho, sobre todo muy recientemente, de esta elevada montaña, mas no han llegado todavía, por desgracia, á ser patrimonio del pueblo culto las innumerables bellezas que en su seno encierra, ni los atractivos que convidan á visitarla y á estacionarse en ella durante el verano”.

“Guardémonos de visitarla y de trepar por ella durante los rigores del crudo invierno, en que casi siempre la region alta de la misma está cubierta de un espeso manto de nieve, pero no nos privemos, á pesar de tenerlo siempre á la vista, de pisarlo en verano y de disfrutar de las encantadoras escenas y del lisonjero hospedaje con que nos brinda la naturaleza”⁵.

¹ Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Barcelona, impremta de Oliveres, 1847 Pàg 21

² Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Op cit Pàg 5

³ Almera, Jaime “Excursión al Montseny Descripción física de sus faldas y cumbres, época de su levantamiento final” *Memorias de la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona* Barcelona, Imp J Jepsus, 1876 Pàg 435

⁴ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 435

⁵ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 436

Perquè al Montseny s'hi troba una temperatura mitjana agradable i una sensació de frescor igualment agradable, una aigua fresca i cristal·lina, abundant i rica; el visitant,

“(...) si en busca de umbrosos y deleitables sitios, tiene allí selvas vírgenes que le ocultan hasta los rayos del sol de mediodía; si, huyendo de la sofisticada y asfixiante atmósfera de la ciudad, desea aire higiénico y depurado, respira allí ambiente sano, tónico y de inapreciables cualidades; si, en fin, anda en busca de escenas campestres, de sitios de recreo y de esparcimiento, la naturaleza le ofrece allí panoramas á cual más variados, magníficos y pintorescos”¹.

La seva altura màxima, que segons Almera s'acosta als dos mil metres, afavoreix la condensació de la humitat, de manera que algunes vessants,

“(...) estén convertidas durante todo el verano en un verdadero Eden y ofrezcan un panorama ó cuadro sumamente pintoresco y animado; pues manantiales numerosos y abundantes fertilizan y hacen rebosar la vida de tal manera sus contornos, que los pueblos de Montseny, Muscarolas, Campins, Gualba y Rielles, en la misma falda emplazados, no ceden en atractivo y bellezas á los famosos y tan visitados valles de las vertientes, no solo española, sino hasta francesa de los Pirineos”².

Per a Almera, recurrent la base de la muntanya de Campins a Riells, al capvespre o de bon matí, el “turista” no trobarà a faltar el soroll de l'aigua ni la frondositat de la vegetació que es troba al Pirineu.

“Pero hay, á la verdad, más aún; pues no solo iguala esta falda en la esplendidez de la vegetacion y riqueza de manantiales á los tan celebrados Pirineos, sino que aún les aventaja por la calidad y especies de plantaciones”³.

Això el duu, acte seguit, a parlar de Gualba, “(...) el jardín de la falda del Montseny”. Almera és un geòleg que no s'oblida de citar (i, per tant, de llegir) Piferrer. En ell es barreja la visió d'un científic que descodifica el Turó de Morou en clau de columnes basàltiques gegantines i que es queda “acoquinado” només de pensar en la lluita erosiva que es desenvolupa calladament en aquells escenaris amb una visió poètica, romàntica, que el duu a estimar allò que també ha d'estudiar. Doble punt de vista que queda palès quan parla de la tornada a casa des de la muntanya:

“Nada tiene de particular ya el resto de la montaña, que la enlaza con el comienzo de la plana de Vich, pues sea que se dirija el turista á la estacion mas cercana, que es la de Balenyà, sea que se dirija á Vich, nada especial

¹ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 436

² Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 440

³ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 440

se le ofrece bajo el punto de vista topográfico ni físico, si bien lo encuentra el científico bajo el punto de vista geológico”¹.

En parlar de Núria haurem de tornar a tractar de Jaume Almera, perquè la seva posició, entre la ciència, l'estètica i la religió és molt interessant per a l'estudi que estem duent a terme.

L'any 1871, **Josep Gil** parlava del Montseny i es mostrava molt preocupat pel fred que d'ell es desprenia:

“Coronadas de nieve sus encumbradas cúspides la mayor parte del año, envían en invierno su helada atmósfera hasta Barcelona, y por su elevación de 1700 metros sobre el nivel del mar es una de las primeras que divisan los navegantes que vienen de la parte del Este”².

La font d'inspiració del nostre autor sembla clara, però, inspirat en autors “clàssics”, Gil cau en una contradicció amb el que ha dit abans: el fred del Montseny es nota a Barcelona, però en canvi, Cardedeu:

“Situada la poblacion en un punto sumamente saludable, disfruta de los aires apacibles que en verano le envía el Montseny, cuyas nevadas cordilleras en invierno deleitan la vista sin hacer sentir frios notables en la llamura”³.

L'obra de Gil, pel que fa a les fonts d'inspiració dels tòpics que utilitza, se situa entre els autors que considerem clàssics, especialment Jeroni Pujades, i els resultats de la seva experiència personal, i això no només en aquest passatge, sinó en el conjunt de la seva excursió:

“Su terreno abundante en diferentes minerales y arboledas es un campo de extracción de todas clases de maderas, leñas, carbon vegetal, castañas, avellanas, mármol y otros artículos; brotan de ella diferentes fuentes y saltos de cristalinas aguas y termina por el Sur con tres alturas llamadas los tres Turons. La escabrosidad de algunos puntos de la montaña la hacen propia para mantenerse en ella, durante épocas de revueltas, numerosas partidas de gente armada, por lo cual ha sido distintas veces un cómodo asilo al que han ido estas á refugiarse”⁴.

Abans d'arribar a Gualba,

“(…) se descubre á un tercio de altura del Monseny á la parte S. E. la cascada ó salto de Gualba, cuyas aguas forman en su caída una cinta de

¹ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 453

² Gil Montaña, José *Excursion de Barcelona á Gerona y vice-versa por el Ferro-carril* Barcelona, imp de Narciso Ramirez y c^o, 1871 Pàg 19

³ Gil Montaña, José *Excursion de Barcelona á Gerona y vice-versa por el Ferro-carril* Op cit. Pàg 46

⁴ Gil Montaña, José *Excursion de Barcelona á Gerona y vice-versa por el Ferro-carril* Op cit. Pàg 19

133 metros de elevacion. La taza de roca en que cae el agua es de tal profundidad, que se dice que no tiene fondo, y la tradicion cuenta que en sus cercanías se habian visto antiguamente terribles y diabólicas figuras que daban grandes gritos y alaridos. Cuéntase tambien que las aguas de esta cascada forman una corriente subterránea que vá á desaguar en el interior de la isla de Mallorca, y alegan en prueba de ello, que algunas veces el manantial de aquella isla ha arrojado hojas de castaño, árbol que no produce aquel terreno, pero que abunda mucho en el Monseny”¹.

El nostre recorregut cronològic ens duu a aturar-nos en l'obra de **Gaietà Cornet i Mas** (Barcelona, 1824-1897), enginyer industrial. Per a ell, la vall de Santa Fe,

“(…) es de lo más delicioso y pintoresco de Montseny. Prados siempre verdes de espléndida vegetación en suaves pendientes, con torrentes de cristalina agua, caminos que serpentean por bóvedas de hayas de espeso follaje, rodeado todo de montañas gigantescas, colosales unas, como el “Turó gros”, y otras en forma de escarpadas cuevas como las “Agudas” y el pico de “Moróu”, en donde crecen hayas centenarias, y entre esta esplendente vegetación se destacan cinco ó seis casitas, última región de habitaciones humanas”².

Ja hem insinuat que va ser l'excursionisme qui va popularitzar el Montseny, començant pel mateix Jaume Almera. Malgrat que **Ramon Arabia i Solanas** (1850-1902), l'any 1882, parlés del Montseny i remarqués la manca de cartografia dedicada al massís, excepte la que havia elaborat Artur Osona, que per alguns no era gens acurada, el cert és que després de les guies d'aquest darrer, el Montseny era molt més a la mà de tot “turista”. Cal recordar que Arabia i Osona foren dos dels excursionistes més destacats del final del segle XIX català.

Per a Arabia, la investigació històrica i científica sobre el massís no existien, tot i que s'hi amaguessin importants tresors desconeguts. Evidentment, no calia ni pensar en camins senyalitzats en una muntanya on guies, matxos i hostals deixaven molt que desitjar.

“En una paraula, encare que s' tracta de una montanya hermosíssima y de respectable altura, interessant aixís al home de ciencia com al illetrat, de fácil accés per los dos carrils qu'enllasan sos repeus y per las delitasas filas que, per ella arreceradas, oferéixen al estiu frescal y sanitós hostatje á innumbrables forasters; pochs, poquíssims son los qui hagen assaborit sas bellasas y petjat sos típichs y alterosos cims”³

Arabia segueix explicant que aquest injustificable oblit secular mereix una reparació, i que això és el que s'ha proposat de fer l'Associació d'Excursions Catalana (AEC). És per aquest motiu que el seu butlletí va començar a publicar diferents excursions

¹ Gil Montaña, José *Excursion de Barcelona á Gerona y vice-versa por el Ferro-carril* Op cit Pàg 22

² Comet i Mas, Gayetano *Una excursion por Cataluña utilizando los viajes circulares en ferrocarril* Barcelona, La Academia, 1888 Pàg 143-144

³ Arabia y Solanas, Ramon “Al Montseny” in *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* Barcelona, AEC, 1882 Any primer 1881 Pàg 234

de socis de l'entitat dirigides a aquells indrets, la part científica dels quals va ser publicada a continuació de l'obra d'Arabia.

A més a més, l'any 1881 l'AEC, en declarar el Montseny camp oficial i terreny predilecte de les seves excursions¹, la descoberta i l'acostament a la “realitat” d'aquesta muntanya va adquirir un pes més important i esdevingué un dels fets més clars en la seva vulgarització i el consegüent procés de formalització de la mirada.

Una obra molt interessant d'aquell mateix període és *Las Guillerías*, del militar **Juli Serra** (1891). Es tracta d'un relat del viatge fet per un oficial que participava en la triangulació i posterior cartografia d'aquella zona que ell mateix qualifica de “(...) *suelo selvático y agreste, de primitivo aspecto* (...)”². Feta la triangulació de primer ordre, Serra havia d'aixecar un mapa a escala 1: 20.000, escala que ens indica la minúcia del seu treball. Però amb tot, el seu relat és molt descriptiu i s'acompanya d'un interessant conjunt de gravats fets per Rodrigo Carrillo de Albornoz. Per continuar amb el que dèiem en el paràgraf anterior, esmentem que quan Serra parla del Montseny explica que, tot i els treballs de l'AEC, encara el resultat ha estat minso perquè no responia a un “*plan completo*”. Després del seu treball cartogràfic, podrà escriure:

*“Hoy, pues, existe un documento oficial en el cual constan determinados con la exactitud y precisión de un levantamiento topográfico regular, los detalles diversos de una zona tan digna de ser conocida y donde tantas bellezas naturales se atesoran”*³.

Amb aquests darrers autors, el Montseny està llest per ser conegut a les ciutats catalanes. Seguint l'interès excursionista pel Montseny, l'any 1912 es publicava la guia d'aquest massís redactada per Eduard Vidal i Riba, obra dedicada a Artur Osona i a Jacint Verdaguer. Vidal, també vinculat al naixent moviment excursionista, pensava que:

*“De totes les encontrades de la nostra baixa Catalunya, cap, sens dubte, tant formosa i atractívola com el pintoresc i tradicional Montseny. Aqueixes montanyes (...) són en tot temps embellides per la Natura, i, si no hi podem trobar importants monuments arquitectònics o arqueològics que'ns revelin el pas per llur terror de passades generacions, en canvi hi trobem, arreu escampades, belleses naturals, que en tot temps de l'any la fan una de les regions més atractívoles de la nostra aimada terra catalana”*⁴.

Amb aquest text veiem molt clarament que els primers excursionistes estaven enlluernats pels monuments arquitectònics i com fou difícil de “fer-los entendre” la bellesa natural. Postures com les de Vidal i Riba o de Jaume Massó, que ja estudiarem detingudament més endavant, foren les que permeteren aquest acarament de la muntanya per ella mateixa. La postura del que alguns hem anomenat excursionisme clàssic, en aquest context, podia ser vista, fins i tot, com un fre a aquest desenvolupament del sentiment

¹ Arabia y solanas, R. “Al Montseny” Op cit Pàg 232-258

² Serra, Julio *Las Guillerías* Barcelona, Est Tip de Luis Tano, 1891 Pàg 1

³ Serra, J *Las Guillerías* Op cit. Pàg 48

⁴ Vidal i Riba, Eduard *El Montseny Guia monogràfica de la regió* Barcelona, l'Avenç, 1912 Pàg 7

paisatgístic a Catalunya. En aquest sentit, Vidal és molt clar: les excursions pel Montseny han estat “(...) *les beceroles de l'excursionisme montanyenc* (...)”¹.

En el mateix sentit que el treball de Vidal i Riba, l'any 1920 el Centre Excursionista de Catalunya redactava una nova guia del Montseny en què es parlava d'aquest massís com d'una de les,

“(...) regions catalanes més dignes d'ésser conegudes i admirades pels nostres excursionistes i admiradors de les belleses naturals que en tot temps de l'any (...) la fan objecte d'agradeses i repetides excursions”.

“(...) tan interessant i pintoresca regió, rublerta de belleses a desdir, de formosíssims paratges, descrits ja altres voltes per molts narradors i cantades pels nostres poetes amb sengles esparses (sic) de gran inspiració”².

I després d'aquest moment serà la gran popularització del massís: centenars d'excursionistes i turistes s'hi desplaçaran cada cap de setmana i en prendran possessió; d'altres en prendran petites dosis buscant-hi la salut perduda o l'essència del país. Però de tot això ja en parlarem en un altre lloc (6.2 i 6.3).

Resum:

El Montseny ha estat *descobert* pels excursionistes catalans a partir de la segona meitat del segle XIX. La seva coneixença anterior era un conjunt de tòpics repetits sistemàticament: el fred, els arbres, les ametistes, el gorg de Gualba... Tot plegat i res concret. Però els estudis cartogràfics i la publicació de monografies itineràries i descriptives varen donar cos a un nom que tothom coneixia, un cos que s'invitava a visitar, a posseir i a convertir-lo en regenerador d'individus i societats.

¹ Vidal i Riba, Eduard *El Montseny* Op. cit. Pàg. 7

² *El Montseny Guia itinerària redactada pel CEC* Barcelona, l'Avenç, 1920. Pàg. 6.

2.3 - El Pirineu

Iniciem ara l'estudi de les descripcions del Pirineu; primer ho farem en un sentit global i després entrarem a detallar algun dels seus indrets que ens han semblat més característics. La llista és, evidentment, incompleta i es complementa amb les descripcions que podeu consultar en l'apartat 4.2 d'aquesta mateixa tesi. D'altra banda, alguns dels autors que s'estudien no són catalans, però aquest fet ha estat causat per la manca de relacions de viatge i d'altres documents disponibles a l'hora de fer l'estudi.

2.3.1 - Els Pirineus

Comencem la nostra repassada per un document, que es conserva a la Biblioteca de Catalunya i que fou escrit l'any 1603, en què es fa una descripció de la Cerdanya. En aquest document es parla de la gran quantitat de colls de més o menys anomenada,

“(...) por los quales no se puede pasar todo tiempo sin grande trabajo por las muchas nieves y yelos: pero en el estio son puertos muy amenos y deleytables, con muchas aguas y fuentes frescas y christallinas, y muy buenas. Los montes que la rodean son muy altos[,] espaciosos y fertiles, y en lo mas alto con peñascos de estraña grandeza, los quales hazen la tierra muy fuerte, porque no se puede entrar en ella particularmente por la parte de Francia, sino por ciertas y pocas partes, y no en todo tiempo. En medio destos montes esta una espaciosa llanura, delas hermosas por su tamaño que sean en España (...)”¹.

Pocs anys després (1620), **Francesc Comte**, notari de la vila d'Illa, escriu unes *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*, que varen quedar manuscrites² (a causa de la mort del seu autor) i que foren qualificades per Esteve de Corbera com una “*Geographia*”, “*(...) encara que ab estil tan escabros*”³. En aquestes *Il·lustracions* s'explica que,

“Los comtats de Rossello[,] Conflent y Cerdaña, son situats dins las montañas Pireneas, y enclosos dins dites montañas (...)”

Cap al Rosselló “*(...) ahont comença dita montaña prendrer una gran altitut, faent a la sua sumitat tres grans montañes a manera de tres grans torres, que apar un grandissim castell, a la qual montaña Ioan Bocaci*

¹ *Description de la tierra y condado de Cerdaña* Manuscrit 184 BdC [1603]

² Actualment n' existeix una versió impresa en Comte, Francesc: *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*. Barcelona, Curial, 1995.

³ Comte, Francesc. *Il·lustracions dels comtats de Rossello, Çerdaña y Conflent* Manuscrit BNM Ms. 615 Datat 1620 El manuscrit estava en mans de Bernat de Pinós i Jeroni Pujades n'havia tret una còpia, que serví per a fer la còpia present que és a la BNM. Hi ha errades que ni Corbera ni Pujades no han volgut tocar. Corbera comença dient. “*Son tan pocs los que en Cataluña se aplican a honrar sa Patria, escrivint las cosas della, que qualsevol diligencia tocant anaço, se deu estimar en molt. Aquesta rao me ha obligat a tenir esta Geographia de Francesc Comte, encara que ab estil tan escabros*”.

anomena Monte Cano, y fa mencio del estany es en lo mix de aquestes tres caps de montañes, escrivint moltes coses fabuloses. Los naturals anomenan aquesta montaña Canigó”¹.

El manuscrit esmenta moltes altres muntanyes i acaba dient:

“Totes aquestas montañas de que avem fet mencio son tan altissimes, que de les valls fan dites montañes de la part de mix dia y Tremontana, fins a les llurs sumitats hi ha passats (sic) de vuyt mil passos. Los sinc mil sont tots de espesituts, boschs, avellaners, roures, fagos, avets, y piners: los tres mil que son dels boscs ales sumitats, estan los vuyt mes[os] del any tots cuberts de infinida neu, sens ninguns arbres. Del mes de octubre fins al mes de Juny que sacudeixen lo seu cap la gran Isis, amostrant lo seu cap ditas montanyes totes cubertas de una infinitut de erbes florides, ab molta diversitat de plantas exquisidas, que tots los Apothecaris de la nostra Catalunya y comtats, trametent si erbolaris se proveeixen de dites erbes per las composicions de moltas medicinas (sic)”².

Després, Francesc Comte, explica que, a l'estiu, aquestes muntanyes són plenes de bestiar i de pastors:

“Ahont los veuran de puig en puig, seguint les llurs manades, recreantse entre una multitud de flors que fan al entorn de una infinitat de fonts, que estan sempre brillant ales sumitats de dites montañes, moltes aygues clares com lo cristall, y frescas com la rosa. Les quals van corrent a la volta de les dites profundes valls, donant principi a les pronominades riberes, ab un tant suau y sonoros so, que mou los animos dels pastors en sonar diversos instruments, lo un un tambor ab una flauta, lo altre una gayta, lo altre una prima, qui una flauta, qui un pifre de guera, ab tant compas y armonia que mouhen a respondre a llur musica y melodia, una infinitat de auçells que estan per los boschs son (sic) en lo entorn de ditas montañas, cantant de diferent to y manera, responent a la musica pastoril”.

L'obra de Comte es pot incloure dins del gènere pastoril, una resposta a la vida urbana que gira entorn de la cort basada en la idealització de la vida camperola. Aquesta visió idil·lica i bucòlica dels pastors pirinencs esdevé transparent quan Comte diu que es passen la nit a les muntanyes, en una jaça,

“(...) passant les nits als entorns de llurs grans focs, cantant, sonant, y ballant, passen en ellos los quatre mesos del any en lo estiu, acullint en llurs cabanes infinits bandolers, que per temor de la justicia estan retirats en ditats sumitats de montañes”³.

¹ Comte, Francesc *Il·lustracions dels comtats de Rossello, Çerdaña y Conflent* Op cit Pàg 1-2

² Comte, Francesc *Il·lustracions dels comtats de Rossello, Çerdaña y Conflent* Op cit Pàg 4

³ Comte, Francesc *Il·lustracions dels comtats de Rossello, Çerdaña y Conflent* op cit Pàg 5

Ja hem dit que Esteve de Corbera havia qualificat l'obra de geografia incompleta, però a més, també hi havia vist un exercici de patriotisme. Per entendre perquè Corbera va dir que Comte es dedicava a honrar la seva pàtria, cal explicar que l'argument de l'obra segueix amb dos pastors, un francès i un espanyol, que discuteixen sobre a qui pertanyen aquests comtats. La resta del manuscrit és la discussió dels pastors per tal que la història o/i la mitologia justifiquin aquesta pertinença.

Més o menys del mateix període, dins d'un altre manuscrit que duu per títol *Sucesos del año 1637*, tenim una *Descripcion de los Condados de Rossellon y Cerdaña* d'autor anònim. En ella llegim que,

*“Toda esta Provincia, que comprehende los Condados de Ruysellon y Cerdaña, es tierra fertilissima y muy abundante, y el sitio della muy ameno, porque se estiende (como está dicho) por las vertientes delos Pirineos acia España”*¹.

Convé retenir que el que fa “amena” aquesta terra no és el fet que formi part del Pirineu, sinó el fet d'estendre's per les seves vessants.

*“Toda esta provincia en si [contiene?] cosas maravillosas y entre otras enel (sic) Condado de Rosellon enlo (sic) mas alto del monte Canigó el lago profundissimo del mismo nombre, tan celebrado por los antiguos y modernos por las cosas protentosas (sic) que del refieren”*².

Aquest manuscrit s'inclou dins d'una literatura preocupada per la descripció i la relació dels fets meravellosos dels diferents indrets que descriu (d'aquest punt en parlarem més endavant, concretament en el capítol 3.7). D'aquesta manera, posat a parlar de meravelles, el manuscrit segueix per les fonts, i d'elles, la primera és la d'Arles. Posteriorment fa un repàs de les seves produccions, tant actuals com plausibles. El manuscrit acaba parlant de la força i del coratge dels habitants d'aquella regió, que són vistos com un recurs més que l'Estat hauria d'explotar en benefici propi:

*“Es la tierra de temple muy saludable, aunque el frio es riguroso, particularmente en Cerdaña. La Gente envejece y vive buena edad, y es belicosa fuerte y robusta, porque el Cielo influye en los cuerpos delos naturales [després segueix: “ser de animo valeroso e intrepido]”*³.

Un altre text molt important es va publicar l'any 1666. Es tracta de la primera edició de la història de Núria, el segon santuari marià de Catalunya, després de Montserrat, segons el seu autor, **Francesc Marès**. Per a Marès, Maria mostra un gust “*admirable*” quan vol ser venerada en muntanyes altes i desertes,

¹ *Descripcion de los Condados de Rossellon y Cerdaña in Sucesos del año 1637* Manuscrt BNM, 2368 Pàg 19 i seg La cita correspon a la pàg 20

² *Descripcion de los Condados de Rossellon y Cerdaña* Op cit Pàg 20

³ *Descripcion de los Condados de Rossellon y Cerdaña* Op cit Pàg 22

“En ellas gusta molt de tenir la sua habitaciò; y vol, que las Montanyasian lo Teatro, ahont ella representa las grandesas de la sua soberana magestat; y lo lloch, ahont fa claras demostracions de son infinit poder”¹.

D'entrada semblaria que, per a Marès, la realitat transcendent s'imposa sobre la immanent i que això el duu a dir que “(...) feria desesperació lo emprendre aquells camins”, solitaris i aspres, si no fos per anar a visitar la imatge de Maria. Però aquesta visió queda força matisada perquè és innegable que Marès estima la Vall de Núria per ella mateixa, pels seus valors immanents:

“Encaraque (sic) sian tan aspres, y dificultosos estos camins, son també molt delectables, y de grandissim recreo per la molta abundancia de fredas, y geladas fonts; y muchas riberetas de regaladas ayguas”².

Marès és un dels autors que considera la presència d'aigua com un element que fa delitós un indret natural. Amb tot, aquests elements protopaisatgístics no impedeixen que, per a ell, el més important sigui l'alegria interior que el fa pensar que ha arribat a un paradís terrenal. En un altre lloc (capítol 4.4) veurem més profundament que la utilització del paradís terrenal com a tòpic protopaisatgístic va ser molt utilitzada durant l'edat moderna i que aquesta va permetre un acostament immanent a la realitat geogràfica basat en la seva estima. Aquest fet es veu molt clarament en Marès, perquè si bé per a ell les muntanyes són fredes i desertes, això no vol dir que no siguin útils i fèrtils, que no estiguin plenes d'herbes remeieres i d'engràs per al bestiar. Tampoc els arbres no són estèrils. En Marès, l'estima per les “(...) altas, y hermosas Montanyas de Nuria (...)” és extraordinària, com es veu en més d'un passatge:

“Tant quant es aquest sant lloch de Nuria rigido, y inhabitable per lo gran fret en lo Ivern; es regalat, y delectable en lo Estiu per la molta frescor de las Montanyas, regalo de las ayguas fredas, diversitat de flors, cantars dels aucells y sutilitat dels ayres”³.

“La amenitat, gentilesa, y hermosura de aquellas Montanyas de Nuria apenas pot declarase ab la ploma; porque no pot dirse ab ella lo que apenas podràn distinguir, ni especificar ab la vista los qui la veuen; sols com ha admirats de las perfetas obras de naturaleza diuhen, que se es esmerada ella per glorias de Maria Santissima en esmaltar la terra ab floretes de tan varios, y diferents colors, de tanta suavitat, y gentilesa, que forman un viu retrato del Paradís Terrenal”.

“Nos pot desitjar del Cel en avall objecte més apassible à la vista, que aquells prats tan adornats de diferents Rosas, Clavells, y Lliris (...)”⁴.

¹ Marès, Francisco *Historia y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* Barcelona, Est de A, Lacavalleria, 1700 Pàg 1

² Marès, Francisco *Historia y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* Op cit Pàg 7

³ Marès, Francisco *Historia y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* Op cit Pàg 6

⁴ Marès, Francisco *Historia y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* Op cit Pàg 12

“(...) lo salt del aygua; que es la mes regalada vista, que puga desitjarse; perquè apar, que sian globos de Neu, esmolats de Cristall, y quan se li passa a prop, si fa un poch de ayre, es regaladissim renta cara”¹.

En contraposició a Marès és interessant de parlar d’una obra que es va publicar dues dècades més tard: l’any 1680 apareixia la primera edició de la *Peregrinación del mundo*, del missioner **Pedro Cubero** (1640 o 1645-1697). L’obra va ser reeditada a Nàpols (1682) i a Saragossa (1688). Cubero, arribat al Pirineu parla dels “(...) *Montes Pirineos, tan célebres entre los Cosmógrafos antiguos, que dividen a España de Francia* (...)” en termes d’aspresa:

“(...) bien ásperos de pasar (...) cuyas cumbres parece se están deslizando para caer sobre los pasajeros: no se encuentra otra cosa, que calaveras de hombres muertos, que, ó el rigor del tiempo les quitó la vida, ó algún duro peñasco les sirvió de mortaja: es cierto, que da horror el pasarlos”².

Com veiem comparant ambdues visions, entre Cubero i Marès trobem dos extrems a l’hora de valorar l’alta muntanya pirinenca, l’estima i el menyspreu; l’horror i la sensualitat. Cal dir que, d’entre les dues, la més normal era la representació de Cubero. Aquest fet es veu ben clarament, un segle més tard, en el manuscrit de José Cornide.

La *Descripción física, civil y militar de los Montes Pyreneos* feta per **José Cornide**³ és un manuscrit molt interessant que apareix a finals del segle XVIII (1794). Cornide comença explicant la funció fronterera del Pirineu -una cadena muntanyosa que va de la Península a l’Àsia- i com aquestes muntanyes estan fetes de rics minerals i de metalls. Després de parlar de diferents qüestions històriques i de repetir les explicacions que n’havien donat autors com ara Polibi, Estrabó, Plini, Ptolomeu, Mela, etc., Cornide comença la història natural del Pirineu, “(...) *una barrera erizada de puntas, y picachos que elevandose en forma de anfiteatro* (...)” s’aixequen progressivament a mida que s’apropen al centre de la carena. Pertot es troben “(...) *quebradas y barrancos formados por torrentes* (...)” que s’obren fins arribar a vessar,

“(...) sus aguas en Valles agradables y despejados, que como contrapuesto á unas gargantas profundas, y sombrías [que abans ha parlat] alegre [tatxat: dilatan], y ensanchan con su vista el animo del viajero [tatxat: que se ve empeñado en ellas], y ofrecen ventajosas proporciones á la cultura”⁴.

En Cornide allò que es pot qualificar d’agradable són les valls i aquest sentiment el trobarem durant bona part de l’edat moderna i, fins i tot, en la contemporània (vegeu 3.2 i

¹ Marès, Francisco *Historia y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* Op cit Pàg 23

² Cubero Sebastián, Pedro *Peregrinación del mundo del doctor D. Pedro Cubero Sebastián Misionario apostólico* Madrid, Miraguano ediciones i Ede. Polifemo, 1993 Pàg 28 No hem estat capaços de saber a quina part del Pirineu es refereix l’autor

³ José Andrés comide y Saavedra, naturalista espanyol del segle XVIII, autor d’un *Ensayo de una historia de los peces y otros productos marinos de las costas de Galicia* (1788) i d’un *Ensayo sobre el origen, progresos y estudio de la historia natural entre los antiguos anteriores a Plinio* (1791)

⁴ Cornide, José *Descripción física, civil y militar de los Montes Pyreneos por Don Josef Cornide Año de 1794* Manuscrit conservat a la Real Academia de la Historia (Madrid) Ms 9/5659 Més endavant torna a explicar que els torrents els trenquen a no ser que els monts els facin fer desfiladers per acabar “() *dilatandose y extendiendo sus aguas en valles agradables y despejados que como contrapuestos a unas gargantas estrechas, profundas y sombrías [tatxat que horrorizan al que se ve empeñado en ellas, le] dilatan y ensanchan con su vista el animo, del que se ve empenado (sic) en ellas, y ofrecen ventajosas proporciones a la cultura*”

3.3). Les muntanyes, si no són productives, no són importants i, d'aquesta manera, el manuscrit continua amb un breu estudi geològic i mineralògic del Pirineu i dels seus aprofitaments. Però, pel que a nosaltres ens interessa, haurem de recordar que el Pirineu ofereix,

“(...) a la vista un aire de decrepitez, que salta a los ojos y una barrera erizada de puntas y picachos que en forma de anfiteatro, se elevan por una y otra parte, al mismo tiempo que segun su largo describen una curva, cuya parte mas elevada cae en su centro, que corresponderia al confin de Aragon y Cataluña, y cuyas extremidades van insensiblemente a morir en los dos mares cantabrico y mediterraneo”¹.

En el nostre autor hi ha un contrast molt gran amb l'obra de Marès. Si en un cas podem parlar d'un sentiment protopaisatgístic, en el sentit que Alain Roger fa servir el terme, en l'altre ens trobem en un estadi que sembla no tenir cap relació amb la mediana paisatgística. Aquesta visió prepaisatgística que ofereix Cornide es fa molt clara en parlar d'Andorra, país “(...) situado entre las asperezas del Pyrineo (...)”, al qual considera un districte del corregiment de Puigcerdà:

“El terreno [insertit: de su parte superior] es aspero y fragoso y solo produce centeno, poco trigo, mucho heno y algunas frutas. Los pastos son abundantes y excelentes, y en ellos se mantiene cantidad de ganado caballar y vacuno. No obstante la parte meridional de este corregimiento, esto es el plan de Urgel y sus inmediaciones se puede considerar por su abundancia como el granero de Cataluña”.

Andorra és improductiva, i per tant aspra i *fragosa*, però en canvi la Seu d'Urgell és considerada com un graner de Catalunya. De fet, tal com ha fet amb Andorra, Cornide estudia tots i cadascun dels corregiments que formen el Pirineu amb un interès per les produccions, els rius, les riqueses naturals, una mica per la història, els límits, els pobles que els formen, alguns camins i vies de comunicació, etc. Com es veu clarament, es tracta del treball d'un estudiós il·lustrat -no ens atreviríem a dir viatger, tot i que sembla clar que tenia coneixement directe d'alguns llocs dels quals parla. Amb ell, les meravelles s'han convertit en recursos naturals, però encara no en paisatge. L'únic sentiment paisatgístic que hi trobem és l'estima per la plana conreada (una estima que, com veurem en 3.2, era molt compartida en aquell moment).

Una visió semblant, però sense els interessos científics, la trobem també, a final del segle XVIII, en el viatge de **Rafel d'Amat** al Pertús i Bellaguarda que el duu a travessar la carena pirinenca abans d'arribar al Voló. Aquest viatge horroritza sobremanera el baró de Maldà:

“Luego hom topa ab los Pirineus, pujant casi a lo más encumbrat de ells, que causa horror almirar desde sa altura sa profunditat, deixant a la part esquerra a la muntanya del Canigó, prou alta y cubierta de neu, a la qual nomenan també la de las Bruxas per las moltas tempestats que se hi

¹ Cornide, José *Descripción física, civil y militar de los Montes Pyreneos* Op cit SP

*forman. Después de la pujada casi al cim dels Pirineus, se baxa y se troba a un llogaret a mà esquerra*¹.

El Baró de Maldà s'espervera en passar pel Pertús. I és que encara, a nivell general, no s'havia descobert que es podia estimar i representar-se el Pirineu com una cosa agradable. Tal com hem vist que va passar amb el Montseny, serà el segle XIX català el que posarà "de moda" el Pirineu. El seu menys-coneixement secular serà cada cop menor, esdevenint fins i tot possible trobar-ne informació en alguns diccionaris.

En aquest sentit, el *Diccionario geográfico-estadístico* de Miñano (1827) donava una imatge del Pirineu molt interessant des del punt de vista de la història de la geografia física i de la geologia. Es interessant retenir el paral·lelisme d'aquesta obra amb el manuscrit de José Cornide, datat unes tres dècades abans:

"Esta gran masa ó cordillera de montes, se presenta á la vista como un doble anfiteatro, y está compuesta, como todas las demas del globo, de puntas, cerros, collados y faldas. En aquellos se encuentran las cabeceras de los rios que, descendiendo por éstas, las van degradando continuamente, y forman, con las tierras que arrastran, los valles mas ó menos anchos, según la mayor ó menor resistencia que hacen sus pendientes, é insensiblemente, las llanuras y vegas por donde serpentean placidamente"

"De todas las partes del globo terrestre, en que el tiempo ha dejado señales de sus mudanzas y ruinas, en ninguna se conoce mas bien este transtorno que en las que se llaman de primera formacion, entre las cuales se puede contar la cadena del Pirineo, que ofrece á la vista un aire de decrepitud que salta á los ojos, y una barrera erizada de puntas y picachos que, en forma de anfiteatro, se elevan por una y otra parte, a mismo tiempo que, segun su longitud, describen una curva, cuya porcion mas elevada corresponde á su centro, el cual viene á estar en el confin de Aragon con Cataluña, y cuyas estremidades van insensiblemente á terminar en los dos mares Cantabrico y Mediterráneo".

"Por cualquiera parte que se atraviase esta cordillera, siempre se hallan quebradas, y barrancos formados por los torrentes que descenden de sus alturas, y que, aumentados con las aguas del deshielo, se abren pasos tanto mas anchos, cuanto son mas abundantes sus raudales; á menos que se opongan á su curso montes y peñascos de tal dureza que les obliguen á contenerse en los estrechos límites que les permiten; y entonces es cuando estos torrentes ganan, en profundidad, y en caída, lo que pierden en anchura, la cual vuelven á recobrar luego que cesa la resistencia, dilatándose y estendiendose sus aguas en valles agradables y despejados, que, como contrapuestos á unas gargantas estrechas, profundas y sombrías, dilatan con su vista el animo del que se ve empeñado en ellas, y ofrecen ventajosas proporciones á la cultura"

¹ Centre Excursionista de Catalunya *Excursions d'En Rafel d'Amat Cortada i Senjust per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIIIè* Barcelona, Imp l'Avenç, 1919 Pàg 142

“Las piedras que componen estos montes, estan dispuestas en camas (sic) y en hojas; sus capas son ordinariamente paralelas y perpendiculares al horizonte; algunas veces inclinadas, pero rara vez horizontales, no obstante que en algunos parages se hallan de todos modos”¹.

Aquest diccionari es preocupa per la morfologia i la història natural del Pirineu. En canvi, el *Diccionario geográfico universal pintoresco* (1845) el presenta en termes molt més subjectivistes i sensualistes perquè, com ja es veu en el seu títol, el que li interessa és destacar els aspectes pintorescos de la realitat:

“Los Pirineos ofrecen el aspecto mas grande, magestuoso é imponente que pueda darse, bien sea que se considere de lejos el vasto conjunto que presentan, ó bien que penetrando por sus escabrosidades se contemplen los profundos valles que abren, los precipicios con que amenazan, las hondas grutas que contienen, los resplandecientes ventisqueros que en ellos se descubren y las cascadas que forman los innumerables torrentes que se precipitan de sus quebradas, siendo notable que son mucho mas escarpados del lado de Esp. que del de Fr.”²

Aquest diccionari ens ofereix una barreja de ciència i art, de visió sublim i objectiva alhora. En ell (com en l'anterior) veiem com els “tòpics” tradicionals, tot i no desaparèixer del tot, van deixant lloc a una visió més objectiva. D'aquesta manera trobem que l'autor d'aquesta entrada reconeix que el cims més alts del Pirineu són l'Aneto, el Posets, el *pico Largo*, el *Pico del Mediodia* i el Canigó: barreja de coneixements del món francès -el Midi com un dels punts culminants- i espanyol, una muntanya com el Canigó es resisteix a passar al segon pla que, per altura, li tocava jugar i se la segueix considerant entre les més importants.

També dins del segle XIX cal destacar que l'any 1847 es publicava l'*Itinerario descriptivo de Cataluña* de **Bertran i Soler** el qual, en descriure les contrades pirinenques, s'oblida gairebé per complet de parlar de les muntanyes, referint el Pirineu en funció de les seves valls³. I això que ell afirma que “*En la Cataluña todo es Pirineo (...)*”⁴. Aquest oblit dels cims de les muntanyes pirinenques també es detecta amb força claredat en un manuscrit que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que malauradament no tenim indicis per poder-lo datar:

“El pais es todo y tanto mas montuoso y quebrado quanto mas septentrional. Los ultimos Pirineos y en general los demas montes que son unas ramificaciones suyas se prolongan de levante a poniente formando varias cordilleras entre las quales yacen algunos valles con la misma

¹ Miñano, Sebastián de *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal, dedicado al Rey nuestro señor* Madrid, Imp de Pierart-peralta, 1827

² *Diccionario geográfico universal pintoresco de las cinco partes del mundo, precedido de algunas nociones de geografía Redactado en vista de los mas recientes y acreditados diccionarios y de las mejores obras geográficas que se han publicado con mas de 300 viñetas que representan los pueblos, monumentos y objetos mas notables de cada pais* Barcelona, Imp de la Viuda de Mayol, 1845

³ “*Los Valles mas notables del Pirineo son los de Barrabes, Aran, Cardona, Farrera, Andorra, Aneo y Aro*” (Bertran Soler, Tomàs: *Itinerario descriptivo de Cataluña* Op cit, Pàg 22)

⁴ Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Op cit Pàg 5

direccion, aunque tambien hay otros con la contraria como las montañas que los forman cruzandose entre las cordilleras. Los valles del primer orden consisten en honduras muy desiguales y escarpados declivios. En los que se suceden al mediodia se encuentran algunas llanuras, suaves declivios, y un horizonte mas despexado. Por todas partes se ven fuentes y arroyos; los rios principales son Noguera, que corre por el limite de Cataluña, Esera en el partido de Benabarre, Ara en el de Jaca y Barbastro, Gallego en el primero, Aragon en el mismo (...)”¹.

Rius i valls tenen els seu lloc en aquestes descripcions, però no passa el mateix amb els cims de les muntanyes. De fet, aquest manuscrit va acompanyat d'un altre que duu per títol *Noticias que desea adquirir la Real Academia de la Historia para formar el diccionario geográfico-histórico del Reyno de Aragon*², també sense datació, i que se suposa que era una resposta a aquestes notícies. Tant en un com en l'altre trobem aquest desconeixement de la muntanya. L'Aragó que l'Acadèmia volia conèixer es limitava a les dades que en un altre lloc veurem que es varen recollir en els diferents *corregimientos* catalans. De manera que, dels elements geogràfics, només li interessaven els rius, les fonts i banys, i els *montes*. Però aquests darrers presos en sentit de formació arbustiva: “*Los montes que hubiere, y de què árboles, arbustos, yerbas, caza y animales abundan.*”

Acabant el segle XIX, a Catalunya, com ja hem vist que passava amb el Montseny, no podem passar per alt l'obra de **Jaume Almera** sobre la Vall de Núria. En aquest treball les notes paisatgístiques i el sentiment del sublim hi són ben presents:

“Anant á la vall de Núria per la de Ribas (...) se disfruta de paysatges á qual mes imponents é interessants, no sols baix lo punt de vista geográfich ó físich, sino també baix lo geológich”³.

“Pero de tot lo tros de camí que va desde Caralps á Núria, ahont lo viatger reb la mes gran impresió, y ahont experimenta mes fortas emociones en lo seu esperit, es á la vista del esboranch obert en el cor de la mateixa montanya, dintre'l qual veu que ha de ficarse, puig li sembla que sent la veu muda, pero eloquent de la naturalesa que cridantli ¡alto! lo fa parar á contemplar atónit la seva colosal y gegantesca obra, ab l'espay de molts milers de sigles produida”

“Mes ab aquesta expressió muda, pero eloquent de las graníticas pirámides treballadas per los poderosos é incansables agents erósius de la naturalesa y ab la obscuritat que reyna en dit gran fondo, que apenas lo cel deixa veurer, contrasta el monótono y may interrumpit brujit dels salts de l'aygua, que amenisan aquest camí y distrahen lo viatger de la imponent y cansada impressió que la sublimitat d'aquesta mole granítica arruinada produeix en son esperit”

¹ *Territorio de las montañas septentrionales de Aragon. Estado antiguo y actual de su agricultura. Causas de su decadencia.* Manuscrit ACA, 150

² Full solt, ACA, Ms 150

³ Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Núria (Pirineus orientals)* Barcelona, Estampa de la Llibreria Religiosa, 1896 (Existeix una edició de 1882) Pàg 8

“Pero en fi respira y se li aixampla lo cor, quant despues de aquest solitari y lúgubre esvoranch, se troba ab la rient y verda Vall reanimada per la casa de la Santíssima Verge, que estant en bell mitj d'ella situada, irradia la vida per tots sos costats, y centuplica lo goig de l'ánima per lo hábit de la excel·lent virtut de la Fé informada”¹.

Ja hem vist que Almera convidava els catalans a pujar al Montseny. Doncs bé, una cosa semblant va fer amb la vall de Núria, però en aquest cas cal destacar que el nostre geòleg recomana pujar a Carançà, en comptes de dirigir-se al Puigmal, perquè als *“ulls del geolech”* és més interessant pels plegaments, torsions, ondulacions i denudacions que s'hi poden veure:

“Posat ja lo romeu en lo Santuari li aconsellaria, pera disfrutar de panoramas hermosos, extensos y variats, mes que pujar al cim de Puigmal, fes una excursió á'ls estanys de Carançá, ó á lo menos fins en vista d'ells”².

Aquest circ d'origen glacial,

“En resumen, ofereix lo conjunt de marlets per la seva irregularitat y capritxosa distribució, l'aspecte d'una colossal y vasta necrópolis desfeta y ruïnosa, de la qual no quedan mes que ruinas de sas parets, que la dividian en grans y numerosos compartiments, los quals han vingut á ocupar modernament las ayguas, que caygudas del cel, se replegan en aquells fondos”³.

En Almera, com en altres autors que anteriorment hem estudiat, trobem molt clarament emprat el recurs a descriure les altes muntanyes com a llocs ruïnosos, indrets gastats pel pas del temps i que s'han anat descomposant i donant lloc a una morfologia típica. Cal dir que aquest tipus d'explicació era molt més estès i que els naturalistes l'utilitzaven per descriure el mar i altres indrets geogràfics⁴.

Per a Almera, el camí és atractiu i falaguer a l'estiu, però esdevé ingrat i intransitable a l'hivern; amb el fred, Núria es converteix en inhabitable. Tot i que preveu els lectors sobre els riscos d'una ascensió hivernal, el nostre geòleg no s'està de recomanar que,

“Fortas y sublimes son les impresions que causa en lo esperit lo panorama de aquestas negrencas y graníticas montanyas en lo estiu, però no ho son menos las que causa lo extens y accidentat paysatge que ofereix á la vista lo blanc mantell de neu de que estant forradament vestidas en lo hivern, ab la diferencia que mentres en aquella estació la vida per tot arreu se veu brollar, en lo hivern sembla que la mort tot ho domina”⁵.

¹ Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Núria* Op cit pàg 11 i 12

² Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Núria* Op cit Pàg 16

³ Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Núria* Op cit Pàg 19

⁴ Sobre la representació del mar Corbin, Alain *Le territoire du vide L'Occident et le désir du rivage 1750-1840* Paris, Aubier, 1988

⁵ Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Núria* Op cit Pàg 20

L'espectacle a l'hivern és perillós i fatigant,

“Però en mitj de aqueixa lluyta ab los elements per avansar cap amunt, se sent en aquestas altas soledats quelcom que sublime y etern, puig per una part lo panorama es indescriptible veyentse, cada volta que s'esclareix la boyra, ençá y enllá colosals massses blanques clapejadas de punts negres que tanquen l'horisó, y á través de la negre y espesa boyra que tapa la volta del cel, s'hi veu lo sol com un globo de foch que desperta en lo esperit lo pensament de l'Infinit avivat per la proximitat de la casa de Aquella que lo tragué al mont vestit ab lo ropatge de la naturalesa humana”¹.

Cal no oblidar que estem comentant una història geològica, les conclusions de la qual són que la vall de Núria es formà abans del darrer alçament de la serralada pirinenca, que la va deixar convertida en un clos geològic i per tant en un estany, “(...) y tercer que ha quedat de nou aixita per la sortida natural de l'aygua que contenia, pera ser trono y temple á la vegada de la Verge (...)”². En Almera els interessos del romanticisme i de la Il·lustració van de bracet per oferir un producte de transició entre les representacions científiques i artístiques. Remarquem també que aquesta descoberta, entre ciència i art, s'està fent en clau sublim (vegeu 7.1).

Un altre indret que ens interessa singularitzar en el nostre estudi del Pirineu és la Vall d'Aran. Segons **Josep Reig i Vilardell**, “En lo centre de la cordillera dels Pirineus (...) es troba:

“La Vall d'Aran, de la qual arrenca las estribacions orientals del nus central pirenaich, ó sian las Montanyas Malehidas, al bell mitj de la cordillera, quasi á igual distancia del cap Cerbere y de la desembocadura del Bidasoa, está situada en la vessant septentrional, de manera que no pot dirse que pertanye á la península ibérica. Pera passarhi desde aquesta, es precis atravesar algun dels ports, situats á considerable elevació, tots ells perillosos ab motiu de las avalanxas, intransitables durant la major part del any á causa de las neus y del mal temps, com ho expressan ab eloquencia las relacions del gran nombre de desgracias que d'aquells paratges se senten explicar”³.

Reig afegeix en una nota:

“A mi'm feu lo mateix efecte, al contemplar un despreniment [allau], que'l que'm produhí veure desplomarse una de las moltas agullas de gel del Montblanc, prop Chamounix”⁴.

¹ Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Nuria* Op cit Pag 24

² Almera, Jaume *Historia geológica de la Vall de Núria* Op cit Pàg 39

³ Reig i Vilardell, Joseph *Colecció de monografias de Catalunya Lletra A* Barcelona, estampa de Ramon Molinas, 1890 Pàg 142

⁴ Reig i Vilardell, Joseph *Colecció de monografias de Catalunya* Op cit. Pàg 142

Quan l'any 1890 es va publicar l'obra de Reig i Vilardell el model suís era present ja a Catalunya i li servia per explicar algun indret muntanyenc. Segons es desprèn d'aquesta cita, ell havia visitat la vall de Chamonix, però aquest model alpi, com veurem en un altre lloc (7.4), va arribar a Catalunya per altres vies força diferents.

2.3.2 - El Canigó

Alguns dels documents que hem repassat sobre el Pirineu ens permetien veure la importància que es donava al Canigó, que havia estat considerat durant molt temps com el cim culminant del Pirineu. Però aquesta visió era descodificada en termes meravellosos, com ara continuarem estudiant més a fons.

El Canigó és conegut des de l'edat mitjana, especialment a través dels escrits de Gervais de Tilbury (vers 1214) i de Salimbene d'Adamo (entre 1276 i 1285). Més tard, abans de 1475, també en parla **Jeroni Pau** en el seu "De fluminibus et montibus Hispaniarum":

*"El Canat és una muntanya de l'Espanya Citerior, la més elevada dels Pirineus, s'estén vers la Gàl·lia Narbonesa, cap al camp rossellonès; en el seu cims sense ser un rumor desaprovat, es diu que hi ha un llac de gran profunditat, el qual amb les pluges sobtades sembla ser que s'agita violentament a la manera de l'oceà i que gairebé bull i s'estremeix amb pedruscada i trons. Diuen que al seu interior hi ha les estances de les ombres i dels dimonis, i que se senten crits de gent que plora i gemecs terrorífics, i afirmen que aquests llocs penetren fins a les regions infernals i que els sembrats i els arbres regats amb la malignitat de la seva aigua es cremen i s'assequen"*¹.

L'obra de Pau va inspirar Luci Marineu (1460-1533), un humanista que es refereix a Joan Boccaccio qui també n'hauria parlat i dit que no tenia fons². Més endavant també en parla Francesc Eiximenis, autor que repeteix la història mítica que si s'hi llença una pedra es desenvolupa una tempesta o que si s'hi pesca un peix, aquest desapareix en posar-lo a la paella. Aquests fets li parlaven del poder del diví:

"Si ce n'est pas un miracle, c'est une chose nouvelle digne d'émerveillement et le maître des miracles, Notre Seigneur, d'où vient tout pouvoir et toute merveille qu'il y a entre ciel et terre, doit être glorifié", escribia Eiximenis l'any 1483³.

Posteriorment, al llarg dels segles XVII-XVIII, són molts els autors que en parlen, per exemple Pere Anton Beuter, Reginald Poc, Jeroni Pujades, Honofre Manescal, Andreu Bosch, el Comte de Rochefort o Narcís Feliu de la Penya. Però, com veurem en un altre lloc amb més detall, tots aquests autors es refereixen especialment a uns estanys que es

¹ Pau, Jeroni *Obres* Barcelona, Curial, 1986 Edició a cura de Mariàngela Vilallonga 2 Vols

² Payré, Didier *Mémoire de Nohedes Légendes et tradition orale* Aramon, Association gestionnaire de la Réserve naturelle de Nohedes, 1995 Pàg 16-17

³ Citat per Payré, Didier *Mémoire de Nohedes Légendes et tradition orale* Op cit. Pàg 16

troben a Nohedes i no al cim del Canigó, i en parlen en termes meravellosos. Aquesta visió meravellosa del Canigó es veu molt clarament en l'obra de **Jeroni Pujades**. Per a ell, aquesta muntanya és molt coneguda, però difamada a causa precisament de,

“(...) la llacuna, llach, estany, o aigua embaçada, que en ella hi ha, profundissima, y de color negre, ahont se recullian las malas arts Magicas, etchisos, y encantaments (...)”¹.

Segons Pujades, n'hauria parlat Sant Jeroni, Boccaccio i Pedro Berchor, autor aquest darrer que transcriu, tot arromançant-lo:

“En Cathalunya es lo mont Canigo altissim, y casi inpujable, en la sumitat, y altura del qual hi à un llach, que la aygua dell es negra, i es tat fondo, que no hi troba fi. Diuse per los de la terra haverhi habitacio de Dimonis, en modo de un gran palau edificat baix sota de la aygua. De hont se segueix, si alli llançan, o tiran una pedra: aqui mateix, com si los Dimonis fossen ofesos, yxen, y se veuen, sentan, y ouhen gran trons, avalots, y tempestats. En los confins de aquesta montanya hi ha un riu, que aporta arenes de Or, y alli hi ha mines de argent, y en una part de la montanya, hi ha perpetuament neu congelada, y glas, y si troba copia de Christall. Alli, com diu Gerausi succehi un cas admirable. Un pages de una vila de aquell veynat, ques diu Merchera, y ell se anomena Pere de Mesa (o de Taula, que tot es una cosa) tenia una filla petita, la qual sovint lo incitava a yra, y colera, y ell yrat la donaua, o encomanava als Dimonis. Y perço ells acceptant la comanda, anaren a sa casa, y arrebatant la minyona, amb gran trons y remor se lamportaren. Passats set anys, un passatger, que passant al peu de la montanya, veu a un home, que amb gran pressa corria, y ab veu plorosa cridava dient: ay de mi, qui de tant gran pes estich carregat, y oppres. Interrogat qui era, respongué, hauria ya set anys passats, estava en la montanya de Canigo, sota commendacio, y mando dels Dimonis, usant dell cada dia, de carro pera carretejar. Dient que en lo mateix estat era la filla del dit Pere, ajustat, que si son para las cercas per aquella montanya: los Dimonis, pera que li tornassen la filla, y subitament, ab un repentino bufar, ys que la minyona, ab la estatura corba seca, y de color de terra, ab los ulls alterats, de horrible, y espantos especte, y poch apres estigue reforçada. No molt temps, apres, aquell altre, de qui los Dimonis se servian de carro, ab consemblant conjur, fet tambe per son pare fou deslliurat. Y per ço que, com fou arrebatat, era de mes edat, y discrecio, mes fael, y expressament referieles coses, que entre fi los Dimonis feyan en aquell lloc, afirmant que baix del llach o estany, havia un palau molt gran, ahont los Dimonis se ajuntavan, y denunciavan a sos majors, lo que per lo mon avian fet”².

¹ Pujades, J.. *Coronica universal del Principat de Cathalunya*. Op cit Pàg 3

² Pujades, J · *Coronica universal del Principat de Cathalunya* Op. cit Pàg. 4.

Havent citat l'obra de Berchor, Pujades explica les seves experiències sobre la muntanya:

“Fins aquí les paraules llatines de dit autor, per mi arromançades (...) a les quals (...) se pot donar major certesa, per si altra ho relatas. Jo he parlat ab homens que han habitat per allí, com pastors, y ganaders y diuen que en llançar una pedra en lo llach, hix la dita tempestat. Del que fa tambe mencio Lucio Marineo, y diuen los habitants del contorn, escrivint ho tambe aixi fra Francesch Ximenis, y micer Hieronym Pau, que moltes vegades se senten, y ouhen grans trons, se senten pedregades, y ne hixen bromes, o boyres tenebroses, y obscuritats tan grans, que gastan y destrueixen los fruyts de la terra, y los que per allí se troban, no veuen ahont ficar los peus. Ouhense crits terribles, y espantosos plors, y laigua se sol veurer bullir, y si toca arbres alguns los seca, y crema del tot, testificant dit micer Pau, esser fama, averhi allí Dimonis, lloch, y habitacio de aquells. Fra Ximenis escriu, que qui pren del peix qui es en aquest estany, sil posa en una paella pera courer lo veura en continent despa-reixer, com si no agues tingut peix algun”¹.

Dues dècades més tard, en el *Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid*, trobem un altre tipus de fet geogràfico-meravellós relacionat amb el món del Canigó: la climatologia i els seus efectes com a fets extraordinaris:

“El que ha visto la tierra de Conflente no se admirarà de algunas cosas dificultas y al parecer de los Europeos increibles que refieren los que vienen de la India, entre ellas que en algunas vertientes en espacio de una legua ay Invierno y Verano juntamente, pues en el Conflente perpendicularmente ay tierra inhabitable en invierno por estar de continuo nevada y otra tan templada que produce viñas, oliveras, y algunos naranjos: desde la vila de Codolete corte del Abad de San Miguel de Cuxan, hasta la punta del Canigou jendo por arodeos se camina cosa de dos leguas poco mas, empero perpendicularmente y por linea recta siguiendo el atajo que siguen las aves no ay sino una legua, y no cumplida con todo esto nos enseña la esperiencia que la punta del Canigon es inhabitable no solo en invierno sino tambien la mayor parte del verano por el sobrado frio que allí haze: y en Codolete passan años enteros que no nieva y assi plantan viñas, oliveras, cogen vino insigne y excelente azeyte: estan todos aquellos montes preñados de infinitos thesoros, entre ellos de minas de oro plata, y con maior habundacia de hierro porque cevan mas de treinta herratias que llaman fargas y unas con otras dan cada semana cinquenta quintales de hierro, ay gruessos mercaderes que tratan en el y lo embarcan en Canete, o Colibre y vale todos los años un Perú”².

¹ Pujades, J *Coronica universal del Principat de Cathalunya* Op cit. Pàg 4

² [*Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid*] [Perpinyà], S D, 1627 Pàg 50

Pel que fa a la representació de la muntanya, ens interessa ressaltar que, segons el *Compendio*, l'any 1014 es fundà sant Martí del Canigó,

“(...) en las entrañas del Canigou, Monte nombrado en las historias humanas por muchas razones, la primera por su haltura que por ser tan alto esta siempre nevado (...)”, fet del qual derivaria el seu nom (Canigó = cano = blanc).

“2. por ser principio de los Montes Pirineos tan famosos de España, o por mejor dezir de todo el mundo (...), la 3. por los muchos y profundos Estanques que alli ay de aguas frigidissimas en las quales se crian Truchas grandissimas y tan grandes que por ser de grandaria tan difforme se han atrevido dezir algunos son demonios que passan alli su pena alegando aver acontecido que saltavan en ocasiones de las parrillas o sarten y se subian por la chimenea arriba mas lo uno y lo otro tengo por patraña principalmente lo sigundo que lo primero possible es sin ser demonios, porque cadaldia (sic) enseña la esperiencia que ay varias especies de pescado que viven gran rato fuera del agua y si le hechan a las asquas saltan y assi no es maravilla que si en sacando aquellas truchas de la laguna y las meten en la sarten salten a fuera esso es cosa natural, mas que suban por la chimenea lo tengo por cuento de viejas”

“Tambien es posible que tengan alli particular morada y habitacion algunos de los que caieron del Cielo porque los truenos rayos piedra y tempestad (sic) en Verano suelen tener en aquellos estanques principio y los Curas de las Parroquias vezinas acostumbbran todos los años ir a ellos en devota procession y los bendizen con particulares ceremonias, y en confirmacion desto refiere dellos el Padre Fray Roca (...) este caso raro que una madre impaciente moradora de algun lugar vezino al Monte, que se lla Batea hechò la maldicion cierto dia a una muchacha hija suya, y la maldicion fuer decirle los diablos te lleven y pudo tanto la maldicion de la madre que delante sus ojos se la arrebataron los demonios sin saber ella adonde la llevavan y no aparecio hasta de alli a ocho dias que la vio venir flaca, macilente, desgrañada, el cuerpo todo acardenado que causava grima (sic) y horror con su vista, la qual contò punto por punto quanto en aquellos ocho dias le avia sucedido diziendo, que la avian llevada a uno de los estanques del Canigon donde avia muchissimos diablos que tenian por oficio el atormentar corporalmente a los hijos que sus padres maldezian porque escarmentasen los demas y que avia visto alli muchos señalando pieça, que fue el hijo de un vezino suyo el qual faltava tantos dias avia en la casa de sus padres que se lo avian tambien llevado por averle hechado sus padres la maldicion, assi que por particular disposición del Cielo y orden del señor le conservavan alli vivos algun tiempo padeciendo crueles tormentos y despues bolvian a casa de los padres dasarropados y mal parados qual ella estava, y que por las entrañas de Christo refrenassen la boca los padres en esta materia de maldezir los hijos porque la maldicion

dellos es poderosa aunque los hijos no tengan culpa, por esto abran el ojo hijos y padres, los hijos por no darles ocasion y los padres en sufrir, que tan presto abran dicho el Spiritu Santo te guie, como el Diable te lleve, y crean que en esta materia suele haver grandes castigos”¹.

L'any següent (1628) **Andreu Bosch** trencava amb la idea secular que el llac es trobava al cim del Canigó i el situava a les muntanyes de Conat, especificant que es tractava dels gorgs Estelat, Verd i Negre. Bosch, que només creia el que havia sentit sobre el llac per la reputació dels autors que havia llegit, deia que a Conflent,

“(…) en son districte son las particularitats maravellofes, y tant celebrades per los Escriptors antichs, en particular la montanya tan alta dita de Canigó per la Canicies, y blancura que sempre està cuberta de neu, Ivern, y Estiu, y noy ha memoria de averla vista may sens ella, com ho escriu Do Iuan Margrit Bisbe de Gerona, prova certa de la multitud, y abundancia de christall puix ell segons los naturals se cria del glas, y neu congelada, com prova S Isidoro, y es comuna opinio, y la experiencia ho amotra, que no sen troba en al tres parts”².

Posteriorment, **Esteban de Corbera** parlarà del Canigó com d'una de les muntanyes més senyalades de Catalunya i farà saber que té tres cims:

“Tiene tres cumbres altissimas desde cuyas puntas, los otros montes que mas se empinan parecen iguales con lo más llano, y profundo de sus Valles”³.

Per a Corbera, el Canigó és ple de mines de ferro inexhauribles i cobert de boscos fins al cim, amb abundància d'herbes salutíferes que els metges busquen per als seus pacients.

“Y aunque la mayor parte del año està cubierto de nieves pero quando estas dan lugar a ello, quando se abre el tiempo benigno, y manso, y señaladamente desde Mayo al Octubre, suben ganados en grandissimos rebaños a pazer en sus collados. Por todo este monte corren algunas fuentes que dan principio á diversas riberas, y dizen todos que en su cumbre ay un estanque de agua, denegrada que no se le halla suelo, y si tiran dentro una piedra se alborota, y conmueve como el mar en una gran borrasca. Algunos dias se levantan del vapores espessissimos, y nieblas tenebrosas que suelen descargar granizo, y piedras muy gruesas, y otras tempestades mezcladas con truenos, y relampagos espantosos, y horribles a la vista, y dañossimos a los frutos de las tierras donde caen. Tambien escriven que a vezes se oyen dentro del estanque bramidos, y llantos, bozes

¹ [Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid] Op cit Pàg 46-47

² Bosch, Andreu *Sumari, index o epitome dels admirables, y notabilissims titols de honor de Catalunya, Rosselló, y Cerdaña* Perpinyà, Pere Lacavalleria Estamper, 1628 Pàg 87

³ Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 57

dolorosas, y gemidos, y que el agua hierve a borbollones, y quema la tierra adonde llega, y si sacan del algunos pezes desaparecen de la sarten en que los ponen para freirles: y quantan otros prodigios que no ser tan graves los Autores que los refieren se pudieran tener por mas fabulosos que verdaderos”¹.

Més tard, **Manuel Marcillo** parlaria de la muntanya que estem estudiant de la següent manera:

“Es Canigò Monte famoso, y disfamado por el mundo, por la Laguna, que en el ay: donde se recogian las malas artes de Mansias, de echizos, y de encantamentos (...)”².

El seu nom, *Cano*, vulgarment Canigó, es deu al color blanc de la neu. Tot i que Marcillo explica que hi ha un riu que porta sorres d'or, que no hi manquen les mines de plata i que el cristall hi és abundant, el que més li interessa - això no és cap excepció, ans al contrari, es tracta de la regla- és el llac:

“Baxo de su cumbre està la Laguna, de una profundidad increyble, muy abundante de truchas, y otros pescados: dentro de la qual, si se echa alguna piedra, el agua se enturbia mucho, y se levantan subitamente unos vapores crassos, y espesos, que convertidos en espantosas nubes, de repente forman una horrible tempestad, con rayos, truenos, y rezia piedra”³.

No ens ha d'estranyar perquè l'aigua és fosca i al seu interior hi habiten els dimonis,

“(...) de donde nace, que echando una pedrecilla, se vean, y oygan tempestades, como si se dieran por ofendidos los demonios”⁴.

Com veiem, la cultura sàvia va repetir sistemàticament aquest saber sobre el suposat llac del Canigó. No serà fins al segle XIX que un esperit més crític començarà a dubtar públicament de la veracitat de tots aquests tòpics meravellosos i extraordinaris. En aquest sentit, **Tomàs Bertran i Soler** (1847) emprèn la seva desqualificació del saber legendístic i parla del Canigó en els següents termes:

“Son innumerables las fábulas que imaginó la poesía y aceptó la credulidad con respecto al profundo lago que se halla á la mitad de la altura de esta última montaña; y autores graves y los mas, eclesiásticos, han tenido la debilidad de estampar en sus escritos el relato de estupendos prodigios, que el vulgo inventó, suponiendo que debajo de aquella laguna hay un

¹ Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Op cit Pàg 57

² Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña, hecha por las naciones extranjeras* Barcelona, Impremta de Mathevat, 1685 Pàg 26

³ Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña* Op cit Pàg 27

⁴ Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña* Op cit Pàg 27

palacio que habitan los demonios, que no sirvieran poco para embrutecer y aterrorizar á los sencillos habitantes de aquella comarca”¹.

Amb ell trobem la primera mostra d’una nova forma de saber sobre el massís, una manera de representar-se la muntanya basada en la immanència de la relació amb aquell indret. La ciència i la modernitat varen canviar radicalment la visió tradicional d’aquest indret -i de molts altres que hem estudiat-, fins al punt que l’any 1919 Cèssar August Torras donarà l’atzar com a causa de la tempesta que esclatà en aquell indret després d’engegar un tret a l’estany².

Resum: El Canigó és una de les muntanyes que més ens interessa per al nostre estudi de la percepció del món geogràfic en tant que meravella. És precisament la seva extraordinarietat el que ha donat lloc a una profusió de materials escrits o orals que ens permetran entendre moltes coses sobre el que era la visió del medi natural en el món premodern, tant en les classes populars com en el que hem anomenat élite cultural.

¹ Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Op cit Pàg 22

² Torras, C A *Pirineu català Guia itinerària Vallespir, conflent, Canigó, Alberes* Barcelona, Comp Espanyola d’Arts Gràfiques, 1919 Pàg 205

2. 4 - Altres indrets

Acabem aquest apartat descriptiu amb algunes referències a altres indrets catalans que a l'edat contemporània seran vistos com a paisatges. En aquest apartat recollim totes aquelles informacions esparses que ens han semblat interessants de ser retingudes, tot i que no disposem d'un volum suficient per fer-ne un capítol independent amb cadascuna d'elles. Hi estudiarem especialment els casos de Sant Llorenç del Munt, de la muntanya de sal de Cardona i altres indrets com, per exemple, Sant Miquel del Fai.

2. 4. 1 - Sant Llorenç del Munt

En comparació al Canigó, la història ecosimbòlica de Sant Llorenç és molt més recent, fins al punt que, si ens entretenim en unes paraules, que més endavant reproduïrem, de Pere Serra i Postius, podríem pensar que l'“inventor” de la muntanya de Sant Llorenç va ser **Jeroni Pujades** en la seva crònica. Però en aquest punt de la nostra recerca cal diferenciar la part publicada l'any 1609, on només cita la nostra muntanya, i el manuscrit que es va editar posteriorment. És en aquest darrer on es troba el que ens interessa:

“En el condado de Barcelona, á distancia de unas cinco leguas de la ciudad, hay un monte hácia el norte, de los mas fragosos y empinados que se hallan en el Principado”.

“Llamábase antiguamente la sobredicha montaña Monte-Alegre (...) pues era en efecto alegre, ya fuese por su espaciosa vista de la deleitosa tierra y del estendido mar mediterráneo que desde su coronilla se descubre, ya por la diversidad de bosques y selvas que en sus hermosísimos valles la hermocean y adornan entre el levante y septentrion, ó por las muchas y grandes cuevas que tiene aptas y regaladas para los que son amigos de la soledad. Este hermosísimo monte, andando los tiempos, trocó el nombre de Alegre con el de San Lorenzo (...); con el cual apellido fué mas conocido por los modernos, que (...) le dieron por ramo desgajado de los montes Pirineos; y así en este discurso dejaré de llamarle monte de San Lorenzo, paraque (sic) así mas y mejor los que esto leyeren y yo nos entendamos. Son sus asperezas tan fragosas como las de los mismos Pirineos, y las alturas no menores que las de aquellos: y el sagrado Monserrate aunque vecino, no puede competir con su altura y vista, antes el que estuviere sobre el mas alto collado de este echará de ver claramente quedar mucho mas bajo el de Monserrate y que le humilla”.

“Entre estas asperezas, valles, collados y hermosas selvas que digo se hallan algunas cuevas, que aunque tales son alegres y hermosas, y hay una cavada en la viva peña, en la que se halla una hermita fundada á vocacion de la regalada esposa del manso corderillo Cristo Jesus la virgen y mártir Santa Inés, y bajo las aras de su capilla mayor, solia haber una estrecha

senda entre peñascos que se iba estiendo como una larga manga que salia del cuerpo de la grande cueva. Se mandó cerrar aquella profundidad, porque convenia así á la decencia del lugar que no se entrase mas á ella; pero queda al lado de la capilla otra cueva muy regalada y apacible por hallarse dentro de ella naturalmente encavado un algibe que está siempre lleno de frescas, cristalinas y frias aguas que herviendo (sic), saltan fuera en grande copia formando una abundante y clara corriente de la cual se riegan algunos frescos, amenos y verdes aunque pequeños prados, que en aquel corto espacio de tierra llana se conservan”.

“(…) en lo mas encerrado y célebre de este monte, cuya coronilla tiene la figura de un pan en igual proporcion y rededores por todas partes, con sus derrumbaderos y vertientes tan derechos y altos como si lo fueran de alguna cerca ó bien trazado lienzo de muralla, de manera que parece un grandioso fuerte. Todo lo que en sí encierra es tierra de labranza y muy buena, tanta quanta pueden arár un par de bueyes en una casa de campo ó heredad”¹.

Després de Pujades -a banda d'algunes notes esparses- tenim la primera monografia de la muntanya, obra de la ploma d'Anton Vergés i Mirassó, sacerdot nascut a Castellar del Vallès. Amb ell, Sant Llorenç és prou important com per aturar-se a parlar-ne i a escriure'n una monografia, encara que aquesta es refereixi més al monestir i a la seva vida que no pas a la muntanya. Vergés descriu la muntanya amb les paraules següents:

“Se eleva esta montanya com gegant de esbelta talla que descolla per sa altura sobre las pintorescas cimas del Vallés”.

“(…) es lo cert que'l sèu aspecte es halaguenyo, la sua situació pintoresca y l'extens panorama que desde la sua cima se desplega á las miradas del viatjant no pot ser més hermós ni més alegre”².

Una altra obra de gran importància va ser l'*Album pintoresch-monumental*, publicat l'any 1878. Per a l'*Album* (de fet caldria dir per a **Ramon Arabia**, que en fou el redactor) la imatge d'aquest massís “recorda” en certa manera la de Montserrat, tot i que li manquen agulles:

“Típica com la de Montserrat i de constitució geològica molt consemblanta, no presenta com ella les còniques agulles que tan místic caràcter donen a sa rival afortunada, sinó faixes sobreposades de colosalts roques cilíndriques, tallades verticalment, que donen al Sant Llorenç l'aspecte d'una fortalesa. Sa planta pot comparar-se a una estrella irregular, les puntes de la qual, sòlidament estrebades fins al cim, formen entremig espadats cingles i ombrívols fondalades; coves misterioses s'obren en son si i la veu de l'eco que sovint ressona fa dubtar de si les

¹ *Crónica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII por Gerónimo Pujades, doctor en derecho, natural de Barcelona, y catedrático de su universidad literaria Tercera parte, que el autor dejó inédita y se publica con real licencia* Barcelona, Imp de José Torner, 1831 8 volums Llibre XIII, cap XXXI

² Vergés y Mirassó, Anton *Sant Llorens del Munt son passat, son present y venider* Barcelona, Estampa y lib religiosa y científica, 1871 Pàg 7

habiten genis fantàstics i protectors. La vegetació, cosa estranya, s'estén valenta i ufana sobre una prima capa de terra vegetal, i, com orgullosa d'arrelar entre penyes, corona les més pelades cimes de verd i onejant plomatge. La forta olor de pins i la suau flaire de les violetes boscanes i herbes medicinals embauma l'aire de l'entorn i, com encens ofert per la naturalesa, puguen en ales de vent fins els peus del tron del Creador”

“La Roca del Drac pot considerar-se com típica representació del caràcter general de la muntanya. S'alça al nord del monestir, a mitja hora escassa de distància i amés de mil metres sobre el nivell del mar, dominant al NE. un extens panorama i l'agrest fondal de Santa Agnès; sa alçada és de més de cent pams i un estret passadís de tres branques la travessa de S. a N. i d'O. a E. Eixa massa colossal rígida, d'una regularitat quasi geomètrica que recorda els monuments egipcis, està suspesa per tres de ses quatre cares, com petrificat centinella, sobre l'horròsora timba, i la constitueix, com les demás roques de la muntanya, un pa de palets i betum, conglutinat amb tal duresa, que és susceptible de poliment, com es veu en les columnes del frontis del santuari de Montserrat”¹.

Popularitzat i promocionat pels primers excursionistes, a la darrerria del segle XIX, **Josep Roca** recomanava l'excursió a Sant Llorenç perquè aquest massís era “(...) *una de las alturas de Cataluña, desde donde se dominan más dilatadas perspectivas*”². Paisatge i muntanya van de bracet; cal ascendir per fruir de bones perspectives. I amb això arribem al segle XX, concretament a l'any 1913, quan **Josep Ventalló** s'adona que una muntanya com Sant Llorenç, formosa, pintoresca, rica per als naturalistes, interessant per als historiadors, plena de llegendes i tradicions, visitada pels excursionistes “(...) *es verament estrany que no hagi sigut cantada pèls poetas de la nostra terra*”³. Científics com Cadevall, Palet, Elias; homes il·lustres com Feliu de la Peña, Pujades, Pi i Margall, Vergés i Mirassó, n'havien parlat, però amb tot, “(...) *no había sigut cantada per nostres trovadors, sens dubte, porque no coneixien ses belleses*”⁴. I és que, com acabarem de veure en un altre lloc (3.5), Sant Llorenç va ser “descobert” en un moment relativament molt tardà.

2. 4. 2 - La muntanya de sal de Cardona

Una altra “muntanya” de la qual cal parlar és la “muntanya” de sal de Cardona, sobretot pel que després ens interessa aprofundir de la visió del món en termes meravellosos. Es tracta d'una beta de sal potàsica coneguda des d'antic perquè ja és citada per Plini l'any 78 de la nostra era⁵, i també un altre autor, Aulo Gelio, al segle II en deia:

¹ ACEC *Album pintorech-monumental de Catalunya* El text reproduït és el donat per Josep Romeu *Llibre de la muntanya* Op cit Pàg 181-182

² Roca y Roca, J *Barcelona en la mano* Op cit Pàg 359

³ Ventalló Vintó, Joseph *Sant Llorenç del Munt Cant del Excursionista i Album de la pintoresca montanya* Terrassa, Imp Ventalló, 1913 Pàg 13

⁴ Ventalló Vintó, Joseph *Sant Llorenç del Munt Cant del Excursionista i Album de la pintoresca montanya* Op cit Pàg 14

⁵ Elias y Marchal, Miguel de *Memoria sobre el criadero de sal gema de Cardona dedicada a la Asociacion General de la Minería Española* Barcelona, Imp de Ramirez, 1854 Pàg 5

“(...) *mons ex sale mero magnus; quantum demas tantum crescit*”. Però a nosaltres ens interessa especialment la seva representació en l'època moderna.

Durant aquest període es deia d'ella que, tot i ser de diferents colors, un cop molta la sal es tornava blanca com la neu. Lloc comú a tota aquesta literatura era la seva brillantor extraordinària a la llum del sol. També es deia que com més sal s'extreia, més creixia la muntanya.

Al segle XVII, la sal de Cardona és inclosa per Honofre Manescal entre les coses més notables de Catalunya¹. També en parla el cartògraf Gerard Mercator².

Una mica més tard, **Esteban de Corbera** (1678) descriu la vila de Cardona com si estigués rodejada de muntanyes de sal, una sal inexhaurible:

*“Todas las montañas al redador de la Villa son peñas de sal clara, y transparente como Cristal, de otras varias colores con que parece que quiere aventajarse la naturaleza hermoçada con aquella maravillosa variedad. Son como minas inexhaustas, que por mas que saquen nunca faltan porque van creciendo con el tiempo. La superficie de todas ellas es tierra fresca, ya apazible cubierta como la demas de arboles, y yervas, y dentro della entrañada la sal”*³.

Igualment, a final de segle, **Manuel Marcillo** parla de Cardona en els següents termes:

*“Ni solo por su cantidad, y blancura; sino tambien por su estremada fuerça en salar, y por su sabor, es tenuta por singular, y casi sin yqual”*⁴.

També en aquelles dates **Pere Serra i Postius**⁵ escrivia, en el manuscrit del seu llibre dedicat a les meravelles *rars* de Catalunya, sobre Cardona:

“Se mira y admira esta milagro de la Naturaleza en varias montañas vezinas, á dicha Villa, las quales forman un Valle, que a todas partes ostenta sal; como tambien toda la distancia que ay de unas a, otras. En todas partes crece, y recibe maravilloso aumento dicha Sal, sinque se le reconozca menguante en tiempo alguno, [infeliz, al marge] como se lee de la muger de Lot, convertida en estatua de Sal, que sigue los movimientos de la Luna, en aumento, por mas que sacan, y corten della, y es cosa digna de toda advertencia, lo que Dios N. S., y la sabia Naturaleza obra en estos montes; que segun Gervasio referido de Pedro Besconi, en su Reductorio

¹ Manescal, Honofre: *Sermo vulgarmen anomenat del serenissim senyor Don Jaume sego*. Barcelona, Casa Sebastia Comellas, 1602.

² “*In Nuriae montibus, Cadinensibus in Rupibus inventitur crystallum. Et quod mirabitur aliquis, ut profecto admiratione dignum, repetitur in Cardonae oppido, nativi saluberriquime salis multicolor mons, contra solem varie refulgens, in quo (sicut de Oromeno Monte Indiae refert Plini) sal caeditur renascens. Renasci enim omnibus est perspicuum, imo & eo amplius in altum crescere montem, quo magis sal in ejus caeditur fodinis. Aliud etiam in eo mirabile, quod cum locus in quo reperitur sal, sterilis sit nihilq; gignat, pinos tamen ac vites plus habeat hic Mons*”. (Mercatoris, Gerardi: *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. De novo multis in locis emendatus novisq. tabulis auctus studio Judoci Hondis*. Amsterdam, sumptibus Johannis Cloppenburg, 1632 Pàg 185).

³ Corbera, Esteban de: *Cataluña ilustrada*. Op. cit. Pàg. 63.

⁴ Marcillo, M.: *Crisis de Cataluña*, Op. cit. Pàg. 23.

⁵ *Las siete Maravillas de Santos del Principado de Cataluña*. Manuscrit, AHCB, S. D. Ms. A-86

moral, que son estas montañas tan fuertes, y la sal tan solida, como qualquier roca (...)”,

de manera que es difícil de partir a cops de martell. Si es fa un forat i s'omple d'aigua de pluja, la sal creix i el torna a tapar. És de molts colors, fet que causa tanta admiració com les altres meravelles dites. Després d'esmicolar-la es torna blanca.

Més enrere ja hem vist que un altre punt molt comú entre aquells autors que parlen de la muntanya de sal de Cardona és que aquesta no fa estèrils els camps,

“(...) pues entre las mismas rocas de Sal se ven las vides, y cepas con sus sermientos de enormes pampanos, y quajados de sabrosos, y bien zazonados razimos.”

A més, s'hi veuen pins, roures i altres arbres, fet que és tan estrany que dona motiu per lloar Déu.

La mateixa concepció de la muntanya de sal la trobem en el manuscrit que Josep Iglésies va treure a la llum l'any 1963:

*“No es de menos maravilla de la naturaleza lo de la Sal de Cardona por lo abundante, por lo fino como por lo hermoso, y vario de sus Colores”*¹.

Aquesta sal, que podria abastar tota Espanya, és meravellosa també pel seu color:

*“Por lo hermoso pues es inexplicable la variedad de Colores que ostenta aquella montaña a la salida del Sol, que parece se ha esmerado la naturaleza tan rara, como admirable y prodigiosa harmonia”*².

Una altra descripció en què hem d'aturar-nos és la de **Juan Alvarez de Colmenar**, de l'any 1715:

“(...) ce qui la rend le plus remarquable, est une montagne de sel, vrai miracle de la Nature, qui se trouve dans son voisinage. Cette montagne est une carrière inèpuisable de sel, où il en renait toújours de nouveau, à mesure qu'on en tire.”

Tot i que presenta uns colors molt atractius, aquests es perden quan la sal és rentada. Amb tot, però,

“Ce qu'il y a de plus merveilleux, a mon gré, c'est que cette montagne a été connue dans l'Antiqueté; quelques Ecrivains en ont parlé, il y a près de deux mille ans. Cependant elle est toújours inèpuisable, & raporte quarante mille ducats par an au Duc de Cardone. Lorsque le Soleil jette ses rayons sur cette montagne, il ne se peut rien voir de plus brillant; on diroit qu'elle est toute composée de pierreries; & bienque d'ordinaire tous

¹ Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963.

² Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya*. Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963.

les lieux, où il vient du sel, foyent stériles, cependant cette montagne produit des pins fort hauts, & est plantée de vignes fertiles & excellentes”¹.

La muntanya de sal creix tota sola i a més no fa improductius els camps, aquests són dos dels tòpics més repetits durant l’edat moderna. Però, al segle XVIII, el desenvolupament científic intentarà apropar-se a la realitat de Cardona amb la visió freda i “objectiva” que qualifica el mètode científic modern. En aquest sentit, el naturalista **Guillaume de Bowles**, volent quedar al marge dels fets “reals”, parlarà de Cardona en d’altres termes:

“Le bourg de Cardona est à seize lieues de Barcelonne, près de Monserrat & des Pyrénées. Il est situé au pied d’un rocher de sel, qui, du côté de la rivière de Cardonero, paroît coupé presqu’à pic”².

De nou veiem que amb la ciència canvia radicalment la mediança de certs indrets muntanyencs. En aquest sentit, també l’*Atlante español* de **Bernardo Espinalt** es mostra molt “fred” en parlar dels indrets naturals. Sobre Cardona només diu que té una muntanya de sal que produeix una vista delitosa exposada als raigs del sol³. El món s’ha objectivat a mida que la mirada dels nostres científics i viatgers l’objectificava.

Encara al segle XIX **Vicente de Frígola** troba molts objectes d’instrucció en la història natural del Principat, un dels quals són les mines i les sals de Cardona: “(...) *una de las curiosidades naturales, mas admirables de Cataluña*”⁴. En el mateix sentit, els *Recuerdos y bellezas de España*, que es varen començar a publicar després de 1839, proposen una visió de Cardona en què aquest fet natural s’ha d’imposar a l’interès pels estudis monumentals:

“Mas basta ya, viajero; hora es de que demos tregua á nuestros estudios monumentales. Al lado de las obras de Dios, ¿qué son las de los hombres? Vé y visita los montes de sal con que ha sido enriquecida esta villa; y si deseas gozar de uno de los más grandiosos espectáculos de la naturaleza, aguarda á que la lluvia sacuda la crosta de polvo que las cubre y el sol del dia siguiente, estendiendo sobre ellas sus rayos, haga brillar á tus ojos todos los colores del iris y todas las vislumbres y reflejos que podria presentar un mar de perlas ligeramente conmovido”⁵.

Més tard, per a **Tomàs Bertran i Soler**, la muntanya de sal de Cardona és més “singular” que Montserrat:

“La mas singular es la montaña de Cardona, cuyas minas de sal son inagotables, sin que la alteren las aguas, y sin que se conozca la mas

¹ Alvarez de Colmenar, Juan *Les delices de l’Espagne & du Portugal* Op cit Pàg 628

² Bowles, Guillaume *Introduction à l’histoire naturelle et à la géographie physique de l’Espagne* Op cit Pàg 406

³ Espinalt i Garcia, Bernardo *Atlante español, ó descripción general geográfica, cronológica, é histórica de España, por Reynos y Provincias* Madrid, Imp de Hilario Santos Alonso, 1783 Vol VI, pàg 284

⁴ Frígola, Vicente de *Relacion de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña* Barcelona, Imp de la viuda e Hijos de D Antonio Brusi, 1824

⁵ Parcensa, F J, Piferrer, P, Pi i Margall, F *Recuerdos y bellezas de España* Barcelona, SD, 1839 Pàg 287

mínima disminucion, despues de tantos siglos de proveer á todo el Principado. La arrancan con pico, como si fuese mármol; y el Cardener, que baña la boca de dicha montaña, tiene las aguas saladas y mata los peces que remontan el rio, aunque estén á distancia de tres leguas”¹.

Per a ell es tracta d'un

“Peñasco de sal macizo, que tiene de 400 á 500 pies de elevacion. Esta prodigiosa montaña de sal, desnuda de toda otra materia, es única en Europa; y tiene una legua de circuito”².

La muntanya de sal de Cardona és un dels temes geogràfics que més tinta ha fet córrer durant l'edat moderna catalana. En ella, com en altres indrets dels que aquí estudiem, es veu clarament que la concepció de l'espai que predominava en aquell moment en feia un objecte més o menys finit amb centres d'interès molt importants (que semblarien ser l'única part que importa als nostres autors) i altres llocs, perifèrics podríem dir, ignorats i quasi inexistent. No hi havia cap interès a descriure el tot, sinó només algunes parts que eren considerades com a singulars i importants.

2. 4. 3 - Sant Miquel del Fai

Comencem a parlar d'aquest indret dient que la visió que **Gregorio de Argaiz** tenia de Sant Miquel del Fai era extreta de l'abat de Sant Cugat, Gaspar de Sala, per a qui seria una de les muntanyes que s'haurien esquarterat de patiment davant la mort de Crist en la creu. Però més tard aquesta visió transcendentalista va canviar radicalment i l'edat moderna, en donar importància als lloc on el joc de l'aigua en moviment feia vistosa la natura, va descobrir un apropament protopaisatgístic a Sant Miquel. Des d'aquell moment, el mateix indret va ser vist com un lloc agradable i amè. D'aquesta manera, després d'Argaiz, **Manuel Marcillo** presenta Sant Miquel del Fai com un lloc on,

“(…) ay una cueva maravillosa en Cataluña, dentro de la qual està edificada la Iglesia de San Miguel Des fay. Por encima de su techo corre un pequeño rio, que los Moradores llaman Tanez (sic): y de allí descende, y se precipita, haziendo subir un ayre fresco, y muy agradable à los que allí se hallan”³.

La cova, l'església i el riu que després de córrer per sobre seu i precipitar-se en forma de cascada són els dos tòpics més repetits sobre aquest indret. En aquest sentit, per a **Francisco de Zamora**, que visità Sant Miquel del 21 al 24 de febrer de 1789, a part de la “*Sobervia*” cascada, una de les coses que més va cridar la seva atenció foren les “(…) *caprichosas petrificaciones que admira el mirarlas*”⁴. A més, per a ell,

¹ Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Barcelona, impremta de Oliveres, 1847 Pàg 37

² Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Op cit. Pàg 166

³ Marcillo, Manuel *Cristi de Cataluña* Op cit Pàg 28

⁴ Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Barcelona, Curnal, 1973 Pàg 275

“Desde dicho paraje se recrea la vista mirando la riera y despeñaderos y riscos, y la fuentecilla que petrifica hasta las yerbas, piedras vivas, que hay cerca de ella. En todas estas cercanías se ven terribles masas petrificadas, y entre ellas árboles, palos, hojas, etc.”

En un sentit semblant trobem la descripció que de Sant Miquel del Fai que va fer **Antoni Bosch i Cardellach**, escrita segurament amb posterioritat a 1795, i va restar inèdita fins al segle XX. En ella es llegia que es tracta d'un,

“(…) antiguo santuario (...) situado al parecer en el concavo de una peña que hay á la mitad de un precipicio formado entre derrumbaderos por las aguas de un riachuelo que en el país llaman riera Tenes, ó de Riells: el volúmen de estas aguas no es considerable, pero es un conjunto de juguetes de la naturaleza, no solo por la soberbia vistosa cascada que forma quando despues de batida y golpeada por entre aquellos peñascos se despeña desde la elevacion de unas cien varas castellanas pasando por encima de dicho Santuario que queda edificado en parte en el concavo de la peña y en parte fuera de ella: su Iglesia y oficinas son todas metidas dentro la peña, la misma peña sobre la qual corre y se despeña el riachuelo. El edificio que está fuera de el techo y que parece pendiente del monte, es muy capaz para habitarlo muchas personas que allí concurren y estan magníficamente hospedadas. El ímprobo industrioso trabajo de sus comarcanos sabe obligar aquellas incultas peñas á producir mucho vino y aun hortalizas en las artificiales huertas que allí se admiran”¹.

En aquest repàs de les descripcions més interessants de Sant Miquel del Fai no podem passar per alt la de **Pau Piferrer** dins dels *Recuerdos y bellezas de España*:

“La frescor de l'aire, la quietud del lloc i l'aromàtic perfum que omple l'atmosfera, refan el fatigat vianant i embadaleixen la seva ànima amb una dolça tristesa. Totes les fulles destil·len cristal·lines gotes, i les herbes també són humides, car brolla de pertot l'aigua que salta alegrement (sic) per a anar a reunir-se amb l'agitat torrent que corre murmurant pel fons d'aquella gorja. Aixequem els ulls, però, i contemplem la vista general dels salts d'aigua. Tancant el paisatge, heus ací una imposant massa rocosa que forma nombrosos graons; a la meitat d'aquesta massa hi ha un ample replà, on s'obre la cova de Sant Miquel, i la resta del penyal és tallat tan perpendicularment i sobreix tant de la cova, que sembla que hagi de desprendre's en el buit i hagi d'aixafar l'església que s'amaga arraulida en l'espai que deixa aquell pregon esvoranc. A l'esquerra s'estimba amb estrèpid, i constantment, una bella cascada que forma jocs molt bonics”².

¹ Bosch y Cardellach, Antoni “Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr Antonio Bosch”. *Quaderns d'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach*, num 15, segona sèrie Volum V Sabadell, 1967-1974 Pàg 14

² Piferrer, Pau *Records i belleses de Catalunya* Barcelona, Barcino, 1934 Pàg. 16-17

Poc més tard (1847), l'*Itinerario descriptivo* de **Tomàs Bertran i Soler** presenta Sant Miquel com un santuari "(...) digno de la atencion del viajero por su extraordinaria estructura":

"La bóveda de la iglesia es una peña, que tambien sirve de techo á la plaza y á la bodega. Por encima de dicha peña pasa el rio, llamado Russiñol, que muere en el Tenes, y forma una magnífica cascada natural, frente la misma iglesia."

"Hay en aquel sitio otra cascada, mayor que la primera, la cual se precipita con tanta violencia, que pasa la gente por debajo del arco que forma el rio, sin mojarse"¹.

La guia **Gelee-Bertal** de 1888 només s'havia de dedicar a la ciutat de Barcelona, però un cop que ha acabat de tractar aquesta, dedica un apartat a les estacions termals i a dos llocs que per "(...) leur originalité pittoresque et grandiose, méritent une visite spéciale (...)": les coves i cascades de Sant Miquel i la muntanya, les coves i el monestir de Montserrat. De Sant Miquel del Fai deia:

"San Miguel del Fay est un endroit absolument admirable, d'un effet grandiose et superbe. C'est une montagne de jeux d'eaux naturels et de cascades, dont la principale, qui est la plus belle d'Espagne, est composée de trois chutes superposées, dont la moindre a 42 mètres de hauteur et la plus importante 50 mètres. Dans un des flancs de la montagne, vis-à-vis la grande cascade, est construit un monastère encore assez bien conservé, dans lequel s'est installée une hôtellerie, relativement confortable, où l'on peut demeurer, pendant quelques jours, dans des conditions possibles"².

Aquesta guia, i els textos que hem vist fins aquí, tot i que en menor mesura, permeten exposar que els indrets naturals més coneguts eren aquells que que estaven considerats com els més estranys i originals: aquells llocs que, per un acord social, l'élite que estem estudiant considerava meravellosos. En aquest sentit, **Josep Roca i Roca** (1895) deia que Sant Miquel del Fai era un "(...) hermoso salto de agua, una de las maravillas de Cataluña" i recomanava fer la travessia de Sant Feliu de Codines a Centelles per tal de travessar un país "(...) sumamente agreste, y abundante en vistosos panoramas"³.

Amb aquest autor acabem les descripcions que hem dedicat a parlar d'indrets concrets. El proper apartat fa referència a obres de conjunt publicades al segle XIX en les quals es pot veure una representació de les muntanyes catalanes.

Resum:

El coneixement de la realitat geogràfica es remet gairebé sempre a una sèrie de tòpics que han estat construït socialment a partir de la realitat objectiva del lloc. En aquest sentit hem de dir que han estat medialment construïts. Des d'aquest moment analític es converteixen

¹ Bertran Soler, T : *Itinerario descriptivo*. Op. cit Pàg. 58-59

² Gelee-Bertal, A : *Guide à Barcelone* Barcelona i París, Alphonse Piaget, editor, 1888 Pàg 212.

³ Roca y Roca, J : *Barcelona en la mano*. Op. cit Pàg. 358

en textos sobre els quals es poden dir discursos concrets que estan en relació analògica amb la societat que els ha engendrat.

2. 5 - Obres de conjunt dels segles XIX i XX

En el darrer capítol d'aquesta segona part ens proposem mostrar la imatge de *la muntanya* en general, en el punt d'arribada de la nostra tesi, a Catalunya. Ho farem esmentant i citant alguns textos que es varen publicar els anys vint i trenta del segle XX en els quals el paisatge, en general, i la muntanya, en particular, ja apareixen gairebé en la mateixa forma que tenen per a nosaltres. Abans, però, veurem alguns precedents del segle XIX que hem considerat que tingueren una importància extraordinària en la constitució de la nova mediança que pretenem estudiar.

En aquest sentit, una obra transcendental va ser *Recuerdos y bellezas de España*, de la qual ja hem parlat en un altre passatge. Aquesta obra no correspon al moment representatiu que ens interessa estudiar (es va publicar l'any 1839), però, com veurem en un altre lloc, esdevé una de les peces claus per entendre el canvi de representació del medi natural a casa nostra. Obra d'arrel clarament romàntica, en ella encara no ha desaparegut completament la visió meravellosa del medi natural, com es veu molt clarament quan el text diu que a Sant Marçal (Montseny) neixen unes fonts que molt rarament no trenquen, a causa de la seva fredor, el got en què es recullen les seves aigües. Els humans també hi són estranys, l'home de la natura que allà es troba no és perillós i un s'hi pot apropar sense tenir por de la seva mirada salvatge. De la boca d'aquest ésser *salvatge* en surt la tradició, quelcom que en el fons és considerat fals -ja parlarem de la importància d'aquest fet-, però digne de prendre en consideració. Els *Recuerdos* idealitzen la vida rural i camperola i els pagesos esdevenen éssers capaços de produir i reproduir una tradició que es considera digna de prendre en consideració. Però, des del punt de vista geogràfic que aquí ens interessa, aquesta tradició era considerada com a fonamentalment falsa i, com veurem, això va suposar un canvi medial molt important.

Amb aquesta obra ens trobem davant d'una mena de determinisme que no s'acaba de confessar clarament perquè, per als seus autors -Francesc Parcerisa, Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall-, certes parts del medi ambient originen tradicions i llegendes concretes: en aquest sentit diuen que el viatger,

“(...) reconocerá en el carácter sombrío de esos lugares el origen de tantas tradiciones como conservan aun los habitantes de las faldas orientales de Montseny”¹.

Determinisme geogràfic, evidentment; però també reconeixement d'una relació mesològica -la pagesa o popular- diferent de la que anaven a imposar -com veurem, sense ni tan sols plantejar-s'ho, en monts casos- els nous viatgers i visitants dels indrets muntanyencs. Es tracta d'una construcció de sentit feta des de fora, des de la ciutat, però no des de la ciutat moderna, sinó d'una ciutat que comença a modernitzar-se, a urbanitzar-se i a industrialitzar-se. Des d'aquest punt de vista és interessant de retenir el final del llibre, quan de retorn a Barcelona, es diu al lector:

¹ Parcerisa, F. J., Piferrer, P. i Pi i Margall, F. *Recuerdos y bellezas de España* Op. cit. Pàg. 234

“(…) *ve y restaura dentro de sus muros tu energía, debilitada quizás por la voz melancólica de la naturaleza y los suspiros que parecen exhalarse del fondo de las ruinas á que te condujimos*”¹.

Per als nostres autors, doncs, és la seguretat *intramuros* allò que restaura el viatger, i no pas encara la natura. Més aviat, la veu d'aquesta darrera l'haurà cansat. Tot i això, en el fons de la natura, per als *Recuerdos*, sempre hi ha la grandesa del creador. Endemés, la natura també serveix als seus autors per recordar la brevetat de la vida i per això el recurs a les runes i a la història, al passat que parla de la fragilitat del món i de la vida.

Oficialment els *Recuerdos* varen ser publicats l'any 1878, però ja Josep Iglésies havia fet notar que alguns dels treballs foren signats l'any 1886. Fins i tot el pròleg de Milà i Fontanals és datat el novembre de 1879. L'obra ha estat il·lustrada amb les fotografies fetes per Heribert Mariezcurrena acompanyades de diferents textos, però ja veurem que de les dues dotzenes de temes que hi són desenvolupats, només la minoria són, a ulls d'ara, paisatges. I això malgrat la presència de Carles Garcia Vilamala i d'Antoni Massó, personatges que ocupaven càrrecs d'importància dins de la comissió de publicació i que a la mateixa hora, dins del món de l'excursionisme, estaven lluitant per una pràctica alpinista molt més contemplativa. També convé remarcar que Mariezcurrena fou l'introduïdor del fotogavat a Espanya, precisament amb aquesta obra.

No cal estendre's més sobre els *Recuerdos*, no perquè no s'ho mereixin, sinó perquè –per la seva importància– en parlarem en altres passatges de la nostra recerca. Remarquem, però, que la seva importància està en el paper que varen jugar com a pas previ a la instauració definitiva de la nova mediança muntanyenca.

Entre aquestes obres més importants de final del XIX cal fer un lloc a la geografia i història de Catalunya de Modest Martí de Solà, una obra de clares intencions regeneracionistes i patriòtiques², publicada l'any 1887. L'autor, que era ajudant d'obres públiques, va veure el seu treball premiat, en el certamen convocat per l'Ateneu Arenyenç, l'any 1886. Segons la dedicatòria de l'autor, aquest ateneu hauria estat el primer en incloure treballs d'aquesta mena en els seus certàmens.

D'una importància molt més gran va ser el fet que, sota el patrocini del Centre Excursionista Barcelonès, a finals de la dècada dels vint, es publiquessin quatre volums de l'*Album meravel·la, llibre de prodigis d'art i natura*. Després n'aparegueren dos més, dedicats a Mallorca i Andorra respectivament. Tot i el patrocini d'una sola entitat, al seu interior trobem escrits fets per personatges prou diferents i de renom com ara Joan Ruiz i Porta (president durant un temps del Centre Excursionista de Catalunya i de la Societat d'Atracció de Forasters), Salvador Cardús, Amador Garrell, Bonaventura Ribera, etc., o bé per entitats com foren el Centre Excursionista de la Comarca del Bages, el Centre Excursionista de Sabadell i el Centre Excursionista de Vic. El seu propòsit era fer conèixer i estimar la nostra terra, i “(…) *presentar d'una manera amable i entenedora a tothom “quelcom” del millor que contenen, en els aspectes natural i artístic, les nostres comar-*

¹ Parcensa, F J, Piferrer, P i Pi i Margall, F *Recuerdos y bellezas de España* Op cit. Pàg. 308

² “*Vullga Deu que tots, cada hu en sa esfera, y segons sos coneixements, contribuïxí a la obra de regeneració de nostra benvolguda Catalunya*” (Martí de Solà, Modest *Geografia-història de Catalunya* Mataró, Tipo Feliciano Horta, 1887 Pàg 16)

ques”¹. Cal remarcar que la portada era feta pel fotògraf Zerkowitz, de qui parlarem més endavant. Com en el cas dels *Recuerdos*, no en diem res més perquè aquesta obra també l’anirem trobant al llarg de la nostra recerca.

L’any 1928 Joan Vallès i Pujals (polític, escriptor i advocat nascut a Terrassa l’any 1881) escrivia un *Elogi de Catalunya* per ajudar a fer conèixer i estimar les “coses nostres”. El llibre té un clar interès patriòtic que ja queda patent en la introducció de l’obra. D’aquesta manera, “(...) per nosaltres [els catalans, Catalunya] està en el més bell indret del món i té les muntanyes més altes i els rius més caudalosos (...)”². Amb aquest punt de partida ja entenem que el llibre comenci parlant de les muntanyes i dient que aquestes no només han estat posades al món per embellir-lo, sinó també per donar-li utilitat.

“Déu no féu la terra ben plana, sinó que l’omplí de muntanyes, que, com ossos foradant la pell, surten arreu i sembla que l’aguantin. Són les columnes que sostinguessin la gran volta del cel; són com els pilans d’un temple immens, que tingués tota la terra per planta... Algunes, de tan altes, semblen fetes per a què jamai l’home no pugui petjar-les”³.

La muntanya forma la columna vertebral del món i allò que el sustenta, idea molt important i que cal que vegem en quin sentit s’estava desenvolupant en aquell moment. Sobre aquest aspecte cal dir que la importància de les muntanyes es vincula a una concepció patriòtica de la realitat catalana perquè, de fet, en aquesta obra, el sentit patriòtic adquireix un clar ressò quan es refereix a les muntanyes:

“Des dels cims de les muntanyes es veu millor la Pàtria i se l’estima més. La lliçó més gran de patriotisme es rep quan s’assoleix tenir consciència clara i arrelada del paisatge de la Pàtria. I el paisatge de la Pàtria no se l’arriba a conèixer més que veient-lo des del cim de les muntanyes, primer, i resseguint-lo, després...”⁴.

“Les muntanyes són el que més marca la fesomia d’un país, són el que el fa distingir més dels altres. Dificilment s’assemblen les muntanyes. Cada una té sos trets característics, inconfusibles. I se les hi posa estimació, venint moltes voltes a ésser la representació tangible de la Pàtria”⁵.

A més, d’aquesta utilitat patriòtica, *la muntanya* serveix com a purificadora de l’ànima de les persones que hi viuen o s’hi afronten, especialment per contraposició a les zones habitades; és el contrapunt espiritual a la “matèria” urbana, i allò que pot curar els mals que aquesta genera:

¹ *Album meravella Llibre de prodigis d’art i natura* Barcelona, Llibreria Catalonia, 1929 Pàg 7

² Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya La terra El mar Els homes La llengua, Els monuments* Barcelona Barcelona, Llibr. Catalonia, [1928] Pròleg

³ Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya* Op cit Pàg 19

⁴ Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya* Op cit Pàg 19

⁵ Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya* Op cit Pàg 22

“A la muntanya s'hi purifiquen els pensaments, s'hi enlaira l'esperit, s'hi reposa de les misèries de terra baixa i de les viles... La muntanya és un refugi espiritual quan tot sembla envaït per la matèria”¹.

“A la muntanya no s'hi puja a fer mal; quan no es porta bon intent es fuig d'ella. A la muntanya s'hi va per les accions més pures i nobles”.

“Els homes han anat fugint de la muntanya, l'han deixada sola i abandonada, enquibint-se i apretant-se en les ciutats del pla, on els manca l'espai, on els manca l'aire... I la muntanya s'ha venjat d'aquest abandó -terrible venjança!- enviant a la ciutat uns mals -la tuberculosi, mal de cos; la neurastènia, mal de l'ànima-, mals de la ciutat, que sols a la muntanya poden curar-se”².

Per a Vallès, els mals físics, els mals espirituals i els mals socials tenen a veure amb l'abandonament de les muntanyes i és a aquestes que cal tornar per recuperar-se'n. Més endavant, l'autor s'entreté a parlar de les diferents muntanyes de Catalunya, començant pel Pirineu, *-(...) resum i compendi de tota la grandiositat que presenten les muntanyes (...)*³- on els pastors esdevenen l'essència de la raça catalana. El Pirineu i el Mediterrani són els veritables pares del poble català, segons Vallès i Pujals. L'autor segueix l'obra tractant Montserrat, el Montseny i Sant Llorenç, fent, també aquí, una barreja d'història i mitologia nacional, de descripció original i compendi d'altres autors.

Volem remarcar també que, dins d'aquesta primera part dedicada a la terra, el tercer subapartat es dedica a les riqueses naturals, essent l'aigua la primera d'elles. Aquest tema és molt important, i ho serà especialment en la propera obra que comentarem. Aquí només deixem anotat que Vallès pensa que l'aprofitament dels recursos naturals més constant i eficaç que hagi fet Catalunya és el de l'aigua que conté la terra i que s'ha utilitzat com a força industrial.

Amb això en tenim prou per passar a parlar de l'almanac de 1929 publicat per *L'Esquella de la Torratxa*. Aquest va ser dedicat al medi natural català, especialment a les muntanyes. D'entrada hi ha un petit calendari en què cada mes es presenta amb una fotografia i un petit text que hi fa referència. Entre els llocs muntanyencs evocats hi ha la Vall de Ribes, Sant Llorenç del Munt, Montserrat, la Maladeta, les muntanyes del Priorat, el Montseny, el Tibidabo, etc. Però, més endavant, en l'almanac en sentit estricte, hi ha moltes fotografies de molts racons i raconades de la nostra geografia, alguns d'ells avui dia desapareguts.

Dins de l'almanac trobem un escrit sobre la pàtria de les muntanyes en què l'anònim autor o autora parla de l'eternitat d'unes muntanyes on es troba tota l'ànima de la pàtria. Després de citar *Solitud* i *Terra baixa*, l'autor o autora acaba per dir que,

“Sense les terres altes no podríem explicar ni la història, ni el nostre art, ni les nostres filatures, ni la nostra ànima. El castellà és la planúria; el català, la muntanya”⁴.

¹ Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya* Op cit Pàg 19

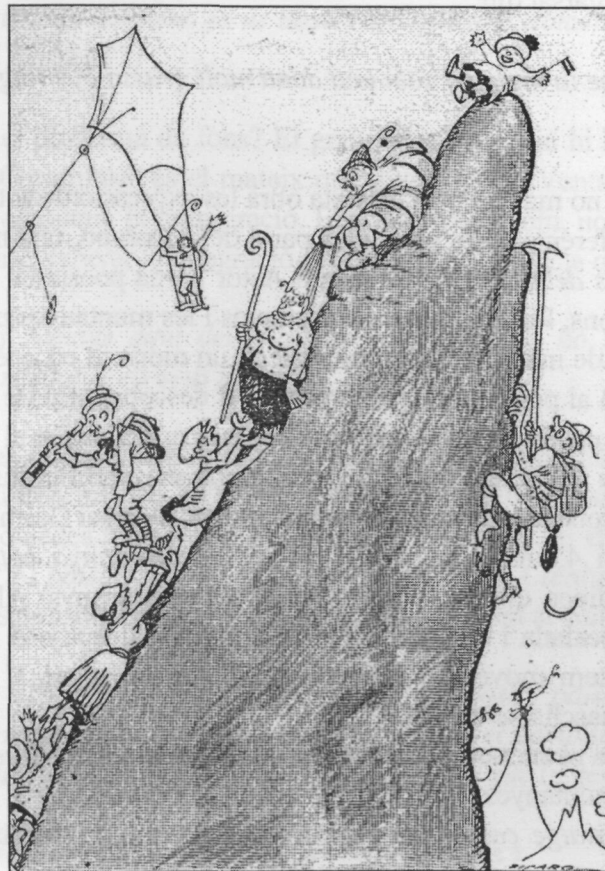
² Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya* Op cit Pàg 20

³ Vallès i Pujals, J *Elogi de Catalunya* Op cit. Pàg 25

⁴ Paradox “La pàtria de les muntanyes” in *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1929 Pàg 17

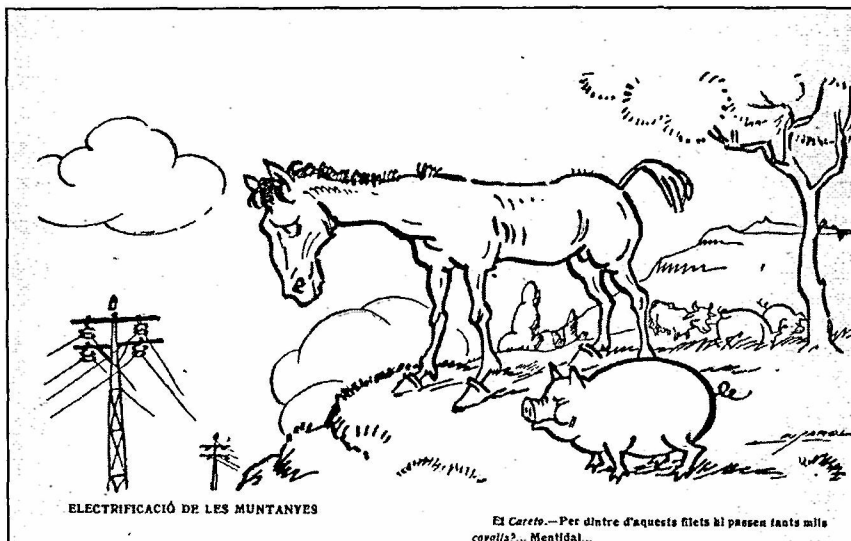
P. Aldavert continua més o menys en el mateix sentit: el seu article porta per títol *Pobres de nosaltres si no haguessin estat elles*. Aquest autor qualifica les muntanyes de guardiola perquè, com ja s'insinuava en la col·laboració anterior, hi havia hagut un fet molt important: la utilització de l'aigua del Pirineu per generar energia elèctrica. La muntanya contenia l'aigua i els desnivells que permetien suplir el carbó anglès i asturià que arribava a Barcelona a un preu massa car i el cost del qual suposava un coll d'ampolla per al desenvolupament de la indústria del país; per això les muntanyes eren una guardiola, perquè permetien estalviar tot el que fins llavors s'havia pagat a l'estranger. També la fusta era molt important: “*Aigua i arbres: heu's aquí la gran riquesa de les nostres muntanyes avui per avui*”¹.

En la pàgina següent, una poesia de J. Baucells i Prat deia que a les muntanyes “*(...) ronquen les turbines, i canten les cigales, de bell concert, un himne d'amor i de treball (...)*”. A la pàgina 37, en aquest sentit, trobem un acudit de Picarol en què un porc i un cavall parlen sobre la impossibilitat que per dins dels cables d'alta tensió hi puguin passar tants mils de *cavalls*. Un escrit de Jeph de Jespus fa parlar el Peguera i, després de reconèixer que està bé l'explotació hidroelèctrica i el beneficis que dóna, acaba clamant perquè aquesta no suposi una degradació de les bel·leses del Pirineu. El Peguera, *cremat* fins al punt de fondre-se-li la neu del cim, proposa al nostre autor de fer un parc nacional transpirinenc, a banda i banda de la serralada².

¹ Aldavert, P.: “Pobres de nosaltres si no haguessin estat elles”. *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1929. Pàg. 20.

² Jeph de Jespus: “Lo que diuen els Pirineus”. *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1929. Op. cit. pàg. 56.

Aquesta visió de la muntanya com a rebost queda molt clara en un acudit on un pagès o captaire tot esfilagarsat diu:

“La terra?... Jo me la imagino com una dona molt grassa que tingué molts pits...”¹.

Com ja hem vist, no manquen en aquesta obra les expressions de tipus patriòtic. En aquest punt apareixen diferents notes en què es parla del Tibidabo, una muntanya que ara ja no és nostra, *“Ara... és dels altres”*, diu Adam Astor². Una poesia de Ramon Masifern conjumina ambdues visions, les muntanyes patriòtiques i les muntanyes plenes de turbines que donen el pa a milers de mans. El text fou escrit en un moment en què les coses havien canviat bastant en relació al període en què es produí el descobriment de la muntanya i en aquest sentit cal recollir un petit text de Gabriel Alomar que diu que el Canigó assegura l'uropeïtat de la nostra vida nacional³. El sentiment més jocfloralista, però, no ha desaparegut del tot, i el trobem en un fragment d'un discurs d'Angel Guimerà.

Les pàgines 42 i 43 reproduïxen la poesia *La muntanya catalana* de Pons i Gallarza. Altres autors diuen que a la muntanya s'hi viu més anys. Alguns acudits fan referència al món de l'escalada i de l'alpinisme d'alt nivell, fet que ens indiquen en quin tipus de societat ens estem movent. Cal esmentar, pel seu mal gust, un article de R. Franquesa Comas d'un masclisme estrident.

Gairebé no caldria ni anotar que durant les primeres dècades del segle XX, l'interès pel paisatge, i per les muntanyes, era moda. En aquest context, l'any 1932 *La Revista* publicava l'*Elogi del paisatge català*, de Pere Corominas. El text havia estat el discurs

¹ Vegeu *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1929 Op. cit. pàg. 63.

² Adam Astor: “La nostra muntanya” in *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1929. Op. cit. Pàg. 24.

³ Alomar, Gabriel: “Morant el Canigó”. *Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1929. Op. cit. pàg. 71.

presidencial que el seu autor havia fet en els Jocs Florals de Girona de l'any anterior. Pel que a nosaltres ens interessa, l'entrada és molt reveladora:

“Si és molt dir que un paisatge és un estat d'ànima, també és molt oposar que la nostra ànima és una creació del paisatge”¹.

L'explicació que l'autor dóna d'aquests mots volgudament enfarfegats ens deixa veure els dos extrems del seu plantejament: d'una banda un plantejament que ell anomena fenomènic que es refereix (també és ell qui ho diu) a la nostra representació; de l'altra, el que nosaltres en diem un determinisme ambiental sense massa matisos. Aquest darrer aspecte és ben clar en la pàgina següent:

“El poble català és un producte secular del nostre paisatge. I en dir això no vull negar la influència de la història, de la raça, de la sang, com diria Spengler”².

I això havia estat així fins al punt que els diferents pobles que havien arribat a la nostra terra havien estat reduïts a una unitat comuna pels elements del paisatge que eren la terra, el cel i el mar. Els catalans no eren fills d'una sola sang,

“I si volem dir que de la varietat de les races s'ha format una sang característica i comuna, jo us observaré que precisament aqueixa fusió és obra del paisatge”³.

Quin és el problema de fons? El gran debat que aquí hi ha, el context que explica les paraules de Corominas, és el mateix que dugué Josep Ventalló a parlar de Catalunya com d'un poble decadent: la immigració. Els catalans ho som, no per sang, sinó per l'acció del medi i, per tant, esperar la integració dels immigrants és una qüestió de temps:

“Els fills nascuts aquí dels nostres immigrants ja no són ben bé de la mateixa raça que els seus pares”⁴.

En aquest context, fins i tot la cultura ha de ser obra del paisatge, i el fet que la nostra terra sigui trencada ens ha fet ser d'una manera determinada, diferent a la de la gent de les planes ondulades franceses o de les altures dels Alps. Si el paisatge alpí és monòton quant a colors, *“El paisatge és una simfonia de colors a Catalunya”⁵*. S'ha de reconèixer que lluny del pessimisme de Vandellós, Corominas és, ben al contrari, optimista:

“Essent, doncs, com un producte secular del nostre paisatge, cap humana contingència no pot impedir a la raça humana el compliment del seu destí. Perquè fins si fos tan gran la nostra desventura que la gent catalana fos del

¹ Corominas, Pere *Elogi del paisatge català* Barcelona, Pub de La Revista, 1932 Pàg 5

² Corominas, Pere *Elogi del paisatge català* Op cit. Pàg 6

³ Corominas, Pere *Elogi del paisatge català* Op cit Pàg 7

⁴ Corominas, Pere *Elogi del paisatge català* Op cit. Pàg. 9.

⁵ Corominas, Pere *Elogi del paisatge català* Op cit Pàg 17

tot dominada, esclavitzada i totalment destruïda, i no restés ni una dona catalana per a parir, amb la sang dels vencedors, amb aqueixes o unes altres aparences, el nostre paisatge tornaria a produir amb els segles una altra raça tan essencialment catalana com la nostra”¹.

En el mateix moment que es publicà l'obra de Pere Corominas, amb el rerefons de la legalització de la Generalitat i de l'ensenyament en català, varen aparèixer diferents llibres de lectura adreçats als infants en què, en alguns casos, els temes paisatgístics i muntanyencs foren importants. La primera obra que volem comentar és una, de les moltes, de Joaquim Pla i Cargol i duu per títol *La terra catalana*. L'obra, revisada per l'Institut d'Estudis Catalans, va ser dedicada a Pompeu Fabra. Se suposa que degué de tenir un gran èxit perquè, havent estat registrada en 1931, l'any 1937 se n'havien fet 29 edicions; aquest èxit és comprensible perquè es tracta d'un llibre de text. L'obra començava dient

“Estimar el propi país és una cosa instintiva. Però si els coneixements respecte a ell es fonamenten per a poder apreciar les característiques particulars del seu sòl, les gestes de la seva història, l'abast de la seva riquesa i de la seva cultura i el fons de tradició dels seus costums, llavors l'amor per la terra on hem nascut esdevé més pregon, més conscient i més ferm”².

De fet, es tracta d'una monografia sobre la geografia, la història i la cultura catalanes. Pel que a nosaltres ens interessa, cal remarcar que l'autor considera que el Pirineu català s'estén fins al Mont Perdut, que hi és consignat com el pic més alt, doble errada de la qual ja parlarem en un altre lloc (6.3.8). Parlant del Pirineu, cal ressaltar que els llacs que anomena són l'Estany Gento i el de Corones (Aran) i si els esmenta és per l'aprofitament hidroelèctric que se'n feia. Aquí el Canigó ha perdut completament el seu rol tradicional, desnonat per la potència de la indústria elèctrica. La descripció del paisatge es manté sempre en el terreny físic, fent-la dependre del clima i de la composició del sòl.

També és interessant de recordar que, en aquest context, als anys trenta, Artur Martorell i Bisbal³ va publicar un llibre de llenguatge en tres volums en el qual feia una selecció de més de 150 lectures de prosa o de poesia, fetes per 45 autors diferents. Cadascuna de les lectures s'acompanyava d'unes notes i d'un vocabulari perquè els nens i les nenes poguessin comprendre millor allò que estaven llegint. En aquesta obra, que pretén ajudar els infants a aprendre a llegir, els escrits paisatgístics no són estranys. Segurament no és ara el moment de parlar de la potencialitat formalitzadora d'aquest tipus d'obres, sobretot quan sabem que anaven adreçades a infants que estaven completant el seu procés formatiu i evolutiu. En aquest sentit, aquells poemes i petites narracions servien per anar proposant unes determinades imatges que havien estat extretes dels nostres poetes més reconeguts. Es tracta, ben clarament, d'un cas del que Alain Roger en diu un procés d'*artialització* i que nosaltres hem preferit anomenar de formalització. En aquest procés, el que està en joc és la creació de tòpics i, per tant, la conversió del medi ambient en text a través de diversos discursos.

¹ Corominas, Pere *Elogi del paisatge català* Op cit. Pàg 29

² Pla Cargol, Joaquim *La terra catalana* Girona, Dalmau Carles, Pla, SA, edc , 1937 Proemi

³ Martorell Bisbal, Artur *Els pobles Les ciutats Els homes* Barcelona, Gustau Gili, 1935

Un altra obra per no oblidar duia el títol de *Presència de Catalunya*. Es tracta d'una sèrie de llibres publicats, durant la Guerra Civil, pel Servei de Cultura al Front del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. El primer volum, amb data de 1938, estava dedicat a la terra i duia com a subtítol *El paisatge català a través dels seus poetes*. El llibre pretenia ajudar a mantenir la moral dels soldats catalans destacats al front, fer de Catalunya no “(...) un record sinó una suprema presència”, com reconeix el pròleg. I ho feia recordant-los que,

“*La Catalunya que descriuen en aquesta obra els nostres grans poetes, els nostres grans escriptors, és la Catalunya que defenses amb les armes al braç (...)*”¹.

El llibre es dedica al pla i a la muntanya, amb poesies de Joan Maragall, Prudenci Bertrana, Josep Maria de Segarra, Antoni Rovira i Virgili, Salvador Albet, Josep Pijoan, Guerau de Liost, Marià Manent, Josep Carner, J. M. López-Picó, Joan Vinyoli, Josep M. Capdevila, Joan M. Guasch, Joan Teixidor, Josep Lleonart, Francesc Pujols, Jacint Verdaguer, Pere Coromines, Joaquim Folguera, J. Pous i Pagès, Carles Riba, Clementina Arderiu, Alfons Maseres, Ventura Gassol, S. Juan Arbó, Ramon Xuriguera, Jaume Angelet i Garriga i J. Salvat Papasseit. El text s'acompanya d'unes il·lustracions d'Enric Climent. Com en l'obra que hem comentat anteriorment, la potencialitat formalitzadora d'aquesta mena d'obres fou molt important, especialment en aquell context de lluita civil.

Resum:

Les tres primeres dècades del segle XX veuen la posada en pràctica d'una nova imatge de *la muntanya*. El sentiment patriòtic, l'aprofitament industrial i el sentimentalisme romàntic van alhora i ens permetran entendre bona part del procés de substitució de la imatge moderna de *la muntanya* per una altra imatge analògica amb els nous temps.

Alhora el moviment excursionista, els treballs científics i altres tendències que estudiarem més endavant varen potenciar i promocionar l'interès per la visita i el reconeixement de *les muntanyes*. La relació mesològica amb el medi natural català estava canviant radicalment.

¹ *Presència de Catalunya 1 La terra El paisatge català a través dels seus poetes*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1938. Pàg. 6.

3 - Tercera part: *Muntanya i paisatge a l'edat moderna*

Un cop fetes les descripcions dels diferents llocs que volem tractar, i vist una mica el punt d'arribada de la imatge de *la muntanya* al segle XX, ens proposem ara començar a estudiar la representació que els autors de l'edat moderna tenien del medi natural. Començarem per fer un repàs a algunes definicions de diccionaris catalans i castellans per veure si la muntanya era considerada com una part del paisatge o no (capítol 3.1).

Fet això, veurem quin tipus de medi ambient era més fàcilment considerat com a agradable i amè pels nostres escriptors (capítol 3.2); en el proper capítol (3.3) intentarem completar els resultats d'aquesta recerca amb la representació que fins al segle XVIII es tenia de les muntanyes catalanes.

El capítol 3.4 vol mostrar la relació poruga que la Catalunya de l'edat moderna mantenia amb les seves muntanyes en general. Aquesta imatge serà estudiada a un nivell més ampli en els capítols 3.5, 3.6 i 3.7.

3. 1 - Paisatges i diccionaris catalans

Després del desenvolupament dels conceptes teòrics que emmarquen aquesta recerca i d'una visió general de l'evolució històrica de la representació de la muntanya en el món occidental, en aquest capítol ens proposem demostrar que, al principi, el sentiment estètic vers la natura, tal com l'hem definit més enrere, s'adreçava, en el cas català modern, especialment a la plana agrícola. Més endavant veurem que, de forma complementària i analògica a aquest sentiment, la muntanya, en ella mateixa, era ignorada o temuda.

3. 1. 1 - Els diccionaris catalans de l'edat moderna

Si volem demostrar que, a l'edat moderna catalana, el sentiment estètic per la natura, quan existia, anava adreçat al món agrícola i antropitzat, caldrà que ens demanem què s'entenia per la paraula *paisatge*. El nostre recurs a fer la història del mot que resumeix aquesta nova mediança i a col·locar-la com a primer indicador del canvi de relació mesològica es fonamenta en el fet que compartim la idea de Berque que el primer i més important signe de l'existència d'un sentiment paisatgístic és el recurs possible i efectiu a un mot per referir-s'hi. Ara bé, tenir un mot abstracte que, en un moment històric concret, reculli tots els indrets naturals que es consideren bells no implica que aquest concepte sigui aplicat al nostre objecte d'estudi, les muntanyes, perquè és evident que es poden estimar altres *paisatges* no muntanyencs. El recurs en primer lloc als diccionaris ha estat motivat perquè ens ha semblat que seria la manera més ràpida de veure si històricament aquesta definició ha pertangut a un mateix *bassin sémantique*¹.

En el cas català, quan volem saber alguna cosa sobre un mot o concepte, especialment la seva etimologia, solem recórrer a Joan Coromines. En el seu diccionari etimològic², el malaguanyat Coromines diu que el mot *paisatge* apareix per primer cop en el lèxic català l'any 1696, en una obra de Joan Lacavalleria³, un diccionari català-llatí. Segons Coromines, el mot s'hauria pres del terme francès *paysage* i aquesta hipòtesi ens sembla factible si tenim en compte que la família Lacavalleria, era d'origen occità i estava molt vinculada a la Catalunya Nord i que, d'altra banda, la resta de diccionaris catalans d'aquell segle ignoraven el mot que estem estudiant o li donaven significats radicalment diferents.

Per a Joan Lacavalleria, un "*pais*" era el país natal, la pàtria, la terra o el lloc de naixement; l'autor també utilitzava el terme per referir-se a una regió. Alhora, el *paisatge* era una "*tirada de pais*": *terra plaga*; en aquest cas el mot *tirada* s'hauria de prendre en el sentit d'alguna cosa que es fa sense discontinuïtat, una extensió. Lacavalleria també donava un segon sentit: el del mot *paisatge* en el terreny de la pintura: "*Topographica pictura*.

¹ Prenem el concepte de *bassin sémantique* de Durand, Gilbert: *Introduction à la Mythologie. Mythes et sociétés*. Paris, Albin Michel, 1996. Especialment pàgines 79-130.

² Coromines, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* Barcelona, Curial edicions catalanes, 1980

³ Lacavalleria et Dulach, Ioanne: *Gazophylacium catalano-latimum, dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens, CVI subijctur irregularium verborum elenchus* Barcelona, apud Antoniu Lacavalleria, 1696

Picturae topographicae ludicrum Picturae topographicae exemplum. Topographice ludicrae pictura. Diversorum locorum picta descriptio".

El fet que Lacavalleria parli d'un *tirada de país* reafirma la hipòtesi que estem davant d'un gal·licisme, perquè en francès el mot *paysage*, a diferència del català i del castellà, ja tenia aquest sentit a la fi del segle XVII¹. En canvi, per als catalans d'aquell moment, el significat de *paisatge* encara no havia deixat de referir-se al món de la pintura. Per si això fos poc, una mica més tard, vers 1700, Pere Torra² publicarà un altre diccionari català-llatí en què el mot *paisatge* no apareix. Cal dir que aquesta inexistència era el més normal en aquella època. Per a Torra, la pàtria, el *solum natale*, era també el "*Pahis*". Però alhora, el mot *pahis* guardava el sentit de *topographica pictura*: "*Pahis, ço es quadro. Simulacrum, i, pictura*"³. Aquesta paraula està precedida d'un signe que indica que es tracta d'una entrada introduïda en la darrera edició del diccionari. Es clar, doncs, que el mot *paisatge* resta encara d'ús rar i molt recent per al català. Excepció feta de Lacavalleria, el mot no existeix o és ignorat. D'altra banda, cal recordar que, per parlar d'una regió o de la pàtria, com per parlar d'una certa forma de pintura, calia parlar d'un *país*. Un *paisatge* era una forma de pintura concreta i només per a Lacavalleria s'igualava a una extensió de terreny. Aquest fet no és cap excepció: el mateix passava amb el castellà.

3. 1. 2 - País i paisatge en castellà

Segons Fernando Marías⁴, en castellà el terme *paisaje* apareix l'any 1560 (gairebé un segle i mig abans que en català) en el *Comentario de la pintura* de Felipe de Guevara. En aquesta primera aparició del mot ja trobem que a la pintura de paisatge se l'anomena "*agrícola*" i més endavant de "*yerbas*". Per a Felipe de Guevara:

*"La compañía que dije de la agricultura parece no sólo aneja a la pintura sino necesaria, pues ella trata y rodea tanta parte de la naturaleza, de la cual la pintura toma imitación, como son hierbas, flores, árboles, frutos varios, paisajes, perspectivas, aves cuya morada y posada es el aire, florestas y sabandijas y otras que a vueltas de todas estas la naturaleza cría, de las cuales la fantasía del pintor o del que ha de juzgar bien o mal de la pintura toma su imitación"*⁵.

En el castellà, tal com hem vist que passava en el cas català, el mot *paisatge* neix, doncs, en l'àmbit artístic per designar una certa manera de representar (pintar) parts del medi ambient. Nogensmenys, seguirà conservant aquest sentit fins a l'actualitat, tot i que a partir d'un moment –que aquí ens interessa especialment de descobrir– s'emprarà per designar una part concreta del medi ambient, i no una forma de pintura. Al segle XVIII, el

¹ Franceschi, Catherine "Du mot *paysage* et de ses équivalents dans cinq langues européennes" in *Les enjeux du paysage* Brussel les, Édt Ousia, 1997 Pàg 75-111

² Torra, Petro *Dictionarium seu thesaurus catalano-latimus, verborum, ac phrasium* Barcelona, Officina Typographica Raphaelis Figueró, [circa 1700]

³ Torra, Petro *Dictionarium seu thesaurus catalano-latimus, verborum, ac phrasium* Op cit

⁴ Marías, Fernando 'El Greco y el paisaje español del siglo XVI' in *Los paisajes del Prado* Madrid, Edt Nerea, 1993 Pàg 91

⁵ Citat per Calvo Serraller, Francisco "Concepto e historia de la pintura de paisaje" in *Los paisajes del Prado* Madrid, Edt Nerea, 1993 Pàg 17

diccionari de la Real Academia Española publicat l'any 1737 donava al mot “pais” l'accepció d'una pintura en què s'haurien pintat viles, llocs, fortaleses, cases de camp i campanyes. La seva traducció llatina era *pictura agrestis*. Aquest diccionari, per explicar el sentit del mot *país*, remetia a Antonio Palomino i al seu *Museo pictórico y escala óptica* i a Calderón de la Barca (*El pintor de su deshonra*). No hem estat capaços de trobar la cita que el diccionari dóna com escrita per Calderón; potser és que la referència és equivocada. De qualsevol manera, el diccionari posa en boca de Calderón:

“Seis dias há que en un país
se desvela cuidadoso,
siendo la obra de seis días
de sus virtudes el colmo”¹.

En aquest cas, el “pais” és el resultat del treball continuat durant sis dies d'un pintor. Antonio Palomino va acabar de donar-ne l'accepció en el seu tractat de pintura. *El museo pictorico y escala optica* és una obra de 1715 que en diferents punts fa ús del mot *país* en el sentit de pintura que representa el que avui dia diem un paisatge: a la part de Sòria, segons l'autor, hi hauria *países*, amb uns arbres tan ben traçats que seria molt interessant que els pinzells els imitessin. Una mica més endavant diu:

“El agua en sus cristalinos espejos, retrata cuanto se le o pone, formando un vistoso país (especialmente en la quietud de un estanque) donde nos delinea los árboles frondosos; las montañas remotas, el cielo con sus nubes, y demás accidentes, que la hermosean (...)”².

És el reflex dels arbres, de les muntanyes, del cel amb els seus núvols el que forma un *vistoso país*, però aquest país s'ha de prendre en el sentit d'un paisatge pictòric.

Diguem, també, que els diccionaris castellans posteriors continuen a mantenir la sinonímia entre el *país* i el *paisatge*, fins al punt que els de la Real Academia Española donen les dues accepcions. Així s'arriba a la fi del segle XVIII. En l'edició de 1780, un *país* és una,

“Region, reyno, provincia, ó territorio. [En llatí:] Regio”³.

Però també:

“La pintura en que estan pintados villas, lugares, fortalezas, casas de campo y campañas. Pintase en lienzos mas anchos que altos, para que

¹ *Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua, dedicado al Rey Nuestro Señor Don Phelipe V (que Dios guarde) a cuyas expensas se hace esta obra* Compuesto por la Real Academia Española. Madrid, Imp de la RAE, 1737.

² Palomino de Castro y Velasco, Antonio. *El museo pictorico y escala optica* Madrid, Lucas Antonio de Bedmar, Impresor del Reyno, 1715. Pàg. 297 de la reedició de 1947 Madrid, M. Aguilar, editor.

³ *Diccionario de la lengua castellana compuesto por la Real Academia Española, reducido a un tomo para su mas fácil uso* Madrid, Joaquin Ibarra, 1780

*comprendiendo mas horizonte se puedan variar mas los objetos. Pictura agrestis, subdialis*¹.

I un paisatge (escrit *paysage*) seria un “*Pedazo de pais en la pintura*”, el que en llatí es traduïa per *subdialis* o, en altres edicions, *topia*.

Com veiem, fins a aquest moment el castellà ha conservat el sentit originari que igualava el *paisatge* a un tipus determinat de pintura. Ara bé, més o menys en aquell final del segle XVIII les coses havien de canviar d'una manera important: tot i que el diccionari d'Esteban de Terrenos (1788) seguia donant com a sinònims els mots *país* i *paisatge*, en aquesta obra es va produir un salt molt important: el paisatge també podia ser l'aspecte d'un país:

*“Pais, paisaje, la vista o aspecto de algun pais, y en la pintura las arboledas, y casas de campo. Fr. paisaje [sic]. Lat. Amoenorum locorum coloribus descriptio. It. Paese, pittura”*².

Per primer cop a Espanya un autor, Esteban de Terrenos, diu que el *país* i el *paisatge* són allò que es veu d'un cop de vista; d'aquesta manera el seu diccionari remet el lector al concepte de “*vista*”, i aquest fet ens resulta molt important perquè és un magnífic indicador de la nova mediança el sorgiment de la qual volem estudiar. Bo i que, per a ell, el paisatge en la pintura continua anomenant-se *país*, i que de nou ens reenvia a Palomino - per a qui era un tros de país en el sentit pictòric-, el gran salt ha estat fet: anomenant *paisatge* el que abans era país (una porció d'espai) s'acabava d'instituir una nova representació del medi natural.

El castellà del segle XIX continuarà a copiar el que ja hem vist. Només ens interessa remarcar que el diccionari de Nicolás María Serrano³ (1881) parlarà del paisatge com d'un gènere pictòric i en farà una petita història. Per a ell, en aquest sentit, un *paisatge* era una pintura o un dibuix que representava una part del “*campo*”, de la campanya o de la natura muda. Aquest objectes que es podien convertir en paisatges, pintant-los o dibuixant-los, són molt reveladors de la mediança moderna: allò que valia la pena de ser pintat era el camp, la campanya i, com veurem més endavant (3.2), en menor mesura, la natura salvatge.

Per al *Diccionario enciclopédico hispano-americano de literatura, ciencias y artes* (1894) un *país* continua essent el mateix, és a dir, una pintura. El Diccionari cita un altre cop Palomino i aporta un text de Jovellanos en què aquest parlava d'una obra pictòrica que representava un “*pais bucólico*”, *país* pres en el sentit d'una pintura de paisatge. Com veiem, país i paisatge tenen, al segle XIX, sentits sinònims i ja s'utilitzen indiferentment per referir-se tant a una part del medi ambient com a una forma de pintura. En aquest sentit, cal remarcar que també hi trobem el mot *paisista*, pres com a sinònim de *paisajista*, la persona que pinta paisatges o països. El *paisista* és el “*pintor de països*” segons el diccionari. Aquest mot va ser utilitzat, entre altres casos, en l'obra sobre les coves de

¹ *Diccionario de la lengua castellana compuesto por la Real Academia Española, reducido a un tomo para su mas fácil uso* Madrid, Joaquin Ibarra, 1780.

² Terrenos y Pando, Esteban de: *Diccionario castellano con las voces de las ciencias y artes y sus correspondientes en las tres lenguas francesa, latina é italiana*. Madrid, Imp de la v. de Ibarra, 1788.

³ Serrano, Nicolás María (dir): *Diccionario universal de la lengua castellana, ciencias y artes Enciclopedia de los conocimientos humanos* Madrid, Astort hermanos, editores 1881

Montserrat de Víctor Balaguer per qualificar un dels seus acompanyants, a qui amaga sota la sigla T,

“(…) ese joven paisista al que su conciencia de pintor y su decidido amor al arte, reservan un bello porvenir”¹.

Al segle XVIII, doncs, el castellà dels diccionaris fa el salt d'anomenar paisatge a una part del medi natural: aquest és el primer i més clar indicador de la nova mediança el sorgiment de la qual volem estudiar. En el proper apartat veurem que això es va produir força més tard.

3. 1. 3 - El paisatge en català a l'època contemporània

Després d'aquest parèntesi per parlar del cas castellà, tornem a la història del paisatge en la llengua catalana. Al segle XIX els diccionaris catalans prenen com a model els castellans i fins a cert punt obliden el precedent de Lacavalleria: també per als catalans *paisatge* era sinònim de *país* i es referia a una forma de pintura o a una regió, encara no a l'aparença del medi ambient.

En aquest sentit, “Una societat de catalans” (tal com es feien dir) publicarà, l'any 1839, un diccionari català-castellà-llatí-francès-italià en què el mot *país* volia dir alhora regió o país i la pintura que representa “(...) vilas, fortalesas, campinyas, tros de terra”². Paisatge, doncs, és també sinònim de país, i la campanya n'és el seu objecte preferent. En el mateix sentit, un altre diccionari català-castellà publicat l'any 1847 insistirà en el fet que un país és una “*Pintura que representa campinyas, etc.*”³. El paisatge en la pintura és un tros de país.

No són aquests els únics casos perquè el mateix sentit apareix en el diccionari popular de Josep Aladern (1906), però en aquest cas també veiem que el paisatge té alguna cosa a veure amb la vista:

“Tros de país que's pot distingir ab la vista. Pintura que representa un tros de país”⁴.

Aladern fa, en el cas català, el salt qualitativament decisiu d'anomenar paisatge una certa mirada del medi ambient. Ja no som davant d'una forma de pintura, sinó d'un fet suposadament “natural”. Finalment hem arribat a una inversió transcendental de la tendència històrica: pocs anys més tard, per a Josep Fiter (1912), un paisatge serà una “*pintura que representa un paisatge*”⁵. La tautologia del paisatge (*un paisatge és un paisatge, un paisatge representa un paisatge*) institueix una nova realitat, que, com tota forma institucionalitzada, se'ns presentarà com al més natural del món. En el nostre cas,

¹ Balaguer, V *Las cuevas de Montserrat* Barcelona, Salvador Manero, Editor, SD Pàg 16

² *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià Per una societat de Catalans* Barcelona, imp Joseph Torner, 1839

³ D y M *Diccionario catalan-castellano, redactado en vista de cuantos se han publicado hasta el dia* Barcelona, Agencia Médica Catalana, 1847

⁴ Aladern, Josep *Diccionari popular de la llengua catalana Catalunya, Mallorca, Valencia, Andorra, Rosselló, Sardenya, Llenguadoc, etc* Barcelona, Francisco Baxarias, editor, 1906

⁵ Fiter, Josep *Enciclopedia moderna catalana* Barcelona, Josep Gallach, editor [circa 1913] 5 toms

potser més que en cap altre, el paisatge -que és una forma de mirada- acaba convertint-se en un conjunt d'elements naturals. Finalment, doncs, l'objecte pintat, que al principi era anomenat com l'objecte d'inspiració (*país*), acabarà per donar nom al mateix objecte "real". A la fi, el paisatge és alhora representació i objecte representat. Nogensmenys això és el que farà Pompeu Fabra¹ en el seu diccionari (1932). Anotem que trobaríem la mateixa tendència en el castellà².

Més enrere hem tingut la possibilitat d'insinuar que molts dels objectes que formaven els paisatges o els països eren camps o campanyes. Continuant amb això, ara hi volem aprofundir i demanar-nos quin tipus de medi ambient era susceptible de convertir-se en paisatge, perquè podem estar segurs que al segle XX català el mot *paisatge*, a més d'una pintura, serà també un terreny, una terra o regió, però no una regió qualsevol:

"*Terra plantada de vegetació*", diu Fiter³.

"*Extensió de terra plantada d'arbres o altra vegetació*", dirà un altre diccionari⁴, vers 1911.

En resum, els diccionaris són clars: tant a l'edat moderna com a la contemporània, la campanya gairebé sempre formava part del paisatge; les muntanyes, quasi mai. Des d'aquest punt de vista, el paisatge ha conservat sempre el sentit que tenia per a Joan Lacavalleria: "*tirada de país*", que traduïa com "*terrae plaga*". Un paisatge havia de ser, des del segle XVII, pla, perquè aquest és el sentit profund que el mot llatí *plaga* (extensió) tenia per a Lacavalleria. Aquesta significació queda clara quan Lacavalleria parla de "*campestris plaga*" i tradueix aquesta expressió per un *país pla*. I pla, per a ell, remetia al món agrari, com es veu en l'expressió "*devastar el país pla*" que tradueix com "*Agros populari, vel, devastare*". Alguna cosa remet el paisatge al món agrícola i això es reforça pel fet que Lacavalleria dona com a sinònims els mots "hort" (*hortus*) i "jardí", el primer amb un sentit recreatiu, identificació sobre la qual haurem de tornar de seguit. En el mateix sentit, l'any 1627 el frare rossellonès Miquel Agustí havia escrit el seu *Llibre dels secrets de agricultura*, obra en què també es parla tant de l'hort o "*Jardi delas herbas de menjar*", com de l'hort en sentit d'espai "(...) *fornit y adornat de diverses maneres de flors*"⁵. La bellesa natural es trobava tant en el jardí com en la campanya, al segle XVII.

El paisatge era, doncs, una qüestió vinculada al món agrari i rural percebut com a cosa agradable i útil; en l'origen, el mot *paisatge* en català tenia alguna cosa que el remetia al món agrícola representat en termes estètics⁶ (aquest fet no era gens estrany en el context europeu). Excepte per a Lacavalleria, per a qui també "(...) *Les collades i les rieres donan molta amenitat á aquell país*"⁷, en general, el paisatge bell no es vinculava a les mun-

¹ Fabra, Pompeu *Diccionari general de la llengua catalana* Barcelona, A López Llausàs, editor, 1932

² Per a Maria Moliner un paisatge és una extensió de campanya que es veu des d'un punt de vista, la campanya considerada com a espectacle o bé la pintura que representa una extensió de campanya

³ Fiter, Joseph *Enciclopedia moderna catalana* Op cit

⁴ *Diccionari de la Llengua Catalana ab la correspondència castellana* Barcelona, Salvat y comp, entre 1910 i 1912

⁵ Agustí, Miquel *Llibre dels secrets de agricultura casa rustica y pastoril* Barcelona, Est. Esteve Liberós, 1617 Pàg 22

⁶ Segons Alain Roger, "() *jusqu'au XVIIIe siècle, le seul paysage que connait et apprécie l'Européen est la Campagne, soit une nature cultivée, dans l'acceptation étroite du terme fertile, domestiquée L'autre, la sauvage, ne suscite que l'ennui, sinon l'appréhension ()*" (Roger, Alain "Ut pictura hortus Introduction à l'art des jardins" in Dagognet, François (dir) *Mort du paysage? Philosophie et esthétique du paysage Actes du colloque de Lyon* Seyssel, Champ Vallon, 1982 Pàg 95-108)

⁷ Lacavalleria et Dulach, I *Gazophylacium catalano-latimum* Op cit

tanyes, sinó al món agrícola. Essent així, la muntanya difícilment en formava part. Per a Miquel Agustí, la muntanya bella era la muntanya conquerida per l'agricultura dels fruiters, com encara ho serà al segle XIX per a Balaguer, per posar un únic exemple (vegeu més endavant, apartat 3.3). El text d'Agustí és molt clar:

“Lo siti del Hort per los arbres de fruyta ha de estar mes prest posat en lloch de alguna costa, muntant en alt tenint comoditat de aygua, que no à la plana, no per altre, sino que aquell assiento es millor ayre, mes eminent y gracioso, per la agradable contemplacio y divers contento que hom ne pot prendre, per la perspectiva, que se veu millor, com tambe que les costes y alturas tenint bona mare de terra, son mes aptes per plantar los arbres de fruyta, que no à la plana: porque los plantats à la plana, si son plantats molt prop la hu del altre, se danyen per la hombra que ells matexos se donen: los plantats à las muntadas al contrari, per lo que hu sobrepuja al altre sens ferse ninguna hombra. Aquest Hort de arbres posat en muntada, ha de esser posat millor à la part enves lo Septemtrio, que no enves lo mig dia, à fi que lo Sol li do millor, (y de les finestres de casa se puga gozar de la sua gallardia, y bellesa)] per que los arbres de fruyta desitjan molt la calor del sol”¹.

El fet que la muntanya en ella mateixa no formés part del paisatge va suposar que alguns autors, quan varen voler fer una descripció de certes muntanyes (però especialment de Montserrat perquè -com veurem- aquest massís va ser pràcticament l'única raonada catalana estimada com a “paisatge” o protopaisatge durant l'edat moderna), hagessin d'optar per parlar en altres termes. En comptes d'un paisatge, el *Fenix de Cataluña* parlava del nostre país com d'un “*Hermoso Mapa*”² i el *Compendio historial* de la “*Descripcion o diseño de la montaña*”³ de Montserrat. Però semblaria, i això és molt significatiu, que el mot més utilitzat va ser *Pintura*. De fet, Josep Vicente del Olmo definia la geografia com una “(...) imitacion de la pintura, que describe aquella parte de Tierra descubierta con las circunstancias necesarias para la universal noticia della”⁴. Descriure era pintar, però pintar volia dir descriure en funció d'uns criteris que a ningú no se'ns escapa que eren, o podien ser, estètics.

La primera vegada que hem trobat el mot *pintura* en aquest sentit descriptiu aplicat a la muntanya de Montserrat és en la *Perla de Cataluña* (1677) de Gregorio Argaz. Aquest autor dóna per títol del primer capítol de la seva obra “*Sitio, pintura, y altura de la montaña de Monserrate*”⁵. Al segle XVIII, Pere Serra i Postius també parla de la “*Pintura de la Montaña*” i després diu que Pujades (o Roig, en un altre passatge) la “*pinta*”⁶, volent dir que la descriu, d'una determinada manera. Aquesta obra correspon al darrer quart del

¹ Agustí, Miquel *Llibre dels secrets de agricultura casa rústica y pastoril* Op cit Pàg 23

² Felru de la Peña, Narciso *Fenix de Cataluña Compendio de sus antiguas grandezas y medio para renovarla* Barcelona, 1683 Pàg 1 (Reeditat l'any 1975 per Editorial Base)

³ Anònim *Compendio historial, o relacion breve del portentoso santuario y camara angelical de Nuestra Señora de Monserrate* Barcelona, Juan Jolis, impressor [1758] Pàg 1

⁴ Olmo, J V del *Nueva descripcion del Orbe de la tierra* València, 1681 Pàg 1

⁵ Argaz, G de *La Perla de Cataluña* Op cit index

⁶ Serra y Postius, Pedro *Historia verdadera de la aparicion de Nuestra Señora de Monserrate, y los condes de Barcelona, con los sucesos estraños, y maravillosos de la Infanta Doña Riquilda, y el Ermitaño Fray Juan Guarín (sic) Sacada de muchos, y graves Autores, como Pujadas, Diago, Domenech, y otros Historiadores del Principado de Cataluña* Barcelona, Pablo Campins Impresor, S D Pàg 2 i 6

segle XVIII, moment en què trobem dues noves aparicions del nostre concepte. Una d'elles en l'índex de l'opuscle d'Hilario Santos, en què es parla de la "*Pintura de la Montaña*". En el text, més endavant, diu

*"Baste ya de la Aparicion de Maria de Monserrate, de la pintura de su Sagrada Imagen, y de su Santa Montaña (...)"*¹.

L'altra aparició és una mica enganyosa, perquè es tracta de la mateixa obra, però aquesta vegada publicada a Còrdova, canviant el nom de l'autor. En aquest nou cas, l'índex parla de la "*Descripcion de la Santa Imagen, y su hijo. Pintura de la Montaña*"². Tanmateix, en la seva visita a Cardona, a la darrereria del segle XVIII, Francisco de Zamora deia que "*(...) es difícil hacer una pintura exacta (...)*" de les seves salines³. Trobem també la utilització de la paraula *pintura* en un sentit de descripció d'una situació en la *Cartilla Rústica* de Joaquim Verdager⁴. Aquest ús també ha estat trobat en el francès de la fi del segle XVIII: el *Voyage pittoresque de la France* diu:

*"M. l'Abbé Palassou fait une peinture exacte & pittoresque de l'ensemble de ces montagnes [del Rosselló] & de la plaine qu'elles renferment"*⁵.

L'ús del mot *pintura* per referir-se al que avui dia anomenem *paisatge* és molt significatiu i ens permet parlar d'una representació estètica de Montserrat (o d'altres indrets) que està latent, però que no acaba de mostrar-se per manca del mot adequat. La utilització d'aquest mot institueix la realitat natural, especialment Montserrat, en un protopaisatge en el sentit proposat per Alain Roger i això permet afirmar que, si bé algunes persones valoren estèticament algunes muntanyes, encara no s'ha inventat el mot per parlar d'aquest tipus de relació mesològica. Certament és difícil (si més no per a nosaltres) parlar de la muntanya en termes de bellesa estètica sense recórrer al concepte de paisatge, però el cas de Montserrat ens demostrarà que això era possible (vegeu els apartats 4.1 i 4.3). Cal remarcar, tanmateix, que en el cas català pràcticament només hem trobat aquest mot emprat en el sentit que estem estudiant per referir-se a la muntanya de Montserrat; molt significativa és la seva absència a l'hora de parlar de l'alta muntanya, el Pirineu especialment. Més endavant veurem que aquesta diferència quant a la qualificació de Montserrat és analògica amb el fet que aquesta va ser la primera muntanya catalana vista en tant que protopaisatge.

¹ Santos Alonso, Hilario *Historia verdadera de la aparicion de nuestra Señora de Monserrate, y los condes de Barcelona, con los sucesos estraños y maravillosos de la Infanta Doña Riquilda, y el Emitaño Fr Juan Guarin Sacada de muchos, y graves autores, como el Dr Serra, Pujadas, Diago, Domenech, y otros Historiadores del Principado de Cataluña* València, Imp de Agustin Laborda, 1772 Index i Pàg 9

² Martin, Manuel Josef *Historia verdadera de la aparicion de nuestra Señora de Monserrate, y los condes de Barcelona, con los sucesos estraños y maravillosos de la Infanta Doña Riquilda, y el Ermitaño Fr Juan Guarin Sacada de muchos, y graves autores, como el Dr Serra, Pujadas, Diago, Domenech, y otros Historiadores del Principado de Cataluña* Córdoba, Imp Rafael Garcia Rodriguez, S D Pàg 3

³ Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Barcelona, Curial, 1973 Pàg 125

⁴ Salanch [i Verdager], Joaquim *Cartilla rústica ó sean principios de agricultura práctica sacados de las obras mas recientes que se han publicado sobre este arte y de las prácticas de algunos países mas adelantados en ella* Barcelona, Imp del Diario de Barcelona, 1859 Pàg 87

⁵ *Voyage pittoresque de la France, avec la description de toutes ses provinces, ouvrage national dédié au roi Par une société de Gens de Lettres Province du Roussillon* Paris, chez Lamy, Libraire, 1788 (segona edició) L'aprovació és de 1784 Pàg 147

Quant al mot *paisatge*, emprat en el sentit de representació del medi natural i no com una especialitat concreta de l'art de la pintura, hem de dir que només l'hem trobat en el català des del darrer terç del segle XIX (vegeu el capítol 5.2.2). En el cas castellà, aquest ús és força anterior. Aquesta absència és molt indicativa de la mediança que l'élite cultural catalana de l'edat moderna tenia establerta amb el seu medi natural.

Resum:

La muntanya difícilment formava part de les definicions de paisatge que apareixen en els diccionaris catalans i castellans de l'edat moderna i inicis de la contemporània. Aquestes es referien amb molta més facilitat al món agrari que no a la natura salvatge. Des d'aquest punt de vista, la relació mesològica catalana fins al segle XIX era de tipus no paisatgístic o prepaisatgística.

Ara bé, la utilització, a partir d'un cert moment històric, del mot *pintura* per descriure parts de Montserrat esdevé reveladora d'una nova realitat ecosimbòlica que està sorgint amb la modernitat. Des del moment que trobem aquest mot (i altres indicadors que repassarem més endavant) podem parlar d'una relació protopaisatgística amb certes parts del medi natural català durant l'època moderna.

A partir d'un segon moment alguns autors varen sentir la necessitat de descriure els llocs de què parlaven i de donar a aquesta forma de discurs un nom. Va ser llavors que, de nou, es va manllevar una paraula del món pictòric (*paisatge*) per referir-se a l'aparença de certs indrets o coses.

Des del nostre punt de vista, l'ús dels mots *pintura* i *paisatge* ens permet dir que estem davant d'una representació de la natura en tant que cosa agradable, estètica; una realitat ecològica que esdevé alhora obra d'art contemplable i admirable. Una nova realitat ecosimbòlica, en definitiva.

3. 2 - L'estima del món fèrtil i productiu

Després del repàs que hem fet al significat del mot paisatge, podem mantenir amb certa facilitat la hipòtesi que durant l'edat moderna el món natural agradable era el marc rural i no tant la muntanya; a la natura que avui dia diríem *natural*, aquella gent preferia la natura humanitzada.

Si en el capítol precedent hem fet un repàs al primer criteri que Berque proposa per definir una societat com paisatgística o no, el segon criteri que aquest autor considera més rellevant és l'existència de cants lloant la bellesa del medi natural que permetin constatar aquesta nova mediança. En aquest punt hem de veure com, continuant amb el que hem vist en el capítol anterior, existeixen aquests elogis per al marc rural agrícola conreat i, en canvi, són molt escadussers per a les muntanyes enteses com avui dia les entenem.

La tendència a estimar el marc agrari havia tingut alguns precedents a l'edat mitjana. Sense voler-hi aprofundir, i tot remarcant que es tracta d'una al·legoria, citem de passada el cas de la poesia castellana de Berceo (segle XII-XIII), en la qual el prat¹ és un lloc molt delitós, un prat que es vincula directament a la idea del paradís terrestre. En el mateix sentit, a la Catalunya de la segona meitat del segle XV, mossèn Gras va escriure la *Tragèdia de Lançalot*, obra en què llegim com aquest,

“(...) sovent recerca los delitosos boscs e les perilloses e ja per ell molt acaminades afluorests, on ara jaent a la riba d'una clara e destil·lada font, ara en algun verd e delitós prat (...) defuig el combat (...)”².

En el període que estem estudiant, com durant l'edat mitjana, jardí i paradís formen part d'una mateixa idea³, una imatge que durant molts segles va dur també associada la idea del camp, perquè, com hem vist una mica més enrere, l'*hortus* era alhora l'hort i el jardí, representats ambdós a imatge i semblança del paradís. De fet, l'origen etimològic del

¹ “Yo maestro Gonçalvo de Verçeo nomnado/ Iendo en romeria caeçi en un prado/ Verde e bien sençido, de flores bien poblado./ Logar cobdiçiaduero pora omne cansado

Daban olor soveio las flores bien olientes./ Refrescavan en omne las caras e las mientes./ Mancavan cada canto fuentes claras corrientes./ En Verano bien frias, en yvierno calientes

Avie hi grand abondo de buenas arboledas./ Milgranos e figueras, peros e manzanedas./ E muchas otras fructas de diversas moneas./ Mas non avie ningunas podridas nin azedas

La verdura del prado, la olor de las flores./ Las sombras de los arbores de temprados sabores/ Refrescaron me todo, e perdi los sudores. / Podrie venir el omne con aquellos olores

Nunqua trobé en sieglo logar tan deleitoso./ Nin sombra tan temprana, ni olor tan sabroso / Descargue mi ropiella por iazer más viçioso, / Poseme a la sombra de un arbor fermoso

Yaziendo a la sombra perdí todos cuidados./ Odí sonos de aves dulces e modulados / Nunqua udieron omnes organos más temprados./ Nin que formar pudiesen sones más acordados

El prado que vos digo avie otra bondat / Por calor nin por frio non perdie su beltat./ Siempre estava verde en su entefredat./ Non perdie la verdura per nulla tempestat”

(Berceo *Milagros de Nuestra Señora* Madrid, Espasa-Calpe, 1979)

² Citat en Ruiz i Calonja, Joan *Retaulle de la vida medieval Textos catalans coetanis* Barcelona, Barcanova, 1990 Pàg 280

³ Només cal dir que Isidor de Sevilla en el llibre XIV de les *Etimologies*, fa servir l'expressió *hortus deliciarum* per, pleonàsticament, traduir el mot grec *paradís* i l'hebreu d'*Eden* (Zumthor, Paul *La mesure du monde* Op cit Pàg 109)

mot *paradís* deriva del persa *Pairidaeza* per indicar un lloc tancat i és utilitzat per Xenofon per designar un parc o un lloc plantat d'arbres i no ha estat estranya la seva utilització per referir-se a l'Edèn¹. En aquest sentit, la traducció medieval d'un text del segle V parla d'un *monestir*, és a dir d'una ermita, que "(...) *avia dedins molts pous e molts orts qui.s regaven, e aquí avia de tots arbres de paradís (...)*"². Més tard, també per a Eiximenis seria quasi evident que "(...) *si paradís és en la terra, que en regne de València és (...)*"³, i només caldria recordar la bellesa que per a ell suposava la planúria de l'horta valenciana.

En general, doncs, constatem que durant les edats mitjana i moderna, el mot *paradís* va servir per referir-se al medi natural considerat agradable i amè. Però aquest paradís podia ser, per no dir que ho havia de ser, l'horta de València o un camp conreat. Així, quant l'any 1617 es va publicar el *Llibre dels secrets de agricultura*, de Miquel Agustí, aquesta obra mostrava clarament un important sentiment protopaisatgístic per la terra conreada, com ja hem vist més enrere. Agustí és molt clar: per a ell, les coses que recreen els homes i les dones són un hort fornit de flors i la terra conreada:

*"Les coses que recrean y son molt plasantas als homens, y principalment à les dones, es lo hort que sia fornit y adornat de diverses maneres de flors, que es cosa lloable y suau veure de les finestres de la casa de la Agricultura, gran part de terra ben cultivada, axi en praderia, com tambe en contemplar los bons compartiments y plasantas brodaduras en lo Hort fetas de diversas maneres de flors, y herbas, y en hoyr la suau musica de una infinitat de aucells, qui sens cessar nit y dia, se alegran de llur natural en anar de ram, en ram, de arbre en arbre, y per las brodaduras de les herbes posades per terra, sentint les suaus olors deles (sic) flors y herbas olorosas, y aço es no res en comparacio del contento [que] reb lo senyor de la casa de Agricultura apres que es exit lo Sol, y ha donat sobre la rosada tan clara, hoynt la plasant y suau musica de les Abelles qui graciosament omple lo ayre de tota dolçor y suavitat, sens les brodaduras de les herbas graciosas, de la Frigola, Torangina, Romani, Timo, Ciprer, Abrotano, y altres herbas olorosas, que totes estes coses donen gran contento à les persones"*⁴.

Si aquest cas no sembla prou clar, el de Jeroni Jorba, a final segle XVI, ho serà una mica més: ell no distingeix entre horts i jardins en parlar de les coses agradables de la ciutat de Barcelona:

*"Ni tampoco se han de dexar de contar las Huertas y Jardines, principales, de algunos señores de dentro de la dicha ciudad (...)"*⁵.

Per mostrar que Jorba entén per *huertas* el mateix que nosaltres, cal dir que, després de citar els jardins més interessants de la ciutat, explica que els dos darrers havien

¹ Roger, Alain *Court traité du paysage* Op cit Pàg 32

² Sant Rufi, Prevere *Les vides dels sants pares* Barcelona, Pub de l'Abadia de Montserrat, 1986

³ Citat en Ruiz i Calonja, Joan *Retaule de la vida medieval Textos catalans coetanis* Op cit Pàg 280-281

⁴ Agustí, Miquel *Llibre dels secrets de agricultura casa rústica y pastoril* Op cit Pàg 22

⁵ Jorba, Hieronymo de *Descripcion de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* Barcelona, 1589 Pàg 20

estat visitats pel rei Felip II i per part de la família reial, el 7 de juny de 1585. Rei i acompanyants van visitar,

“(…) *las dichas dos huertas postreras. Tambien ay muchas huertas, en aquella parte de la ciudad nombrada la Fusina, la qual es muy alegre por la diversidad de huertos, arboles y frutas, y otras verduras, con muchos arroyos de agua que ay en ella. Cerca del monasterio de Jesus (adonde ay dentro una cisterna muy linda) antiguamente havia lonjas y huertas muy hermosas segon por los vestigios se puede comprehender*”¹.

És clar, doncs, que Jorba i els seus coetanis no distingien com nosaltres ho fem avui dia la bellesa dels horts de la dels jardins. Així, prop de Pedralbes hi havia una “*huerta muy linda*”, i el procés d'identificació continuava:

“(…) *y en esta ciudad y cerca della ay muchas huertas y Jardines: y en ellos muchos y diversos retratos de tierra, los campos alegres, y diversos generos de frutas, los susodichos campos muy buenos: porque las cosas de comer y beber que se crian en ellos son muy sabrosas y por los antiguos se dixo no tenia falta de cosa alguna*”².

Com ja hem vist, també Joan Lacavalleria donava com a sinònims els mots “hort” (*hortus*) i “jardí”, el primer pres en un sentit recreatiu. No se'ns fa estrany, doncs, saber que Jorba, en tractar de Tarragona, anota entre parèntesi “*con su lindo campo*”. El diccionari de Pere Torra, vers 1700, il·lustrava la traducció del mot *camp* amb la frase “*gran plaer me dona la vida del camp*”³, és a dir, que en aquell moment era una expressió que la gent utilitzava, o si més no coneixia. En aquest sentit, un “*lloch ameno, ò delectable en que hi ha fonts, ò aygues, y arbres, ò verdor*” era, per a ell, una campanya. El mateix trobem en el *Gazophylacium* de Lacavalleria en parlar de la campanya, una planura que qualifica d'amena. Si volem saber què volia dir *amè* per a ell, l'únic exemple que en dóna és ben clar: “*Hort ameno*”⁴.

Alguns camps eren, doncs, vistos com un jardí, segurament més per a aquells que no els havien de treballar directament. Aquesta idea també la trobem a principi de segle XVII en el gentilhome Francesc Gilabert. Gilabert escriu uns *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña* en què afirma que aquest ha estat privilegiat per Déu:

“*Fundo esto en ver esta compuesta de diversos pedaços de tierra, unos montuosos y agrios, otros llanos y apacibles, unos secos, otros humedos, pero todos en su modo frutiferos*”⁵.

¹ Iorba, Hieronymo de: *Descripcion de las excellencias*.. Barcelona, 1589. Pàg. 20.

² Iorba, Hieronymo de: *Descripcion de las excellencias*... Barcelona, 1589. Pàg. 21-22.

³ Torra, Petro: *Dictionarium sev thesaurus catalano-latimus, verbarum, ac phrasium* Barcelona, Of tip R Figueró, vers 1700.

⁴ Lacavalleria, Joan *Gazophylacium catalano-latimum* Barcelona, 1696.

⁵ Gilabert, Francisco de: *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinacion de sus habitantes, y su gobierno. Dirigido a diversos Mecenas* Lleida, Luis Manescal, 1616 Pàg. 1.

Gilabert és molt clar: l'espai muntanyenc es lliga a l'agre, mentre que l'espai pla ho fa a la idea de la placidesa. Els *montes*, per ser formosos, han d'estar vestits d'arbres, evidentment arbres que donin fruits:

*“Pues los montes, [¿] donde pueden ser mas hermosos que los que el [Principado de Catalunya] tiene [?], pues ninguno dexa de estar vestido y adornado de infinita diversidad de árboles, y no inutiles; pues demas de que dan gruessa y crecida madera, abundan en toda suerte de frutales silvestres (...)”*¹.

També, a principi del segle XVII, el *Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid* parla d'un coll des d'on

*“(...) se divisa toda la vega y es una de las mas buenas y apacibles vistas de toda España”*².

Una de les millors vistes d'Espanya era, per tant, una *vega*³, malauradament espatllada pels vapors de les aigües estanyades. I és que, com mostra Esteban de Corbera, a l'entrada de l'últim quart del segle, on el terreny esdevé formós és en els intersticis que deixen els *montes*:

*“Estos montes se apartan, y dividen unos de otros para mayor belleza del terreno que se hermosea admirablemente con su variedad que desto resulta: porque dexan entre ellos especiosissimos (sic) campos, y aun regiones enteras, o de terra llana, o de Valles que forman sus vertientes. A lo primero llaman en Cataluña Planas, y las mas notables que ay en ella son la de Barcelona, de Llobregat, de Besos (...). Los Valles mas señalados son el de Aran, el de Andorra, el de Carol (...). Todos estos llanos, y Valles estan poblados con muchas Villas, lugares, y caserias, y son por extremo fertiles, y amenos”*⁴.

Per a Corbera, el que dóna bellesa al terreny català són els intersticis que deixen les muntanyes, és a dir, les valls que es presenten fàcils al treball agrícola. No creiem que resulti estrany descobrir que el capítol XII de la seva obra, referint-se a Catalunya, duu per títol *“De su fertilidad, y hermosura”*. Nogensmenys, un manuscrit de 1603 també parla *“Dela bondad y fertilidad de Cerdaña (...)”*⁵. En el mateix sentit cal anar a una de les grans falsificacions del segle XVII com fou el *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, que se suposa escrit per Joan Gaspar Roig i Jalpí (qui l'hauria volgut fer passar per una crònica medieval escrita per un suposat Bernat Boades). Aquest llibre comença fent referència a

¹ Gilabert, Francisco de *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña* Op cit Pàg 1

² [*Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid*] [Perpinyà], S D, 1627 Pàg 49

³ Segons el diccionari una *vega* és una terra plana, baixa i fèrtil

⁴ Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 58

⁵ *Description dela tierra y condado de Cerdaña* Manuscrit 184 BdC [1603] SP

“La gran fertilitat, boniquea e riquea d’Espanya (...)”¹ com a causes de les invasions que aquesta havia patit al llarg de la seva història. Tanmateix, el capítol segon de la *Historia y miracles* de Nostra Senyora de Núria de Francesc Marès duia per títol “*De la fertilitat, y amenitat de las montañas de Nostra Senyora de Nuria*”. Com veiem, fertilitat i bellesa anaven de bracet en aquell segle XVII. Aquesta va ser la raó per la qual Corbera podia trobar belles les muntanyes de Catalunya, perquè, com veurem en un altre lloc, les muntanyes en elles mateixes “(...) parece que la hazian o esteril, o desierta (...)”². Però en el cas català aquesta llei no es complia a tot arreu, i les muntanyes d’aquest país eren belles perquè, com deia Corbera,

“*Estan casi todas las montañas de Cataluña habitadas, y cultivadas siempre verdes, y hermosas con agrado, y admiracion de los que la ven. Toda ella parece una sola poblacion, porque apenas ay distancia notable sin ella. (...) Entre los riscos, y peñas, ay viñas, y sembrados bosques, y frutales, que de lexos se muestran como partos alegres, y provechosos, o de la agricultura, o de la misma naturaleza. Apartanse en varias partes los montes unos de los otros, y dexan enmedio llanos, y campos espaciosissimos, y regiones enteras de tanta fertilidad, y abundancia que ninguna de las otras Provincias de España se les aventaja, forman entre si Valles amenissimos llenos de fuentes, y varios sotos, y vegas cubiertos de flores, y frutos, que en lo agradable, y delicioso pueden igualarse a los Jardines mas curiosos*”³.

Valls, camps i jardins són, de nou, posats en el mateix nivell a causa de la seva productivitat. Aquestes són les (poques) muntanyes que estimava el segle XVII català. Idees que també trobem en l’obra de Manuel Marcillo, publicada a la fi de segle:

“*Es muy montuosa toda esta Provincia [Catalunya], sino es en algunas partidas, donde se hallan hermosissimos llanos, entre los quales son los mas apacibles los de Urgel, del Panadès, de Tarragona, de Vique, de Girona, de Rossellon, y de Cerdaña. Los Montes son altos, y vestidos de verdes, y vigorosas yerbas; cubiertos con variedad de arboles: de suerte, que no tanto parecen riscos, quanto una (sic) espeso soto. Hallase en ellos gran cantidad de hayas, varias especies de pinos, muchos robles, una infinidad de abetos, gran abundancia de castaños, y no pocos alcornoques*”⁴.

“*Esta gran muchedumbre, y diversidad de arboles, que se encuentran en los montes, y valles, por la bondad natural del terreno, y la continua frescura de las fuentes, y arroyos, que se trasminan por todas partes, hazen à esta Provincia tan donosa, y agradable, que parece aver echado toda la naturaleza el resto en perficionarla (sic). Hallase en los bosques toda*

¹ Boades, Bernat *Libre de feyts d’armes de Catalunya* Barcelona, Barcino, 1929 Pàg 31

² Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 60

³ Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 60

⁴ Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña, hecha por las naciones estrangeras* Barcelona, Imp de Mathevat, 1685 Pàg 18

suerte de caça en abundancia, y la campaña està llena de una infinidad de ganado, mayor, y menor. Y siendo tan bellos, y agradables los montes, y collados, quales seràn sus praderias, y sus valles? Estan tan entretejidas, y cargadas de flores, que no parece sino que la primavera puso alli su morada, y continuo asiento. A unas haze tan deliciosas la variedad de fuentes à otras, los torrentes, y rios”¹.

No cal fer-ne cap més comentari, indiquem només que altres autors deien el mateix amb altres paraules. El *Fènix de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña, referint-se a aquesta, afirmava, l’any 1683, que “*Lo frondoso de sus Bosques, y Montes la ilustran, y abastecen (...)*”². Entre altres elements, les fonts, els rius i les flors eren vistos positivament per Feliu, fet que junt a altres han,

“(...) sido origen cierto de sus grandes poblaciones, no solo en lo llano, y mas apacible, si en lo fragoso, y mas arrisco de sus montañas, que toda junta [Catalunya] compone una sola poblacion”³.

Pere de Marca, pocs anys més tard, també parlarà d’una,

“(...) comarca riallera d’un camp estès vers l’Espira, que s’enfila allí fins a les muntanyes del Conflent. El camí que porta a Perpinyà, per la seva sola fertilitat en una extensió de vuit mil passos és agradabilíssim degut a la gran producció de blat, vi i oli”⁴.

També parlant del Conflent Marca dirà que aquesta vall s’obre “*(...) a uns camps agradables, feraços en vi, oli i blat, i riallers a causa de les deus d’aigua perennes (...)*”. En un altre lloc parlarem de Caldes de Montbui, però aquí retindrem la imatge que en dóna l’autor de la *Marca hispànica*:

“Aquest poblat, situat dalt d’una coma, domina d’una banda els camps riallers de la comarca del Vallès, plantats d’oliveres i vinyes i productius en blat; i de l’altra, les vessants de les muntanyes, alegres de vinyars i de pinedes”⁵.

Amb això tanquem el segle XVII, una etapa en què fertilitat i bellesa formaven part d’una de les dues cares d’una moneda que es deia medi natural. No ens ha d’estranyar, doncs, que l’any 1710, quan el rei viatgi de Llinars a Hostalric ho faci a cavall, i no en carruatge, per tal de “*(...) gozar de la Campaña (...)*”. El Rei passa el dia dedicat a la caça i als “esports” nobles i s’enfila a l’ermita dels Angels (prop de Girona), “*(...) para reconocer desde alli, que es lugar que descubre, y domina todo el Ampurdàn, su amenidad, y*

¹ Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña* Op cit Pàg 19

² *Fènix de Cataluña Compendio de sus antiguas grandezas, y medio de renovarlas* Barcelona, 1683 Pàg 2-3 S’ha utilitzat la versió a cura d’Henry Kamen, Barcelona, Edt Base, 1975

³ *Fènix de Cataluña* Op cit Pàg 3

⁴ Marca, Pere de *Marca Hispànica (o País de la frontera hispànica) Versió catalana de Joaquim Icart* Barcelona, Llibreria Josep Sala i Badal, 1965 L’original és a Paris, 1688

⁵ Marca, Pere de *Marca Hispànica* Op cit Pàg 203

*situacion, de que gustò su Mag. (...)*¹. Tampoc Juan Alvarez de Colmenar, en la seva obra de 1715², no repetirà altra cosa que els mateixos tòpics que aquí hem vist sobre valls i muntanyes.

El mateix sentit el trobem en el treball que, amb el títol de *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya*, Josep Iglésies va fer publicar l'any 1963 (es tracta de la transcripció d'uns manuscrits conservats a la Biblioteca Nacional i al Palau Reial de Madrid)³. D'entrada el seu autor -que ens és desconegut- vol fer un "(...) *breve diseño del territorio de Cataluña*", que encara comprèn el Rosselló i la Cerdanya:

*"Componese esta Provincia de varias Cordilleras de elevadissimos Montes parte de ellos incultos, y asperos por ser enteramente Peñascos, y los mas aunque agigantados se permiten faciles, y tratables a la violencia del arado y demás instrumentos rústicos de labrança, pero no son tan esteriles unos, ni otros, que no se encuentren en sus entrañas jaspes muchos, y de varios colores, alabastro, diafantos, y transparentes piedras finas y preciosas, y Minerales de diferentes Metales, ostentando en la superficie abundantissima copia de hierbas, y plantas Medicinales, frondosas Arboledas, y Bosques de rusticos y frutales"*⁴.

*"Estas Montañas sirven de Circos o Vallados, á los espaciosissimos llanos, Valles y Prados, que de continuo se ofrecen, á la vista tan estraños, como admirables por su estructura. Assi que Montes, Collados, Llanos, Valles y Prados forman un todo deliciossissimo, por lo frondoso, ameno, y florido, y no menos fecundissimo por prorrumpir, en todas las especies de frutos, y demas necesario al labriego y conservacion de la vida del Hombre: De forma que nada queda á sus moradores que mendigar, á las Provincias estrañas, si que les sobra para abastezerlas de muchos generos que necessitan"*⁵.

Només amb aquest exemple ja podem dir que el segle XVIII segueix la mateixa tendència. Així, pel pla de Barcelona, Francisco de Zamora veu "(...) *las casas de campo de que abunda el llano, que ciertamente hermocean el país (...)*"⁶. Trobem el mateix gust per la terra conreada en el seu viatge a Andorra, en el moment en què, en vista del Pirineu, diu:

¹ *Diario del viage del Rey nuestro señor (dios le guarde) que executò para Gerona, y otras partes del Principado, aviendo salido de Barcelona à 8 de Enero de 1710* Barcelona, Rafael Figueró, Impressor del Rey, 1710

² Alvarez de Colmenar, Juan *Les delices de l'Espagne & du Portugal* Leide, Chez Pierre Vandera, 1715

³ Josep Iglésies ens fa saber que segons Font i Sagué aquest manuscrit seria degut a la ploma d'un desconegut doctor Clarassol, però Font no explica els motius d'aquesta atribució ni dóna cap dada sobre la seva vida o obra. De qualsevol manera, sembla clar que l'autor seria un català que havia viscut a Barcelona. L'obra podria datar-se a les darreries de 1737 i possiblement fou llegida en una sessió d'alguna acadèmia madrilenya, potser l'Academia Naturae Curiosorum, que desaparegué l'any 1834 en crear-se la de Ciencias Naturales (Iglésies, Josep "Preliminar" en *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963 Pàg. 5-8)

⁴ Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Op. cit. Pàg. 9

⁵ Iglésies, J. *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Op. cit. Pàg. 10

⁶ Excursió a Collserola, 19 de març de 1785. Zamora, F. de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Barcelona, Curnal, 1973 Pàg. 31

“No puedo ponderar cuan buen efecto hacen a la vista aquellos terrenos, su desigualdad en cañaditas y montañitas allanadas a escalones y, sobre todo, la multitud de filas de cepas con árboles nanos de hueso y algunos nogales en los intermedios, que como dejan fajas de tierra entre ellas forman unos dibujos que asombran, y mil caprichos de entradas y salidas que no se cansa de mirarlas, y es difícil de describirlas”¹.

En un altre viatge, aquest cop a Granollers, Vic, Olot, Camprodon, Puigcerdà, Berga i Manresa, fet durant l'agost de 1787, en visitar el castell de Savassona, Zamora descobreix agradables vistes sobre les muntanyes de la rodalia de Núria, la vall de Querol i de Coma de Vaca, amb Berga a l'altre costat. Amb tot,

“Aumenta más la hermosura de estas vistas el ver que cada casa de campo tiene un montecito de encinas o robles, árboles frutales, terreno de cultivo, huerto, cáñamos de secano, tardanías, un hatajito de ganado, yeguas y vacas, burras, cerdos, palomas y gallinas (...)”².

És, més o menys, la mateixa tendència que trobem en la *Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr. Antonio Bosch*. Antoni Bosch i Cardellach (1758-1829) va escriure aquesta *Idea* entre 1787 i 1804, segurament amb posterioritat a 1795³. En ella, l'autor reprèn el tema de Caldes de Montbui en els següents termes:

“Su campiña es deliciosísima por los grandes olivares y viñas de que está plantada: en todas partes abundan los rosales y cerezos: y aunque su huerta solo ocupa como una septima parte de su distrito, con todo sus hortelanos se aprovechan bien de sus verduras y frutas que transportan a todos los pueblos comarcanos, y de aquí salen las cerezas que abundan en todas nuestras plazas y la mayor parte de las de Barcelona. De la misma huerta salen también todas las rosas que para los muchos usos médicos buscan nuestros botánicos de 6 á 8 leguas alrededor”⁴.

En el mateix sentit, i amb això entrem al segle XIX, Rafael d'Amat, baró de Maldà, a principi del segle XIX, en la seva anada a Vic, parla de la *“deliciosa Plana de Vich”*⁵:

“Acabats que hem hagut la empadrada pujada de Sant Antoni, se'ns han luego axamplats los esperits veyent ya principi de Plana de Vich y distants las montañas de son circuhit, ab una molt agradable fresca, veyent ya la

¹ Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Op cit. Pàg 145

² Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Op cit. Pàg 63

³ De la introducció de Pere Roca i Garriga a Bosch y Cardellach, Antoni: “Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr. Antonio Bosch” *Quaderns d'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach*, núm 15, segona sèrie Volum V Sabadell, 1967-1974

⁴ Bosch y Cardellach, Antoni: “Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr. Antonio Bosch” Op cit. Pàg 12

⁵ Baró de Maldà *Exili de Barcelona i viatge a Vic (1808)* Barcelona, Pub Abadia de Montserrat, 1991 Pàg 88

posada y Hostalets de Balaña y, a la izquierda, a un quart distant de dits Hostalets, la parròquia y campanar de Balaña a la falda de la montaña”¹.

Pocs anys després, en 1815, el subninent de la Compañía de Guías del Ejército de Observación de los Pirineos Orientales, Andrés Senjaume, escribia una descripció topogràfica del camí de Barcelona a Girona que es conserva inèdita a l'AHCB. La seva descripció necessita pocs comentaris:

*“Seria en vano el intentar describir la hermosura del llano de Barcelona; campo en quien el entendimiento mas puede explicarse con efectos de admiracion que con expresion de la pluma o de la lengua. Todas las gentes asi Española como Estrangeros que lo han reconocido, publican desinteresadamente ser el país mas delicioso, pintoresco y comodo de quantos contiene la tierra en su superficie. Todos confiesan haberles sorprendido la **belleza de este campo, cuya fecundidad fomentada por la excelente agricultura de aquellos Labradores, transforma toda su vasta campiña en un jardin delicioso.** El numero de edificios aislados, de arrabales y pueblos es de tal manera prodigioso, que mirado desde el mar, se confunde con la continuacion de la ciudad toda la extension del campo de Barcelona; siento tal el gusto y magnificencia de las casas de verano, que por su lujo y grandeza pueden muy bien compararse a un grande y majestuoso palacio”.*

“Lo frondoso de su vasta campiña, la hermosa simetria de su plantio, su fertilidad en toda especie de granos, cañamos, verduras y frutas: El inmenso numero de azequias que conducen un manantial suficiente para un riego, y lo verde y lozano de los prados para pasto y fabricas, que a derecha é izquierda del camino se descubren, ofrecen a la vista del viajante un espectaculo verdaderamente hermoso y recreante”.

Amb tot, aquesta *hermosura i fertilitat* (sic) no es pot comparar a les que hi havia abans de la guerra amb França, quan es varen destruir moltes cases i fruiterars. També es varen perdre els oms que estaven plantats a les voreres de la carretera,

“(…) que por su elevacion y corpulencia prodigaban franca y liberalmente su sombra a los que, en tiempo de verano, tenian el gusto de pasear aquel delicioso camino”.

“Suple no obstante esta tan sensible falta el esmero con que los industriosos y aplicados Colonos se ocupan en el cultivo de unas tierras, nuevamente plantadas, y que bañadas por el incesante vilgo [¿], premian superabundantemente sus fatigas con los efectos de sus extraordinarias producciones, les dispensan la comodidad en sus casas y tranquilidad en sus familias; de cuya ventaja no puede disfrutar tan copiosamente el resto

¹ Baró de Maldà *Exili de Barcelona i viatge a Vic (1808)* Op cit pàg 87

del Principado. De manera que los habitantes del llano de Barcelona viven en un ameno Paraiso”.

Per acabar de situar el lector caldria anotar que totes aquestes cites han estat extreptes de la part del seu viatge que transcorre entre Barcelona i el riu Besós. Més enllà, i fins a Mataró, el viatge tindrà *el animo embelesado* pels agradables objectes que veu:

“(...) el mar ameno y abundantemente cubierto de campiñas, viñedos, olivares, algarrobos, naranjos dulces en algunas partes, y toda especie de arboles frutales: un numero prodigioso de pueblos hermosisimos y aseados, prolongados unos por la carretera, y otros distribuidos por las pintorescas naves caidas de la proxima montaña: un numero extraordinario de riquisimas casas de campo distribuidas proporcionalmente por la campiña: una playa unida y suave siempre proxima y paralela a la carretera: finalmente la constante vista de un mar espacioso (...)”¹, cobert de vaixells que trafiquen entre els pobles i fan l'admiració dels estrangers.

Pocs anys després (1831), el tema serà recollit per l'*Amigo del forastero en Barcelona*, de Felip Roca. Aquest autor parlarà de les rodalies de Barcelona en els següents termes:

“La situacion de esta ciudad por lo que toca á sus contornos es de las mas deliciosas de Europa. En un radio desde una hasta 3 ó 4 leguas su hermoso campo presenta el aspecto de una poblacion continúa por los muchos pueblos y quintas situadas en él. Detras de una tan amena campiña se levanta en figura de semicirculo una cortina de montañas bastante elevadas, cuyas vertientes por la parte del N. engruesan las aguas del Besós (...) y por la parte del N. O. aumentan las del Llobregat (...)”².

El *Diccionario Geográfico-estadístico* de Miñano, publicat l'any 1827, també deia que l'agradable eren les valls i les campanyes:

“Los valles y campiñas son frondosas (sic) y agradables, y los montes estan cubiertos de yerba y arboledas á manera de espesos bosques, de donde se saca mucha madera de construccion”³.

Sembla clara, doncs, l'existència d'un sentiment d'estima pel món natural productiu, agrícola o no, estima que, més enllà de les necessitats econòmiques i socials que permetia de satisfer, es traduïa alhora a nivell simbòlic en un sentiment d'amenitat i de bellesa que emanava, d'una manera que quasi podria semblar natural, del terreny treballat.

¹ Totes les cites anteriors han estat extreptes del manuscrit *Itinerario y descripcion topografica, historica y militar de la ruta de Barcelona a Gerona, verificada en los dias 7, 8 y 9 de julio de 1815 Por D Andres Senjaume Subteniente de la Compañia de Guias del Exto de Observacion de los Pirneos Orientales* Manuscrit, AHCB, 1815

² Roca y Lavedra, Felipe *El Amigo del forastero en Barcelona y sus cercanías Dáse á luz con arreglo al estado de la ciudad en 1831* Barcelona, Lib de José Solá, 1831 Pàg 36

³ Miñano, Sebastián de *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal, dedicado al Rey nuestro señor* Madrid, Imp de Pierart-peralta, 1827

No era improbable que es passés d'un àmbit a l'altre, de la utilitat econòmica a la bellesa estètica, com hem vist. D'aquesta manera, l'Osona que havia agradat al Baró de Maldà esdevindria per a un escriptor vigatà la comarca "(...) *mas hermosa, variada y pintoresca de Cataluña, convidando á visitarla á los habitantes de diferentes y apartados distritos*"¹. I el Maresme que acabem de tractar serà vist en tant que paisatge, malgrat la presència de les muntanyes (vegeu el capítol següent, 3.3). I és que, durant l'edat moderna, les muntanyes no eren imprescindibles perquè la natura es fes agradable per a alguns catalans. Potser, més aviat, tot al contrari.

Resum:

El jardí i el paradís foren conceptes anàlegs durant l'edat mitjana. A l'edat moderna les coses varen seguir més o menys igual, i fins i tot es va fer el salt qualitatiu de considerar agradable el món productiu de les hortes i dels camps de conreu.

En aquest sentit, els camps conreats esdevenen, per a molts autors, objectes dotats de qualitats estètiques. Això fa que el conjunt de Catalunya, que en aquells dies, pel que es desprèn de les descripcions que hem vist, vivia un bon moment agrícola, fos vist com un terreny agradable, a causa precisament del fet d'haver estat conquerit pel treball humà. Així s'ajudava a mantenir la idea tradicional que les muntanyes només eren agradables si eren conreades o productives, circumstàncies que no mancaren en el cas català.

Sense fer una història dels jardins a casa nostra, en el que hem repassat dins d'aquest capítol trobem que les representacions jardineres, que Berque ens proposa com a indicadores de la mediança paisatgística, s'associaven a indrets rurals conreats i productius i gairebé mai a llocs que avui dia considerem muntanyes. Com veurem al proper capítol, era més aviat al contrari, i les muntanyes representaven un obstacle, no només físic, sinó fins i tot estètic.

¹ D M G *El "recuerdo histórico" renovado, ó nuevo almacén de frutos literarios* Vic, Imp de Valls, 1849 Pàg III

3.3 - “...no obstant la proximitat de les montañas”

Com hem vist, durant els segles XVII i XVIII no era la muntanya allò que normalment “feia” paisatge. Més aviat, la tendència protopaisatgística apuntava cap a les planes conreades, fèrtils i verdes. Aquesta tendència continua en el segle XIX i, en alguns casos, arriba fins als primers anys del XX. En aquest capítol aprofundirem la representació negativa que en aquest context adquiria la muntanya que, com hem vist, era l'altra cara de l'estima pel medi rural antropitzat.

Per acabar d'arrodonir el que ja duem dit, poden citar diferents autors destacats - mostres del que hem anomenat *élite cultural catalana*- del segle XVIII i XIX en aquells passatges que fan referència a alguns indrets muntanyencs. Cal anotar, però, que no tots els textos s'expressen en aquests termes negatius quan parlen de la muntanya; més aviat al contrari, el que predomina és un gran silenci per parlar d'aquests indrets (vegeu més enrere -1.4.5- el concepte d'*indicible*). Sí que és cert, però, que en alguns casos les muntanyes esdevenen visibles i dicibles i és llavors que els qualificatius que alguns autors utilitzen els podem qualificar com a negatius.

Comencem per Bernardo Espinalt y Garcia i el seu *Atlante español*, publicat l'any 1783. Aquest autor deia que Caldes de Montbui estava,

“(...) situada en el territorio del Vallés (...) en una hermosa vega, aunque rodeada de montañas”¹.

La frase sembla prou clara: en aquell final de segle XVIII sobraven les muntanyes per fer una *hermosa vega*. També és de la fi del segle XVIII la confessió de Rafael d'Amat, el baró de Maldà. Per a ell, com per a Espinalt, les muntanyes suposen un obstacle perquè el que nosaltres qualifiquem de paisatge pugui existir:

“Y no obstant de ser desert aquell terreno, és alegre per las muchas hortas y agua corrent, no obstant la proximitat de las montanyas”².

Traduït en conceptes dels nostres dies, podem dir que, per a aquests dos autors, la muntanya suposa un obstacle que dificulta l'aparició del paisatge, la representació en termes estètics de la natura. Això es veu molt clar en un altre passatge de Rafael d'Amat, autor per a qui la mateixa muntanya del Montseny tapa la vista de Sant Celoni:

“[A la vila de Sant Celoni] La circunda en tota la rodalia del terme una cordillera de montanyas, ab la del Monseny que se veu tota, ab lo que tot aquell terreno és de poca vista”³.

¹ Espinalt y Garcia, B *Atlante español* Op cit Pàg 108

² Amat, R d', Baró de Maldà *Viatge a Maldà i anada a Montserrat* Barcelona, Pub de l'Abadia de Montserrat, 1986 Pàg 144

³ Centre Excursionista de Catalunya *Excursions d'En Rafel d'Amat Cortada i Senyust* Op cit Pàg 88

Si el Montseny impedeix la vista des de Sant Celoni, és clar que per al baró de Maldà res d'important i que pogués retenir la seva mirada no hi havia en aquell massís. En canvi, les planes agrícoles del Vallès o dels rodals de Capellades eren alegres a causa de l'aigu i de les hortes, ens deien el Baró de Maldà o altres viatgers més o menys il·lustrats. Aquesta és la mateixa idea que trobem en Pascual Madoz quan parla d'Igualada:

“Calidad y circunstancias del terreno. Es generalmente quebrado y montuoso, con poca parte de llano, pero fértil: el esmerado cultivo que recibe, ha convertido en campos productivos los que hace poco eran malos y estériles, de modo que es agradable la campiña, á pesar de las escarpadas montañas que cruzan el país”¹.

El món rural que els agradava era una campanya que resultava de la domesticació del bosc. Els camps agrícoles i productius eren agradables, tot i que se'ls presentessin rodejats de muntanyes. Extensió d'aquest sentiment era el gust per les valls, que apareix en diferents autors, com ja hem vist més enrere. Un parell de textos molt interessant, entre altres coses per la data en què varen ser escrits, són els testimonis de Josep Aladern (Cosme Vidal), sobre Andorra, i de Francesc Gras, sobre la Vall de Ribes.

Parlant de la vall del Freser, Francesc Gras i Elias deixà escrit que:

“Lo que más echo de menos en este valle son bellos y dilatados horizontes. Cerrado á cada paso por colinas y elevados riscos que parecen taladrar el firmamento, solo se nos presenta en pequeñas proporciones y muchas veces en parte empañado por la niebla que baja de las montañas de Nuria ó envuelve la sima del elevado Taga, que por su elevación es conceptuada la sexta montaña de los Pirineos Orientales”².

També en ell, com en el baró de Maldà, trobem que la muntanya li impedeix accedir a la vista de *bellos y dilatados horizontes*. Sabem que Gras coneixia el model alpí, que li hauria permès valorar positivament aquella part del Ripollès, i que es va manifestar amant de la costa de llevant. Però amb tot, l'alta muntanya li feia una mica de basarda, “(...) *el país en general es más magestuoso que bello*”.

“Este país es lo que deben ser los alrededores de los Alpes, severa grandiosidad y pirámides de granito que se remontan á las nubes. La naturaleza haciendo gala de su poder, de su fiereza, de su predominio sobre los demás montes y de la arrogancia que le presta su nunca desmedida superioridad. Esa cordillera que por un lado vigila á Cataluña y por otro á la Cerdaña francesa y á la Provenza, guarda en sus helados senos las tempestades, forja el rayo, habla en nombre de Dios con la voz del trueno, azota el llano con el granizo y oculta las maravillas de la creación

¹ Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragó al “Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar” de Pascual Madoz Barcelona, Cunal, 1985 2 toms La cita ha estat presa del segon volum, pàg 17

² Gras y Elias, Francisco *A orillas del Freser (recuerdos del valle de Ribes)* Figueres, Tipografía de M Alegret y Colom, 1891 Pàg 20

en sus recónditos senos que no mancillaron con sus miradas ni con sus pasos los hombres y las fieras”¹.

Al costat d'aquest testimoni, tan espantadís, que no necessita cap més comentari, l'altre testimoni que cal recordar és la visita de Josep Aladern a Andorra, especialment quan sobrepassa Sant Julià de Loira:

“Sortint de Sant Julià pareix haverse acabat la vall; mira cap allà hont vulgas, no veus mes que montanyas que se t'oposan al pas, y un se n'entornaria si no li assegurés lo riu un pas franch (...)”².

Per a Aladern, és una llàstima que a Andorra només es vegin muntanyes. La muntanya pirinenca és, per a aquest autor de la darrereria del segle XIX, un obstacle a vèncer, un obstacle que no s'acaba fins al cap d'un tros que se li fa massa llarg:

“Caminas poch mes d'un kilómetro d'aquesta manera y l'horitzó s'aixampla, encar que poch, pero lo suficient per no veuret tancat entre rocas (...)”³.

“¡Y que's bonica aquesta Vall propiament dita de Andorra! Sembla mentida que al cor d'aquestas montanyas tan agrestes, puga trobarshi un lloch semblant; es cuestió d'obrir la vista y quedar encantat. Dins d'un march d'altas montanyas s'estent un cuadro que ni'l pinzell de Casto Plasencia hauria copiat, un cuadro de cerca de quatre kilómetres cuadrados que pintá ab sa má de mestre inimitable lo Divi Artista. Pel centre corre'l Valira, ample y quiet, á un costat y altre s'extenen extensos prats, per hont se bellugan remats de mulas y bous, uns prats verds y matisats, creuhats de acequies (segles, que diuhen ells), per la vora de las cuales s'extenen fileras d'olms y altres arbres gegants. En últim terme, lo poble de las Escaldas, mes aprop y á l'esquerra, Andorra la Vella; y tot aixó banyat per una mar de llum, tot matisat, tot despedint reflexos, desde l'aigua del riu á las teuladas de las casas. ¡Oh, es sublim no crech olvidar mai mes l'impresió que'm feu!”⁴.

Fins ara, cap dels nostres autors no ha fet servir el mot paisatge per parlar de les terres conreades i ocupades per l'acció humana que tots plegats estimen i, per tant, en un sentit estricte, encara no podem detectar aquesta nova mediança. No serà fins al romàntic Víctor Balaguer que es dirà que aquest tipus de país pot ser vist com una altra cosa: un paisatge. Quan travessa el Vallès per la via del tren, prop de Montcada, Balaguer diu:

“Continúa lo bello del paisaje. Atravesamos una huerta de frutales”⁵.

¹ Gras y Elias, Francisco *A orillas del Freser* Op cit Pàg 21

² Aladern, Joseph *Cartas andorranas Impresions a la lleugera d'una excursió per les Valls d'Andorra* Reus, Tip de C Ferrando, 1892 Pàg 27

³ Aladern, J *Cartas andorranas* Op cit Pàg 28

⁴ Aladern, J *Cartas andorranas* Op cit Pàg 29

⁵ Balaguer, V *Gua de Barcelona á Arenys de Mar por el ferro-carril* Barcelona, Imp Nueva de J Jepsus y R Villegas, 1857 Pàg 31

El bell paisatge, doncs, continua mentre travessa un camp fruiter. Igualment, Balaguer escriu una guia de la línia de ferrocarril de la costa i en ella parla d'un bell panorama, un país que ha estat conquerit per la mà humana la qual ha convertit l'àrida muntanya en campanya. Des del seu punt de vista és un "*Hermoso espectáculo!*". Una mica més lluny, prop d'Ocata, Balaguer troba els seus ulls encisats davant d'"*un delicioso paisaje*":

*"Hermosas huertas de olivos y naranjos bajan de la montaña hasta el borde mismo de la carretera"*¹.

Per a ell, el paisatge perd fins i tot el seu color a causa de la proximitat de la muntanya:

*"El paisaje se descolora algún tanto por la proximidad de las montañas, así es que cruzamos por entre montes y rocas"*².

És exactament el mateix que trobarem l'any 1862 en Sastre y Domínguez per parlar de Caldes de Montbui. Per a ell, hi ha un esplèndid panorama format pel contrast entre la campanya conreada i una petita part de la natura, "*sombría*", formada pels grups de muntanyes que la rodegen:

*"Las cercanías del pueblo ofrecen un espectáculo vistoso y pintoresco. En efecto, las colinas y laderas tapizadas con el variado verdor de los viñedos, los olivos, los cerezos y los almendros; la campiña cubierta de sembrados de cereales; y los terrenos bajos distribuidos en amenas y frondosas huertas de regadío, dibujan un animado cuadro, cuya brillante fecundidad y risueña lozanía contrastan con los sombríos grupos de severas montañas que lo circundan, representando el todo un espléndido panorama, que impresiona agradablemente los sentidos"*³.

Trobaríem la mateixa concepció en el Vallès de Francesc Maspons i Labrós⁴. Per a ell, com per a la majoria d'autors que acabem de citar, la bellesa es lliga a la fertilitat, a la riquesa productiva. Ara bé, tot i que Maspons parlarà fins i tot d'un tresor, per a ell també en formarien part les muntanyes, les serres i la plana del seu Vallès natal:

*"Muntanyes, serres i plana, tres varietats d'un sol tresor, tres formes distintes d'una preuada joia"*⁵.

¹ Balaguer, V *Guia de Barcelona á Arenys de Mar por el ferro-carril* Op cit. Pàg 53

² Balaguer, Victor *Guia de Barcelona á Arenys de Mar por el ferro-carril* Op cit Pàg 90

³ Sastre y Dominguez, Francisco *Memoria que con espresa autorizacion del gobierno de S M publica sobre el estudio físico, químico y medicinal de las aguas termosalinas de Caldas de Mombuy en la provincia de Barcelona el médico director de las propias aguas minerales* Barcelona, Est Tip de N Ramirez y Rialp, 1862 Pàg ??

⁴ Maspons i Labrós, F "Lo Vallés" in *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* Barcelona, AEC, 1882 Any primer, 1881 Pàg 84-120

⁵ Maspons y Labrós, Francisco "De Mollet á Bigas" in *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* Barcelona, AEC, 1883 Any segon, 1882 Pàg 197-226

Com veiem, fins i tot al segle XIX, abans que la muntanya no fos un objecte paisatgístic, el seu lloc era ocupat per la campanya. Des d'aquest punt de vista, calia un canvi en la valoració del món natural per trobar una representació de la muntanya en tant que paisatge. En aquest context no és gens incomprensible que Maspons arribés al que qualifica d'alta muntanya (a Sant Jaume de Frontanyà) i la trobés trista¹. I això per a un home que fou president del Centre Excursionista de Catalunya. També un altre excursionista de renom, Jacint Verdaguer -que ascendí la Maladeta, la Pica d'Estats i altres cims pirinencs-, des del cim del Montcalm (Agost de 1883) anotava en el seu quadern de notes:

*“L'espectacle és trist: rocas blancas fereixen la vista per totas bandas, clapejades de congestes més blanques encara; algun estany en lo vessant de las serras (...)”*².

Verdaguer contempla les serralades del Pallars, de l'Arieja, de la Cerdanya, del Cadí i del Canigó, i l'important és que, tot i haver-hi anat, les qualifica de *tristes*, una tristesa que sabem que es produeix a causa de la manca de vegetació: aquesta causalitat es veu molt clara quan, en un escrit posterior de pocs dies després, s'enfila al circ de Pessons (Andorra) i anota:

*“Cabalment las serras del voltant no ensenyen al viatger més que tarters, més sechs y tristos que'ls de la vall, puig en esta hi ha alguns pins, molts talabarts y algun clap de gleba ab què cubreixen sa nuesa les pedres balirenques, que allí tenen, sens dubte, sa més abundant pedrera, puig tot allò és granítich, com allí té origen lo Balira”*³.

Verdaguer fou un dels primers personatges que caminaren enmig d'un Pirineu verd i humit i que foren capaços d'admirar-lo, però això no treu que se sentís una mica “desorientat” quan s'acarava a l'alta muntanya. Mossèn Cinto, si més no en la intimitat dels seus quaderns, preferia les riberes arbrades dels rius⁴ i els camps de blat⁵ de les valls pirinenques als seus cims.

Després de veure el cas de Verdaguer i de Maspons, no podem deixar de dir que diverses vegades hem restat sobtats quan hem llegit algunes frases d'autors considerats clàssics en la defensa i promoció de la muntanya i que han escrit textos en què encara el sentiment d'estima per l'alta muntanya no hi és massa present. Aquest fet també ens va

¹ “En la muntanya ja canvia tot d'aspecte les masies ja no són blanques ni vistoses com en les altres comarques, la vall és estreta, la vista poca, tot ja és més trist [] fins lo terrer li acompanya” (Maspons i Labrós, F “Excursió a Sant Jaume de Frontanyà” BCEC, 18 Juliol-setembre 1895)

² Verdaguer, Jacint *Excursions i viatges* Barcelona, Barcino, 1992 Vol III, pàg 241

³ Verdaguer, Jacint *Excursions i viatges* Op cit. Pàg 260

⁴ Baixant de la Seu cap a Organyà, Verdaguer comenta “Verament los rius embelleixen sobre manera los paissos, exas montanyas, nues en gran part, rocosas y calcàreas reben del Segre una alenada de vida que las engallardeix, y, ab la faixa de verdor que estén lo riu aurífer a sos peus, són tota una altra cosa” (Verdaguer, Jacint *Excursions i viatges* Op cit Pàg 201)

⁵ “Veig aquexa hermosa plana de Cerdanya per tercera o quarta vegada, y may no m'havia semblat tan bella com avuy, que la he contemplada a la llum del sol que s'enfonsa tristament darrera la montanya de Maranges Los segadors estan en la fogarada del seu penós treball ¡Que n'han feta, de feyna! () Lo sol, que's pon en un cel serè com uns ulls de doze anys, abaxa ses derrerres llums a la encantadora plana, y la rossor dels blats creix y's daura y sobredaura ab la rossor de sos raigs ()” (Verdaguer, Jacint *Excursions i viatges* Op cit Pàg 291-291)

passar quan vàrem trobar el següent passatge d'Artur Osona que parlava de Saldes, als peus del Pedraforca:

“Poch diré de Saldes y ses valls, tant abruptes com ermes: si fa no fa, quasi's podrien comparar amb Gisclareny, si bé'l terreno no és tant ni tant sech y tètrich; però com té escassa vegetació y careix d'arbrat, puix està penjat en la vessant més aspra del Pedraforca, que sembla que amanaça esclafar-lo, y situat com està en una estreta vall, no pas gens alegre”¹.

Com aquests autors, que semblen els més donats a l'estima de la muntanya per ser excursionistes destacats en el seu moment, la majoria dels seus coetanis considerava que la muntanya era perillosa o, si més no, que no es podia trobar cap plaer en ella. Era preferible veure-la conreada a deixar-la créixer per ella sola. No ens estranyi, doncs, que no en parlin de forma paisatgística perquè, fins al darrer quart del segle XIX, només quatre excèntrics encara força mal vistos per l'opinió pública, de qui parlarem més endavant, es delien per *escalar* muntanyes (i en això ja tindrem temps de veure que, al principi, no tots els excursionistes anhelaven enfrontar-se a l'alta muntanya). L'any 1901, el doctor Falp i Plana era molt representatiu d'aquella majoria:

“En cambio, la miseria y la estupidez (...), han despoblado algunas selvas que á trechos muestran en las montañas el aspecto mezquino de sus calvas, y menos mal, cuando esos manchones se destinan al cultivo, lo que por falta de brazos y paciencia aquí no sucede”².

Per a ell, el despoblament havia fet que algunes muntanyes mostressin les seves “calvas”. Com es veu en el text transcrit, el menys dolent de tots els mals era la utilització agrícola de la muntanya. Calia, doncs, admirar sobre el sòl l'art i l'esforç humans, però prop de Solsona,

“En este país no se admiran en el suelo, ni el arte ni los esfuerzos del hombre; sólo la naturaleza campa por sus respetos, y aunque refrendada por el labrador, pronto vuelve a recobrar sus fueros en su lucha por la tierra disputada”³.

Però en aquells dies un fantasma anomenat natura recorria la ciutat i conqueria alguns cors massa atrafegats per la vida urbana. Aquest serà el tema dels propers capítols.

Resum:

Als autors de la fi del segle XVIII i primers anys del XIX sembla que la muntanya els fa nosa, que aquesta realitat geogràfica els impedeix percebre el món de forma agradable. Fins i tot, en el cas del Baró de Maldà, una muntanya com el Montseny arriba a tancar la vista del poble de Sant Celoni.

¹ Osona, Artur *Excursió a Berga, Bescaran, Andorra* Barcelona, 1898 Pàg 14

² Falp Plana, Dr J *Topografía Médica de Solsona y distritos adyacentes* Barcelona, Tip de la Casa Provincial de Caridad, 1901 Pàg 49

³ Falp Plana, Dr J *Topografía Médica de Solsona y distritos adyacentes* Op cit Pàg 49

Ens trobem, doncs, de nou, amb el mateix que vèiem en el capítol anterior: la preponderància de l'estima del camp conreat. Els nostres autors -fins i tot alguns dels primers excursionistes- no s'acaben de trobar del tot bé en l'alta muntanya.

